

S T U D I A

CROATICA

JURAJ KOLARIĆ

POVIJEST
KRŠĆANSTVA
U
HRVATA

Zagreb, 1998.

Juraj Kolarić / POVIJEST KRŠĆANSTVA U HRVATA

JURAJ KOLARIĆ / POVIJEST KRŠĆANSTVA U HRVATA

Biblioteka HISTORIA CROATICA, knjiga 17

Urednik
Prof. dr. Juraj Kolarić

Tehnički urednik
Zvonimir Prosoli

Naslovna stranica
Petar Feletar

Knjiga je namijenjena samo za uporabu studentima

Naklada
Nakladna kuća "DR. FELETAR"
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8

Za nakladnika
Prof. dr. Dragutin Feletar

ISBN 953-6235-34-X

Tisak
PROSVJETA, Bjelovar, 1998.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
STUDIA CROATICA

JURAJ KOLARIĆ

**POVIJEST KRŠĆANSTVA
U HRVATA**

(Samo za uporabu studentima)

Zagreb, 1998.

PROLEGOMENA

I. Značenje riječi povijest. Materijalni i formalni objekt povijesti

1. Značenje riječi povijest

Hrvatska riječ povijest izvedenica je glagola *povijedati*, što znači priopćiti drugome ono što se zbilo ili dogodilo. Latinska riječ *historia* nastala je od grčkog glagola $\chi\upsilon\sigma\tau\omicron\rho\acute{\epsilon}\omega$, koji znači opažati i opaženo priopćiti. Ova je riječ danas sačuvana u mnogim europskim jezicima (npr. francuski *l'histoire*, talijanski *la storia*, engleski *history*) i u internacionalnoj riječi *historija*. Historija bi, prema tome, značila opažanje i priopćavanje vijesti o onome što se dogodilo. Ova riječ više naglašava subjektivni smisao.

U njemačkom jeziku označuje se ono što se zbilo ili dogodilo riječju *die Geschichte* (od glagola *geschehen* = nastati, događati se i dogoditi se). Isti smisao ima i slovenska riječ *zgodovina* koja dolazi od glagola *zgoditi se*. Ove riječi više ističu objektivni smisao.

Prema tome, povijest uključuje: a) sve one činjenice što su neko biće proizvele ili učinile, da ono više nije onakvo kakvo je bilo prije; b) poznavanje ili osvjetljavanje nekog bića pomoću činjenica što su ga proizvele ili u nečem promijenile. U tom smislu povijest bi bila znanost o zbivanjima i promjenama; c) djelo u kojem je opisano kako je neko biće nastalo i kako se razvijalo.

2. Materijalni objekt povijesti

Kako su događaji dvovrzni, tako se i povijest može upotrebljavati u dvostrukom značenju, u objektivnom i subjektivnom. U *objektivnom* značenju povijest je sve ono što se dogodilo ili zbilo, a svaki događaj znači mijenjanje ili promjenu stanja bilo na stvarima, životinjama, ili kod ljudi. U tom smislu govorimo o povijesti kozmosa, zemlje, biljaka i životinja.

Ali povijest označuje i istraživanje, kao i prikazivanje onoga što se dogodilo. U tom širem smislu govorimo o povijesti prirode ili prirodopisu. Ako je riječ o ispitivanju i prikazivanju događaja među ljudima, onda je to povijest u užem smislu. *Materijalni objekt* povijesti u užem smislu je čovjek, njegov život i djelovanje na zemlji.

Kako je čovjek biće koje posjeduje razum i slobodnu volju i živi u vremenu i prostoru, njegovo djelovanje, da bi moglo biti objekt povijesnog istraživanja, mora imati određene oznake. Njegova djela moraju biti:

a) *slobodna*. Bez slobode nema odgovornosti za djelo, a prema tome niti postoji povijesna vrijednost tog djela ili čina.

b) *ograničena vremenom i prostorom*. Ako promatramo čovjeka ne stavljajući ga u okvir vremena i prostora, onda je njegov rad objekt proučavanja antropologije, psihologije ili sociologije.

c) *socijalnog značenja*. Povijest se ne bavi proučavanjem pojedinaca kao takvih, već samo onim njihovim djelovanjima koja imaju socijalni karakter pridonoseći razvoju društva u cjelini.

d) *u određenoj mjeri značajna*. Čovjekovo djelovanje mora na sebe svratiti pažnju šireg kruga ljudi.

3. Formalni objekt povijesti

Formalni objekt ili formalni princip povijesti jest stanovište s kojeg povijest istražuje i prikazuje čovjekovo djelovanje. Povijest promatrana s ovog stanovišta stara je kao što je star i ljudski rod. Čovjek kao *animal rationale* od prvih je početaka nastojao sačuvati sjećanje na svoje doživljaje i doživljaje svojih suvremenika. Uspoređujući ove prve skromne pokušaje ljudi sa znanstvenim djelima modernih povjesnika opažamo veliku razliku. Povijesna se znanost razvija, a čovjek neprekidno usavršava njezin formalni objekt. U tom razvoju uočavamo tri povijesna stupnja:

a) *deskriptivni ili pripovjedni* ili epsko-poetični način se sastoji u nizanju događaja kronološkim redom bez obzira na unutarnju ili realnu vezu. To je narativna povijest koju su nam ostavili prvi grčki povjesničari iz Male Azije, tzv. logografi, kao npr. Hekatej iz Mileta, Helanik iz Mitilene na Lezbosu, Katon Stariji, kao i brojni srednjovjekovni kroničari. Klasičnim djelom te vrste smatra se *Herodotova* povijest (oko 425. god. prije Krista) – oca povijesti.

Deskriptivno su pisani *anali ili kronike*, iz kojih su se razvile nacionalne povijesti. Najpoznatiji pisac takvog tipa povijesti bio je Tit Livije (oko 14. god. pr. Kr.).

Nisu svi narodi posjedovali jednako razvijen povijesni smisao. Tako nam Egipćani nisu ostavili povijesna djela, ali su ostavili bogati povijesni materijal, građu (piramide, hramove, obeliske itd.). Stara Indija i Kina također nemaju povijesnih djela, a jedino su budisti ostavili iza sebe nekoliko povijesnih legenda. Prva prava povijesna djela (anale, popise kraljeva, slavnih obitelji, olimpijskih junaka, kronike itd.) stvorili su tek Grci i Rimljani.

b) *pragmatično-etički ili poučni način* ne iznosi jednostavno povijesnu građu i ne nabraja činjenice pukim vremenskim redom, već pokušava ispitivati opće motive i nastojanja osoba, proučava njihovo značenje i iz svega izvodi poučne zaključke. Želi, dakle, poučavati. Svrha je takvog pisanja da povijest postane »magistra vitae« (Ciceron).

Riječ *πράγμα* prvi je upotrijebio Grk Polibije (128. god. pr. Kr.) označivši time iznošenje državnih poslova ili političku povijest. Ali već je prije njega Tukidid (oko 400. god. pr. Kr.) pragmatički pisao povijest. Pragmatički su pisane i povijesne knjige Svetog pisma Starog zavjeta. Kod Grka su tako još pisali: Ksenofont (34. god. pr. Kr.) i Plutarh (120. god. p. Kr.). Kod Rimljana: Salustije (34. god. pr. Kr.) i Tacit (120. god. p. Kr.).

Iako takvo prikazivanje predstavlja napredak u odnosu na narativno, ipak previše ističe subjektivizam i često pretjerano moralizira, te zbog opasnosti od pristranosti lako može promašiti pravu povijesnu svrhu – nepristranost u iznošenju povijesne istine. A povjesnik mora iznositi istinu »sine ira et studio« (Tacit).

Kod kršćanskih naroda pragmatička se povijest počela bolje razvijati tek kada se počinju buditi nacionalne povijesti na živom narodnom jeziku. Najranije se javlja u Francuskoj (XIII. st.) i u Italiji (XIV. st.).

c) *genetički ili razvojni način* se sastoji u tome da se povijesna građa svestrano ispita sa stanovišta uzroka i posljedica, a povijesne se činjenice prikazuju u njihovu razvoju. Događaji se ne nižu jedan do drugoga bez dublje veze, već izviru jedan iz drugoga. Među pojedinim događajima nastoji se pokazati uzročna veza. Riječ »genetički« dolazi od grčke riječi *γέννω* – roditi.

Ovakav način pisanja nalazimo već djelomično kod Tukidida, Tacita i sv. Augustina (»De civitate Dei«), Bolandista i Montesquiea, a zaslugom Winkelmana, Herdera i A. Wolfa, a posebice Rankea, ova je metoda tek u XIX. st. bila potpuno priznata kao prava znanost.

Prema tome, definicija bi povijesti kao znanosti glasila: *Povijest je znanost, koja u uzročnoj vezi ispituje i u razvoju prikazuje djelovanje ljudi kao društvenih bića, koja su socijalno važna, a vremenski i mjesno ograničena.*

Da li je povijest znanost? Aristotel je smatrao da je za znanost bitan pojam općenitog, a povijest se bavi individualnim činjenicama. Povijesno istraživanje ima međutim sve potrebne oznake znanstvenosti. Znanost se, naime, može definirati na tri načina:

1. znanost je sustavno prikazivanje spoznaja na temelju stalnih pravila;
2. znanost je sustavna spoznaja individualnih stvari iz njihovih bližih uzroka;
3. znanost je spoznavanje stvari iz njihovih općih i zadnjih uzroka i spoznaja zakona o stvarima.

Povijesna spoznaja udovoljava ovim definicijama.

Filozofija povijesti. Filozofija povijesti jest znanost o općim načelima povijesti. Kada naime čovjek sustavno proučava povijesne činjenice da bi u njih stavio red, da im spozna bit, da ih dovede u uzajamnu vezu i ispita njihove zadnje uzroke, onda se rezultat takvog rada naziva filozofijom povijesti. Ovaj je termin prvi upotrijebio Voltaire, ali je njegov stvarni osnivač filozof Gian Battista Vico u XVIII. st.

Kao što razlikujemo dva osnovna svjetonazora, tako postoje i dvije glavne filozofije povijesti:

a) spiritualistička, koja tvrdi da je povijest rezultat uzajamnog djelovanja Božje i čovjekove slobodne volje. Tako kaže sv. Augustin u svom djelu »De civitate Dei«.

b) materijalistička, koja promatra povijesne događaje kao isključivi produkt fizičkih činitelja, koji ih i apsolutno determiniraju.

Spominjemo još *metafizičku povijest*, koja ispituje opće zadnje uzroke zbivanja kao i viši smisao povijesnog djelovanja u odnosu prema Bogu i čovjeku. Prema Bogu, koji je prvi i zadnji uzrok povijesti, to znači odavanje slave, a prema čovjeku postignuće blaženstva. *Logika povijesti* raspravlja o načelima povijesne spoznaje i može se podijeliti na teoretsku i praktičnu. Unutrašnji činitelji povijesti su Bog, čovjek pojedinac i masa, a vanjski činitelji su klima, okolina, država, Crkva, umjetnost, kulturni stupanj, proizvodnja itd.

II. Povijest Crkve. Njezina metoda

1. Povijest Crkve

Hrvati i drugi slavenski narodi imaju riječ crkva, koja je grčkog podrijetla, a nastala je od pridjeva κυριακή. Istog je korijena i njemačka riječ Kirche. Talijanska riječ, la chiesa i francuska l'église izvedenice su od grčke riječi ἐκκλησία (= skupština, zbor). Riječ crkva ima dvostruko značenje: zgrada u kojoj se vrši bogoslužje i zajednica vjernika.

Crkvu definiramo kao *vidljivu zajednicu ustanovljenu od Krista, vođenu Duhom Svetim, a zadaća joj je ostvarivanje Božjeg kraljevstva na zemlji*. Kao djelo Božje Crkva se sastoji od dva elementa: božanskog i ljudskog (= teandrički element). Božansko se u Crkvi ne mijenja, ali je zato njezin ljudski element podvrgnut promjenama i živi po zakonima ljudskog individualnog i društvenog razvoja. Kao duboko otajstvo vjere i spasenja Crkva je neprestano izložena zbunjujućem zakonu napetosti i nesavršenosti, napetosti između božanske svetosti i ljudske grješnosti. Svoju svetost prima od svog božanskog osnivača, a slabost i grješnost je u njoj od ljudskog elementa. Crkva trpi od promašaja ljudi i zato je valja neprestano obnavljati (*ecclesia semper reformanda*). Tako pripada Crkvi i ono, nazvano »crkveno«, što nije crkveno, ali pripada sudbini Crkve u smislu protuslovnog kao kušnja i teret. Ali nad tom burnom poviješću Crkve lebdi kao utješna činjenica obećanje njezina osnivača, Isusa Krista: »Ja sam s vama u sve vrijeme do svršetka svijeta« (Mt 28,20). Zato je i nerazoriva unatoč vjekovnim pokušajima njezinih protivnika da je unište.

Na temelju svega iznesenoga možemo *povijest Crkve* definirati kao *znanost koja prikazuje vremenski i prostorni rast Crkve, koju je Krist osnovao kao vidljivu zajednicu namijenjenu spasenju ljudi*.

Drugim riječima, povijest Crkve prikazuje postanak, razvoj i život Crkve. Da bi ispunila svoju zadaću, Crkva je razvila mnogovrsne djelatnosti, kako vanjske tako i unutarnje. Ponajprije je došla u dodir s raznim organizacijama i vjerama, pokazujući pri tome svoju vitalnost. Djelovala je na život pojedinih naroda i država, nailazeći na zapreke koje je morala svladavati. To djelovanje Crkve proučava povijest misija i crkveno-politička povijest (odnos prema narodima, državama, političkim i religioznim organizacijama). Proučavajući, zatim, njezinu djelatnost na unutrašnjem planu, upoznajemo kako je primijenila i razvila ustav primljen od Krista – hijerarhijsko ustrojstvo, a spoznajemo i povijest njezine nauke (dogme), prava, liturgije i crkvene umjetnosti.

2. Metoda povijesti Crkve

Metoda je način postupanja da se u nekom poslu postigne svrha i to što sigurnije i što brže. Ili, to je načelni postupak kojega se moramo držati, da postignemo određenu svrhu.

Povijest Crkve može se proučavati na dva načina: *analitički* i *sintetički*. Analitički način osvjetljuje temeljito i sa svih strana svaki pojedini čin i zgodu u životu Crkve. Tek nakon napisanih radova o pojedinim pitanjima i razdobljima može se donijeti ispravan sintetički sud, kojim se povezuju događaji i osobe u uzročnu vezu.

Crkvena povijest ima svoju povijesnu metodu. Načela te metode su:

a) povijest Crkve mora biti *kritička*, tj. mora biti pisana na temelju proučenih i kritički obrađenih izvora. Ako povjesnik neke izvore predpostavlja (favorizira) na štetu drugih, onda takvu povijest nazivamo *hipokritička povijest*, a ako se ona u svom postupku nedovoljno obazire na izvore, onda je ona *nekritička povijest*.

b) *istinita i nepristrana*, tj. povjesnik ne smije nešto zatajiti ili uvećavati, nego mora iznositi istinu »sine ira et studio«, onako kako se ona nalazi u izvorima. Pisac se mora izdići iznad svojih simpatija i antipatija.

c) *pragmatično-genetička*, tj. ne smije se zadovoljiti običnim iznošenjem činjenica, već mora potražiti uzroke, koji mogu biti bliži i daljnji. Tako filozofsko-psihološki pragmatizam ispituje samo bliže i daljnje uzroke, dok teološki dovodi u uzročnu vezu i posljednji uzrok, Boga, jer je crkveni povjesnik uvjeren u božansko porijeklo Crkve.

d) *sustavna*, tj. građa mora biti lijepo i pregledno svrstana.

Heuristika je znanost koja nas uči kako doći do povijesnih izvora (povelja, spisa, kronika, oruđa itd.).

Zadaća je povijesti Crkve među Hrvatima pokazati početak, razvoj i djelovanje Crkve u hrvatskom narodu. U raznim povijesnim zbivanjima očituje se mentalitet Hrvata vjernika na čitavom hrvatskom etničkom području. Svojim djelovanjem Crkva je nastojala odgojiti ono što je plemenito u narodnoj duši, a suzbijati razne mane i zle običaje. Poznavanjem povijesti Katoličke Crkve u hrvatskom narodu bolje upoznajemo njegovu dušu i njegove duhovne vrijednosti. Povijest nam pokazuje dobre odnose Hrvata sa Svetom Stolicom, kao i skladne odnose između hrvatske države i Crkve u razdoblju vladavine nacionalne dinastije, djelovanje klera i redovnika na polju duhovnosti, književnosti, školstva, socijalne skrbi i dušobrižništva pri čemu su se posebice isticali benediktinci, franjevci, pavlini i isusovci. Patarsko krivovjerje u Bosni i Hercegovini (»bosanski krstjani«) nanijelo je Crkvi veliku štetu, a turska osvajanja i ratovi ostavili su u svim krajevima srednjovjekovne Hrvatske materijalnu i duhovnu pustoš. Vjernici su bili ubijani, odvođeni u ropstvo, tjerani sa svojih ognjišta, a crkve bijahu spaljene i porušene. Međutim, uza sve progone i poteškoće, Katolička Crkva u Hrvata održala se do danas kao učiteljica, tješiteljica i braniteljica svoga naroda. Njezina povijest i njezina iskustva predstavljaju i danas jamstvo za njezinu budućnost.

I. DIO

Kršćanstvo u Hrvata u
ranom srednjem vijeku

I. KRŠĆANSTVO U NAŠIM KRAJEVIMA PRIJE DOLASKA HRVATA

ASTRAL
PROJECT

1. Kršćanstvo u Dalmaciji do dolaska Hrvata

U zemljama gdje danas žive Hrvati u pretkršćansko vrijeme bili su naseljeni: *Iliri*, doseljeni u XIII. st. pr. Kr., *stočari*; *Kelti*, doseljeni 400.–350. god. pr. Kr. iz sjeverne Italije i Galije nastanivši se od Sutle do Neretve sa središtem u Segestici (Sisak), ratari. Miješanjem ilirsko-keltskih naroda nastali su: Ardijejci, Delmati ili Dalmati, Liburni, Japudi, Kolapijani, Varcijani, Jasi, Ditioni, Dindari itd.

U IV. st. pr. Kr. *Grci* osnivaju kolonije: Issu (Vis), Korčulu, Trogir, Hvar (Stari Grad) i Salonu, a poznavali su Boku, Epidaur i Krk. Bave se trgovinom, a kulturno i etički utječu na Kelto-Ilire. Pod grčkim utjecajem Ardijejci utemeljuju snažnu državu koja za kralja Argona i njegove udovice Teute ratuje s Rimljanima (230.). U ratu koji je trajao preko 200 godina Iliri su bili svladani tek 9. god. pr. Kr. porazom Batona St. i Batona Ml. Rimska vlast razdijelila je 10. god. poslije Krista tadašnji Ilirik na dvije provincije: *Dalmaciju* i *Panoniju*.

Panonija je prigodom novoga uređenja Rimskog Carstva oko 105./7. god. poslije Krista bila podijeljena na Gornju i Donju Panoniju, a za vladanja cara Dioklecijana u Prvu, Drugu i Savsku Panoniju (Panonia Savia ili Ripariensis) koja je obuhvaćala sav prostor između rijeke Drave i obronaka Krša te Julijskih Alpi i crte od ušća Vrbasa na Karašicu. Sjedište rimskog prefekta kao i zapovjednika vojske bilo je u municipiju *Siscia*. Novu diobu Rimskog Carstva proveo je car Teodozije 387. god. poslije Krista, podijelivši ga na *Zapadno* i *Istočno Rimsko Carstvo* s granicom na rijeci Drini. Tako je konačno Ilirik bio podijeljen na dva carstva.

Područje *Dalmacije* prostiralo se od Jadranskoga mora do današnjeg Ogulina, Banje Luke (u BiH) i Valjeva (u Srbiji). Dio Dalmacije istočno od Budve i rijeke Drine zvao se *Dalmacija Prevalitana*.

Za širenje kršćanstva na ovim prostorima važna je činjenica što su Rimljani, da bi što bolje učvrstili svoju vlast, gradili ceste, utemeljivali gradove naseljujući ih romanskim stanovništvom, osobito islužanim vojnicima ili veteranima. U gradovima su podizali kazališta, hramove i gradili vodovode i tako su svojom civilizacijom privukli domaće stanovništvo i asimilacijom ga romanizirali. Najprije je bilo romanizirano stanovništvo u bližoj okolini gradova, a zatim su bili romanizirani i stočari u gorama.

Ranokršćansko podrijetlo, mnoštvo crkvenih i kulturnih spomenika Solinske i njezine nasljednice Splitske crkve, kao i posebna uloga te crkve u pokrštenju Hrvata i organizaciji Crkve u Hrvata te u životu stare hrvatske države, čine ovu našu najstariju biskupiju na hrvatskom tlu važnom i zanimljivom. Nažalost, pomanjkanje povijesnih izvora za VII. i VIII. stoljeće i relativno bogatstvo za ostala razdoblja doveli su do stvaranja obilne literature i raznolikih mišljenja o nekim središnjim pitanjima njezine povijesti.

Apostol kršćanstva sv. Pavao svjedoči o odlasku svoga učenika Tita u Dalmaciju kada piše svom učeniku Timoteju: »Gledaj da dođeš brzo k meni, jer me Dema ostavio iz ljubavi prema ovome svijetu i otišao u Solun. Krescent je otišao u Galaciju, Tit u Dalmaciju.« O posljedicama toga misijskog putovanja i počecima kršćanstva u nas ne znamo ništa.

Do početka XX. stoljeća tradicija je smatrala osnivačem Solinske crkve sv. Dujma, učenika sv. Petra apostola. Novija povijesna znanost potvrđuje da je Solinsku biskupiju doista organizirao sv. Dujam, solinski mučenik iz 304. god., ali nakon prethodnog

misionarskog djelovanja sv. *Venancija* u Dalmaciji u drugoj polovici (III. stoljeća) Solin je bio sjedište metropolije (metropolija – veća crkvena općina) koja je održavala pokrajinske crkvene sabore u Solinu 530. i 533. god., a do razorenja Salone, što su učinili doseljeni Hrvati oko 614. god., Salone je imala dvadesetak biskupa, od kojih su neki poznati po svojim međunarodnim vezama. Tako se *Hezihije* dopisuje sa sv. *Ivanom Krizostomom*, sv. *Augustinom* i s papom *Zozimom*, kralj *Teodorik* piše biskupu *Januariju*, *Dionizije Exiguus* biskupu *Stjepanu*, *Frontinijana* zbog kristoloških sukoba progna car *Justinijan* u Egipat, papa *Grgur Veliki* piše nadbiskupu *Maksimu*. Solin je imao za biskupa i svrgnutoga zapadnorimskog cara *Glicerija* (474).

Tragovi djelovanja Solinske crkve očuvani su u veličanstvenim građevinama: u bazilici i groblju na Manastirinama, krstionici i drugim bazilikama na solinskom području. Natpisi na solinskim grobovima dokazuju visoku duhovnost solinskog kršćanstva.

Nedugo nakon razorenja Salone (Solina) dao je papa *Ivan IV.* (640.–642.), podrijetlom Solinjanin, prenijeti u Rim moći (relikvije) dalmatinskih i istarskih mučenika, te ih pohraniti u kapeli sv. *Venancija* u sklopu Lateranske bazilike.

Njihova imena upisana su u mozaik kapele. Taj susret papina poslanika opata *Martina* s Hrvatima znači uspostavu prvih diplomatskih odnosa Hrvata sa Svetom Stolicom, odnosno prvih veza između Hrvata i Svete Stolice, ali ne znači i prvo pokrštenje Hrvata, koje će uslijediti tek nakon toga.

Kršćani solinskog područja sklonili su se pred naletima Hrvata u *Dioklecijanovu palaču*, u današnjem Splitu, gdje su za cara *Heraklija* (†614) obnovili Solinsku biskupiju sa sjedištem u Splitu i izabrali *Ivana Ravenjanina* prvim splitskim nadbiskupom, a tijelo sv. *Dujma* iz *Manastirina* prenijeli u *Dioklecijanov mauzolej*, koji je tako postao najstarijom hrvatskom katedralom. Zajedno s misionarima poslanim iz Rima Splitska crkva započinje već tijekom VII. stoljeća pokrštavati Hrvate, što se nastavlja i u sljedeća dva stoljeća, da bi u IX. stoljeću pokrštavanje bilo završeno poprimivši potpuno zapadni karakter.

Osim spomenutih pouzdanih podataka, o postojanju kršćanstva u Dalmaciji govore i razne tradicije i legende. Tako o djelovanju sv. *Luke Evanđelista* govori sv. *Epifanije* (†403), tvrdeći da je Luki bilo povjereno propovijedanje evanđelja, te je on svoju dužnost obavljao najprije u Dalmaciji, zatim u Galiji, Italiji i Makedoniji. O djelovanju sv. *Marka Evanđelista* piše povjesničar *Euzebije Cezarejski* koji spominje da je sv. Marko boravio u Akvileji, o čemu nema povijesnih dokaza. Akvilejska legenda pisana je potkraj VII. stoljeća, a podatak Tome Arhiđakona Splitskog potječe još iz novijeg vremena. Tvrđnja Pavla Orozija da je i apostol Petar boravio u Dalmaciji posve je nepouzdana.

Iako nemamo pouzdanih suvremenih dokumenata o kršćanstvu u Dalmaciji u Solini prije 250. god., ipak je vjerojatno da je na tom prostoru i prije toga vremena bilo kršćana. Grad *Salona*, smješten na prometnom mjestu i s velikim brojem stanovnika, bio je, svakako, pogodan prostor za rano širenje kršćanstva. Važno je da je već 283. god. svećenik *Kajo* (283.–296.) iz Salone bio izabran za papu. Najvjerojatnije su i u drugim dalmatinskim gradovima prije 250. god. postojale skupine kršćana i uređene kršćanske općine.

Osim već spomenutih mučenika iz Dalmacije, sv. *Dujma* i sv. *Venancija*, spominju se još neka imena. Tako su zajedno s *Dujmom* mučeničku smrt podnijela četiri vojnika: *Telius*, *Antiochianus*, *Gaianus* i *Paulianus*. U Manastirinama u Solinu pronađena su imena još ovih mučenika: *Anastazija*, *Asterije* i *Septimije*. Tradicija spominje i sv. *Feliksa* ili *Fortunata* kao solinskog mučenika. Osim toga, u životopisu sv. *Dujma* spominje se i skupina od 45 solinskih mučenika. Zanimljivo je napomenuti da su rimski carevi podrijetlom iz Ilirika bili ogorčeni protivnici i progonitelji kršćana: *Decije* (249.–251.), *Aurelijan* (270.–275.) i *Dioklecijan* (294.–305.).

Crkvena organizacija u Dalmaciji do dolaska Hrvata

Milanskim reskriptom 313. god. kršćani su dobili slobodu ispovijedanja svoje vjere i tako su bili izjednačeni u vjerskim slobodama s onim rimskim građanima koji su štovali državne rimske bogove. Crkvi je priznato pravo da kao zajednica vjernika može stjecati

imovinu, a vraćeni su joj i oteći posjedi. Rimski biskup ili papa Miltijad primio je na dar palaču Lateran u Rimu, gdje se je nastanio. Car Teodozije Veliki (379.–395.) proglasio je kršćanstvo državnom vjerom, dok je car Justinijan (527.–565.), uplićući se u crkvene poslove, započeo tzv. cezaropapizam koji je nastojao ostvariti prevlast države nad Crkvom.

Grad Salona s pokrajinom Dalmacijom slobodno se razvijao do provale Huna u Podunavlje (375.). Italijom i Dalmacijom kratko su vladali Ostrogoti (493.–553.), a nakon toga Dalmacija dolazi pod vlast Bizanta, koji njome upravlja do 614. god., kada su Hrvati zajedno s Avarima zauzeli i razorili Salonu. Rimski stanovnici Salone sklonili su se u utvrđenu Dioklecijanovu palaču (Split) ili su se povukli na otoke.

Već smo spomenuli da su u Solinu bila održana dva pokrajinska crkvena sabora, 530. i 533. god., čije su odluke potpisali i sufraganski biskupi (zovu se tako jer su na saboru imali pravo glasa, lat. suffragium) iz Raba, Zadra, Siska, Epidaura, Narone (Vid kod Metkovića), Martara (Mostar), Bistue (Zenica). Na crkvenom saboru 533. god. osnovane su za područje Solinske metropolije četiri nove biskupije: Mucur (Makarska), Ludrum (negdje u Kninskom polju), Sarsenterum (Aržano), Baloe (oko izvora rijeke Sane). Solinska metropolija imala je tako ukupno 12 sufraganskih biskupa.

Na dalmatinskim otocima spominju se u to vrijeme redovnici, među kojima su u početku prevladavali puštinjaci (anahoreti), a poslije su se pojavili i samostanci (cenobiti). Oni su bili preteče kasnijih mnogobrojnih benediktinaca.

Solin je bio političko i vjersko središte rimske pokrajine Dalmacije. Dalmatinski biskupi priznavali su solinskim biskupima vlast nad sobom, koji su u cijeloj Dalmaciji obnosili metropolitansku vlast. Iz očuvanih dokumenata možemo zaključiti da je solinski biskup bio izravno podvrgnut Sv. Stolicu. Njega su birali kler i narod, a potvrđivao ga je papa. On je ujedno bio sudac u vjerskim stvarima, osuđujući zablude koje su se pojavljivale u Dalmaciji. Područje Solinske metropolije isprva se poklapalo s područjem rimske pokrajine Dalmacije, ali kada je 441. god. za seobe naroda bila uništena biskupija i metropolija u Sirmiju (Srijemska Mitrovica), granice Solinske metropolije pomakle su se na sjever obuhvaćajući Sisciju (Sisak) i dio Panonije.

Dužnost metropolita bila je da nadzire izbor biskupa – sufragana i da ih posvećuje, da svojim sufraganima priopćuje papine odredbe i da sudi i kažnjava biskupe sufragane ako bi se ogriješili o crkvene propise (kanone).

Ostala važnija biskupska sjedišta u Dalmaciji

Osim Salone, koja je bila sjedište metropolije, na području pokrajine Dalmacije bila su važna biskupska sjedišta Zadar, Delminium, Narona, Sarsenterum, Mucur i Epidaurus.

Grad Jadera (Zadar) javlja se još u doba Ilira kao važno središte plemena Liburna. Za vrijeme prvih rimskih careva dobio je naslov i prava kolonije. Kršćanstvo je u Jaderu stiglo vrlo rano. Prvi zadarski biskup bio je, prema legendarnim kronikama, sv. Donat. Zadarski biskup Feliks spominje se 381. god. na koncilu u Akvileji i 390. god. u Milanu. U jeku seobe naroda, kada su stradali mnogi dalmatinski gradovi, Zadar je, vjerojatno zbog svog strateški branjivog položaja, ostao pošteđen. Tada se činilo da će Zadar umjesto porušene Salone postati središte provincije Dalmacije, ali to se nije dogodilo.

Pošto su Rimljani poslije dugih ratova potisnuli stare Ilire u današnju Albaniju, zaposjeli su i grad Epidaur (Cavtat), koji je postao rimskom kolonijom 168. god. pr. Krista. Kršćanstvo je u Epidaur stiglo u isto vrijeme kada i u Solin, kada je sv. Pavao poslao Tita, svoga učenika, da navješćuje Evanđelje u Dalmaciji. Epidaurska crkva potpadala je pod Solinsku metropoliju. Sv. Hilarion (291.–371.) je u okolici Epidaura na kršćanstvo obratio i posljednje pogane. Ta je činjenica sačuvana u simboličkoj priči o zmaju što ga je sv. Hilarion ubio i spalio u Župi Dubrovačkoj, o čemu govori sv. Jeronim u »Životu sv. Hilariona«. Od biskupa Epidaura poznajemo po imenu samo Ivana u vrijeme kada su Avari razrušili grad (639.), a taj je biskup s ostacima naroda pobjegao u Župu Dubrovačku. Kasnije, potkraj VII. stoljeća, biskupija je bila prenesena

u novosagrađeni grad *Dubrovnik*, na podnožju brda Srđa. Isprva je bila podčinjena metropoliji u Splitu, a poslije je postala nadbiskupijom i metropolijom.

Na području današnjega Mostara, Duvna i Trebinja u kasno rimsko doba prostirale su se četiri biskupije: *Delminium*, *Narona*, *Epidaurum* i *Sarsenterum*. Na saborima u Saloni (530., 533.) bili su prisutni biskupi Epidaura i Narone (Vid kod Metkovića). Biskupski Delminium (Duvanjsko polje) pojavljuje se poslije kao sjelo biskupije, ali tu je sredinom III. stoljeća bio mučen biskup sv. Venancije, dok se prvi biskup Delminija spominje tek 591. god. u pismu pape Grgura Velikoga. Grad *Sarsenterum* je najvjerojatnije današnje *Aržano* između Duvna i Makarske ili neko mjesto kraj Mostara, dok se biskupija *Mucur* nalazila u današnjem selu Makaru kod Makarske.

U valovima seoba naroda izazvanih avarskom najezdom nestale su redom sve spomenute stare biskupije, a spasila se jedino ona u razorenom Epidaurusu, na sličan način kao i metropolija u Saloni, kad su bjegunci iz starog Epidaura našli utočište i sigurnost na strmim hridinama današnjega Dubrovnika.

Crkvena organizacija u Bosni

Još ni danas nije jasno gdje se nalazila granica dviju rimskih pokrajina – Panonije i Dalmacije, pa se prema tome ne znaju ni granice između dalmatinske Salone i panonskog Sirmija. U tom graničnom području, ali na ilirskoj strani, spominje se biskupija *Baloie*, koja se možda nalazila negdje iznad izvora rijeke Sane na rimskoj cesti od Salone za *Servatium* (današnji Srbac). Zbog toga je vrlo teško odrediti rodno mjesto sv. Jeronima (340.–420.), najvećeg učitelja Sv. pisma na Zapadu, *Stridon*, za koje sam Jeronim tvrdi da se nalazi na granici Dalmacije i Panonije. Sa sigurnošću još nije ustanovljeno koje današnje naselje odgovara *Stridonu*. Očito da se ono mora tražiti u nekom većem municipiju koji je u Jeronimovo vrijeme imao svoga biskupa. Možda je to bio današnji Drvar s velikim rimskim iskopinama na cesti iz Salone u Sisciju.

U srcu Bosne, između Zenice i Travnika, nalazilo se sjedište biskupa *Bistuae Nova* (današnje selo Mošunj ili možda Zenica). Iz zapisnika solinskih sabora saznajemo da je biskupija zbog svoje veličine bila podijeljena, a nova biskupija bila je uspostavljena u municipiju *Bistuae Vetus* (kraj Rame). Arheološka otkrića starokršćanskih bazilika u Gornjoj Bosni (Lepenica, Sarajevo, Zenica, Oborci, Turbe, Čipuljići, Varvara, Dabravine, Skelani) svjedoče o bujnom kršćanskom životu onih vremena. Avarskim pustošenjima i kasnijim seobama slavenskih naroda bile su uništene metropolije u Sirmiumu (582.) i Saloni (614.), a njihova propast simbolizira nestanak najvećega dijela kršćanstva na ovim prostorima.

Dolaskom Hrvata i njihovim pokrštenjem u VII. i VIII. st. kršćanstvo ponovno postupno oživljuje, a crkvena vlast nad cijelim područjem hrvatske države od Mure do Jadranskoga mora i od Istre do Boke kotorske nalazi se u rukama splitskog nadbiskupa, koji od početka XIII. st. nosi naslov »primas Dalmatiae et Croatiae«.

Kršćanstvo u rimskoj Diokleji

U rimskoj *Diokleji* (području Podgorice u današnjoj Crnoj Gori) spominje se prvi biskup Evander, koji je sudjelovao na općem crkvenom saboru u Kalcedonu (451.). *Diokleja* se nalazila u rimskoj pokrajini *Praevalis*, a njezine biskupe nalazimo nabrojene u pismima pape Grgura Velikoga potkraj VI. st. Bili su to biskupi Paulus i njegov nasljednik Nemesion. Metropolit stare Diokleje nalazio se u *Skadru*. Poslije je car Leon III. Izaurijski otrgnuo biskupije zapadnog Balkana od Rimskog patrijarhata i podvrgao ih Carigradskom patrijarhatu (732.). Tom je zgodom Diokleja potpala pod *Dračku metropoliju*. Diokleja je postupno propadala, a zadnji njezin biskup bio je Ivan (oko 900.). Bizantski car povjesničar Konstantin VII. Porfirogenet spominje sredinom X. st. da je Diokleja »pusti grad«. On u nizu samostalnih kneževina na Jadranu spominje također i *Duklju* (kasnije nazvanu i Zeta) i njezine slavenske vladare koji su odreda

katolici, kao i njihovo svećenstvo i narod. To se područje u dokumentima naziva i Crvena Hrvatska, koja se prema »Ljetopisu popa Dukljanina« prostirala od rijeke Cetine do Bojane. Na ruševinama stare Diokleje javlja se novi grad i doskora biskupija *Bar*, koji je pripadao bizantskoj temi i metropoliji Drača (Dyrrachium), a za vrijeme slabljenja vlasti Carigrada Barska biskupija je postala sufraganom najprije Splitske, a kasnije i Dubrovačke metropolije.

2. Kršćanstvo u Panoniji do dolaska Hrvata

Počeci kršćanstva u Panoniji

I u Panoniji su počeci kršćanstva isprepleteni s raznim tradicijama i legendama. Tako jedna legenda tvrdi da je *sv. Klement Rimski*, treći nasljednik apostola Petra na rimskoj biskupskoj stolici, osnovao crkvene općine u Mursi (Osijek), Singidunumu (Beograd) i Sardici (Sofija). Druga legenda tvrdi da su Pavlovi učenici *Tito* i *Herna* bili biskupi u Iliriku. Neki smatraju da je *sv. Marko* Evanđelist propovijedao u Iliriku i utemeljio biskupiju u Akvileji, koju je povjerio *Hermagori* (Mohoru). *Sv. Kornelije* i *Marcel*, koji se spominju u starom rimskom kanonu, bili su rodom iz Siscije.

Djelovanje apostola *Pavla* u Iliriku ne potvrđuju povijesni izvori. On doduše tvrdi da je »od Jeruzalema i naokolo do Ilirika potpuno izvršio dužnost propovijedanja radosne vijesti o Kristu« (Rim 15,19), ali nije sigurno da li se Ilirik u toj tvrdnji ima shvatiti uključivo (kao što je slučaj s Jeruzalemom) ili isključivo. Sigurno je, međutim, da je Pavao boravio u Solunu, dakle na granici Ilirika, ali nije sigurno da je propovijedao i u Iliriku.

Posve je sigurno da se tijekom III. st. kršćanstvo počelo razvijati i u Panoniji. Širili su ga vojnici i trgovci koji su u ove krajeve dolazili s Istoka. U to doba biskupije su imali ovi gradovi: *Siscia*, *Cibale*, *Mursa* i *Basiana*.

U razdoblju progona kršćana, osobito za cara Dioklecijana, mnogi su kršćani Panonije bili pogubljeni zbog svoje vjere. Tako je bio pogubljen sirmijski biskup *sv. Irenej* i njegov đakon *Demetrije*, po kojem je grad kasnije dobio ime – Mitrovica. Tu je podnijelo mučeništvo i *sedam kršćanskih djevojaka*, časnik *Urzicin*, vrtlar *Sinerot*, *Montan*, singidunuski svećenik, sa svojom ženom Maksimom i lektor Hermogen. U *Cibalama* je za cara *Valerijana* bio mučen biskup *Euzebij*, a za Dioklecijana lektor *Polion*.

Budući da su odbili klesati kip rimskoga boga zdravlja Eskalupa, pet kršćanskih kipara koji su radili u fruškogorskim kamenolomima – *Klaudije*, *Kastorije*, *Simfronije*, *Nikostrat* i *Simplicije* – bili su po naredbi cara Dioklecijana živi zatvoreni u olovne sanduke i bačeni u Dunav.

Siscia, glavni grad pokrajine *Pannonia Savia*, ima već u drugoj polovici III. st. nakon Krista svoga biskupa. Prvi njezin biskup, imenom *Castus*, u doba cara *Decija* (249.) najvjerojatnije je legendarna osoba, dok je prvi dokumentarno zajamčeni biskup Siscije bio *sv. Kvirin*, mučenik za Dioklecijanova progonstva (303.). On je postojano odbijao prinijeti žrtvu poganskom božanstvu, zbog čega je bio osuđen na smrt i s kamenom o vratu potopljen u rijeci kod Sabarije (današnji Szombathely u Mađarskoj). Uspomeni na tog mučenika podsjećaju nas danas mjesto Kirin, kao i brojne crkve njegova imena i vrlo rašireno krsno ime Kirin oko rijeke Kupe i Save.

Među panonskim mučenicima spominju se još ova imena: *sv. Hermagoras* ili *Hermogenes* (Mogor ili Mohor), *sv. Fortunat*, *sv. Donat*, *sv. Anastazija* (Stošija).

Za vrijeme seobe naroda tijekom VII. st. bila su tjelesa srijemskih mučenika prenesena u Italiju, tijelo *sv. Anastazije* je dospjelo u Carigrad, a tijelo *sv. Hermagora* u Akvileju. Tijela *sv. Kvirina* i petorice fruškogorskih kipara prenesena su u Rim, a glava *sv. Donata* u Furlaniju (sjeveroistočna Italija).

Crkvena organizacija u Panoniji

Biskup Siscije bio je sufragan metropolita u nekadašnjoj prijestolnici cezara, u *Sirmiumu*, čija je vlast sezala od *Emone* (Ljubljana) i *Poetovije* (Ptuj) na zapadu sve do *Oescusa* (današnji Gigen kod Nikopolja u Bugarskoj) na istoku. Kada je car *Dioklecijan* 293. god. preuređio rimsku državnu upravu, *Sirmium* je postao prijestolnicom njegova pomoćnika cezara *Galerija* koji je vladao nad istočnim Ilirikom. Ovdje se nalazila carska palača, mnoštvo hramova, tu je bila luka za brodove koji su plovili Savom i Dunavom. Kad je *Sirmij* postao kršćanskim gradom, u njemu su bile sagrađene mnoge kršćanske crkve, pa tako i bazilika za metropolita.

Siscia kao glavni grad Gornje Panonije također je imao svoje palače, hramove, kupališta, vodovod i kovnicu novca. *Mursa* i *Cibale* bili su u rimskoj državi važna vojna i gospodarska središta, a osim spomenutih biskupija Srijemskoj metropoliji pripadao je i *Singidunum* kao sjedište posebnoga biskupa.

Kršćani u Panoniji uživali su tijekom IV. st. izvanjsku vjersku slobodu, ali su bili razdirani unutrašnjom vjerskom borbom između pravovjernih katolika i krivovjernih arijanaca. U tom su razdoblju ovdje vođene i velike borbe među suparnicima za carsko prijestolje, a tijekom V. st. Panonija je postala zbog seobe naroda dugotrajno krvavo bojište s porušenim gradovima i opustošenim selima.

Pojava krivovjerja u Panoniji

U IV. st. nakon Krista u Istočnom Rimskom Carstvu pojavljuje se učenje aleksandrijskog svećenika Arija.

Arijanstvo je bilo opasno i rašireno krivovjerje, nazvano tako po aleksandrijskom svećeniku Ariju, koji je naučavao da Krist, Sin Božji, nije po biti jednak Bogu Ocu, već mu je samo sličan. Isus bi bio samo najsavršenije Božje stvorenje, ali ne bi bio Bog! Arijanstvo se brzo širilo, a promicali su ga i neki svećenici i biskupi.

Širenje arijanstva u Panoniji

U Panoniji se arijanstvo pojavljuje u IV. stoljeću, što dokazuju sabori održani u *Sirmiju*. Tri pokrajinska sabora u *Sirmiju* između 351. i 359. god. pristala su uz arijanstvo: Osuđen na I. općem crkvenom saboru u Niceji 325. god., Arije je bio progнан u Ilirik zajedno sa svojim pristašama, koji su u Iliriku i Panoniji širili arijanstvo. Gorljivi arijanci bili su *Valent*, biskup u *Mursi* i *Urzacije*, biskup u *Singidunumu*. Nakon smrti cara Konstantina, koji je kršćanima darovao slobodu, njegov nasljednik *Konstancije* pristao je uz arijanstvo. Upravo je u to vrijeme *Sirmij* postao središte arijanstva. Tijekom osam godina, od 351. do 359., bila su održana u *Sirmiju* četiri sabora. Arijanci su za sebe pridobili i novoga cara *Valentinijana*, a arijanski misionari za sebe su pridobili i sjeverne narode: Istočne i Zapadne Gote, Vandale, Langobarde i Burgunde. Arijanstvo je među stanovništvom iščeznulo tek potkraj IV. st., kada je protiv njega energično ustao car *Teodozije Veliki* (379.–395.) zajedno s većinom pravovjernih biskupa. Tako se u Panoniju u to doba vratio toliko priželjkivan vjerski mir.

Dok je u IV. st. *Sirmijska* metropolija bila obuhvaćena arijanskim krivovjerjem, dotle su *siscijski* biskupi i njihovi vjernici stajali na braniku kršćanskog pravovjerja. Nakon provale Huna, pada *Sirmijuma* (441.), *Siscia* se pridružila metropoliji u *Saloni*, a njezini biskupi supotpisuju koncilske zaključke salonitanskih sabora 530. i 533. god. U burnim vremenima avarskih i hrvatskih provala i seoba naroda u VI. i VII. st. ugasila se *Siscijska* biskupija, a s njome i najvećim dijelom i kršćanstvo u *Panoniji*.

Širenje kršćanstva u Istri

Prvi poznati stanovnici Istre bili su Histri ili Istri, ilirska grupa naroda po kojima je ta pokrajina dobila ime. Rimljani su Istru postupno osvajali tijekom II. i I. st. pr. Krista. Nekadašnji ilirski gradovi Trst, Pula i Poreč dobili su rimsku upravu, a pod njihovu vlast potpala je i prostrana okolica koja je predstavljala privredni temelj kasnijeg razvoja tih gradova. Poslije su status municipija dobila i naselja koja su se razvila na mjestu gdje se danas nalaze gradovi Kopar i Novigrad.

Kršćani su u Istri razvijali obrt, trgovinu i ribarstvo, podizali su monumentalne spomenike i hramove (arene u Trstu i Puli).

Prigodom diobe Rimskoga Carstva 395. god. Istra je pripala Zapadnom Rimskom Carstvu s manjim prekidima u drugoj polovici VIII. st. kada je bila pod Bizantom i Langobardima, da bi 788. god. pala pod upravu Franačke.

Kršćanski misionari dolaze u Istru iz *Akvileje* (danas grad sjeverozapadno od Trsta). Prema predaji prvu crkvenu općinu u Akvileji osnovao je sv. *Marko Evanđelist*, učenik sv. Petra. On je u Akvileji postavio za prvoga biskupa sv. *Mogora* ili *Mohora* (*Hermagora*). Kršćanstvo u Istri dalje su širili Mohorovi učenici i nasljednici: *Fortunat*, *Hilarije*, *Donat*, *Elije*, *Justo* i drugi. Prvim biskupom u Poreču postao je sv. *Mavro*, mučenik iz III. st. Prvi poznati biskup u Puli bio je Antun (†547.), a u Novigradu Ivan, koji je pred Avarima pobjegao iz Emone u Novigrad. Za vrijeme bizantske uprave u Istri (751.–754. i 788.) postojale su biskupije u ovim gradovima: *Trstu*, *Kopru*, *Novigradu*, *Poreču*, *Puli*, *Pićanu* i *Rovinju*.

U gradu Poreču razvio se od IV. do VI. st. gradsko-crkveni kompleks, sačuvan do danas, koji čini jednu skladnu cjelinu koja se sastoji od dvojnog oratorija: velike bazilike i trobrodne apsidalne bazilike koju je u VI. st. dao izgraditi porečki biskup *Eufrazije*.

U Puli je baziliku sv. Marija Formoza dao podići biskup Maksimilijan.

3. Seoba i pokrštenje Hrvata

Pitanje pradomovine Hrvata još je i danas predmet rasprava. Suvremena hrvatska historiografija i obnovljeno studijsko proučavanje etnogeneze Hrvata dokazuju da je pradomovina Hrvata Iran, odakle migracijama dolaze na područja između rijeka Visle, Dnjepra, Karpata, Desne i Dvine. Hrvatsko ime prvi se put spominje u II. i III. st. u gradu Azovu, na ušću rijeke Dona u Azovsko more, u dva grčka natpisa kao osobno ime *Horoathos* i *Horouathos*, a to ime je iranskoga podrijetla.

Uz rijeku Vislu u današnjoj Poljskoj sa središtem u Krakovu postoji do XI. stoljeća Velika ili Bijela Hrvatska. Hrvati se spominju i u sjeveroistočnoj Češkoj, a manje skupine Hrvata nalazimo pomiješane s drugim slavenskim ili neslavenskim narodima, u srednjoj Europi, pa čak i u Grčkoj. Ime Velika ili Bijela Hrvatska sačuvalo se u Krakovu čak četiri stoljeća nakon iseljenja Hrvata.

U krajeve rimskih provincija Dalmacije i Panonije Hrvati su se doselili u drugoj polovici VI. i u prvoj polovici VII. st. zajedno s vojnim osvajanjima Avara, napose nakon pada Sirmija (582.) i Salone (614.). Bizantski car Heraklije, želeći se suprotstaviti osvajanjima Perzijanaca i Avara, zove u pomoć Hrvate, koji zajedno s Bizantom pobjeđuju Avare kod Carigrada (626.) i učvršćuju svoju vlast na Jadranu i na kopnu prema sjeveru. Tako su postali gospodari Dalmacije i Panonije.

Jezgra hrvatskoga naroda naselila se na području južno od gore Gvozda i rijeke Save, od Istre do Vrbasa i Bosne, a uz more do rijeke Cetine. Istočno odatle nastale su posebne zemlje: *Paganija ili Pomorje* (od Cetine do Neretve), *Hum ili Zahumlje* (od Neretve do Dubrovnika), *Travunja* s Konavlima (od Dubrovnika do Boke kotorske), *Duklja* (južno od Travunje) i *Bosna* (oko izvora rijeke Bosne). Stari bizantski pisci svjedoče da na tom području uz druge Slavene žive i Hrvati, a pop Dukljanin, pisac iz Bara, sve zemlje od Cetine do Duklje zove *Crvena Hrvatska*.

Područje od Gvozda do Save, Drave i Mure prozvano je Slovinje ili *Slavonija*. Tijekom stoljeća širenjem hrvatske državne vlasti prema sjeveru prevladalo je hrvatsko ime i na području nekadašnje Panonije.

U VII. st. Hrvati su se nastanili i u istočnom dijelu *Istre*, odakle su poslije prodirali prema zapadnom dijelu istarskog poluotoka.

Staro romansko stanovništvo očuvalo se u gradovima u Dalmaciji (Zadar, Split, Trogir, Dubrovnik, Kotor) te na otocima (Krk, Osor, Rab). Trgovinskim i rodbinskim vezama između Hrvata i stanovnika tih gradova postupno nestaje romansko stanovništvo, a gradovi se pohrvaćuju. Starosjedioci, romanizirani Iliro-Kelti, povlače se pred jačim Hrvatima u gorovita područja od Istre do Kotora, bave se stočarstvom i nazivlju se *Vlasima*. I oni se postupno pohrvaćuju i prihvaćaju hrvatski jezik.

U procesu kristijanizacije ili pokrštavanja Hrvata od VII. do IX. stoljeća Hrvati dobivaju pismenost i bogoštovnu književnost, a poslije i druge knjige. Krštenje se ubraja među najznačajnija zbivanja za svaki europski narod. Pokršteni narodi uključuju se u veliku obitelj europskih kulturnih naroda. Tako su Hrvati prihvativši kršćanstvo kao prvi među slavenskim narodima počeli u miru sređivati svoj državni i društveni život i stvarati svoju duhovnu i materijalnu kulturu.

Pitanje vremena, pa i načina pokrštenja Hrvatâ, unatoč već trovjekovnom nastojanju najrazličitijih povjesničara i znanstvenika da se ono razjasni, ostaje i nadalje zagonetno i nerazjašnjeno. Povjesničari iznose razne hipoteze i teze. Manjkaju, međutim, takvi dokazi »koje bi povijesna kritika mogla prihvatiti bez prigovora«. Izvori koji donose vrijeme i osobe koje su sudjelovale u procesu pokrštavanja Hrvatâ prilično su oskudni i nepouzdati. Zbog toga su interpretacije samih izvora različite, a mišljenja pojedinih povjesničara o vremenu pokrštenja Hrvatâ i crkvenog središta iz kojeg je pokrštenje dolazilo raznolika, pa čak i oprečna. U pitanju su, naime, pisani izvori Konstantina Porfirogeneta, popa Dukljanina i splitskog arhidakona Tome, kao i razni arheološki ostaci. Sva ta različita mišljenja mogu se svrstati u tri skupine:

1. Teorija o pokatoličenju Hrvatâ;
2. Dalmatinska ili južnohrvatska teorija o *ranom pokrštavanju* Hrvatâ;
3. Sjevernohrvatska, panonska ili franačka teorija o *kasnijem pokrštavanju*, ili *rekristijanizaciji* Hrvatâ.

1. Prvi povod mišljenju da su Hrvati prilikom dolaska na Jadran već bili pokršteni, dao je solinski arhidakon Toma (†1268.). U svojoj »Povijesti solinskih nadpastira« (7. poglavlje) on tvrdi da su Hrvati, koji su u VII. stoljeću zauzeli Ilirik »bili ipak kršćani, ali vrlo neuki. Bili su također poprskani Arijevom zarazom. Mnogi su ih zvali Gotima, a bili su ipak Slaveni, prema značenju njihova imena, oni su došli iz Poljske i Češke.« Isti pisac u 13. poglavlju svojega djela opisuje i djelovanje prvoga splitskog nadbiskupa Ivana i tvrdi da »nakon što su propovijedanjem spomenutog Ivana i drugih salonitanskih pastira vođe Gota i Hrvata bili očišćeni od zaraze arijanskog krivovjerja, uz biskupe Dalmacije, u Hrvatskoj su bile ustanovljene neke biskupske crkve«. (»Postquam autem per predictionem predicti Johannis ac aliorum presulum salonitanorum duces Gothorum et Chroatorum ab Ariane hereseos fuerunt contagione purgati, praeter episcopos Dalmatiae, in Sclavonia fuerunt alique statute episcopales ecclesiae.«)

Toma u 16. poglavlju spominje da su arijski Goti (= Hrvati) izmislili službu Božju na slavenskom jeziku. *Miho Barada*, oslanjajući se na spomenuta izvješća, zastupao je tezu da su se Hrvati u svoju domovinu doselili već kao pokršteni arijanci i da su se tu samo pokatolili. Ovo zanimljivo mišljenje ostalo je bez većeg odjeka u hrvatskoj historiografiji, jer je *Franjo Rački* svojim autoritetom povjesnika gotovo nametnuo stajalište da je Toma Arhidakon doseljene Hrvate smatrao arijancima zbog toga što ih je zamijenio s Gotima, koji su zaista bili arijanci. U svojoj raspravi o nadvratniku iz VII. st. u Kaštel-Sućurcu, M. Barada je i nadalje upotrebljavao izraz »pokrštenje« a ne »pokatoličenje«.

Ferdo Šišić pobija ovo mišljenje i dokazuje da su romanski starosjedioci Dalmacije doseljene Hrvate nazivali Gotima, želeći se time narugati njihovim običajima koji su

bili različiti od običaja romanskih Latina. Taj je naziv od Romana prešao u staru hrvatsku kroniku Kraljevstvo Hrvata odakle ga je pop Dukljanin preuzeo i uvrstio u svoj Ljetopis. Splitski arhiđakon Toma preuzeo je iz spomenutih spisa poistovjećivanje Hrvata s Gotima. Najvjerojatnije je Toma Arhiđakon znao da su istočni i zapadni Goti dugo bili arijanci pa je, poistovjećujući Hrvate s Gotima, zaključio da su i Hrvati bili arijanci.

Da Hrvati u svoju sadašnju domovinu nisu došli kao kršćanski arijanci, već kao pogani, dokazuje više izvora, koji tvrde da su Hrvati kršteni tek u svojoj novoj domovini:

a) *Anastazije*, bibliotekar rimske kurije u IX. st., zabilježio je u *Liber pontificalis* (2, 4), da je papa Ivan IV. (640.–642.), po »narodnosti Dalmatinac«, poslao u Dalmaciju i Istru opata Martina s mnogo novca da otkupi kršćanske zarobljenike od pogana (»a gentibus«). Isti je papa dao sagraditi crkvu mučenicima Venanciju, Anastaziju, Mauru i drugima čije je relikvije dao prenijeti iz Dalmacije i Istre, položivši ih u gore spomenutoj crkvi pokraj lateranske krstionice do oratorija bl. Ivana Evanđelista. Naziv »gentes« bio je tada uobičajen za poganske narode. Ako pisac u *Liber pontificalis* Hrvate, koji su u Dalmaciju i Istru stigli samo 15 godina nakon početka pontifikata pape Ivana IV. i bili jedini stanovnici (uz preostale Romane) tih krajeva, naziva »gentes«, onda bi to značilo da su u vrijeme pape Ivana IV. Hrvati još bili pogani.

b) *Konstantin Porfirogenet* u 31. poglavlju svojega djela »*De administrando imperio*« zabilježio je da dalmatinski Hrvati potječu od »nekrštenih Hrvata« koji se »zovu Bijeli, a stanuju s onu stranu Turske« (kako on naziva Mađarsku). Slično tvrdi i u 30. poglavlju, a na kraju 31. poglavlja navodi da »Velika Hrvatska, zvana također i Bijela, do danas nije krštena«.

c) Nepoznati autor najstarijeg hrvatskog ljetopisa »*Kraljevstvo Hrvata*« iz god. 1074.–1081., iznosi da su Hrvati kod svojeg dolaska bili pogani, iako je taj pisac mislio da su potjecali od Gota. Opisujući provalu tih Gota-Hrvata u Dalmaciju i prvu bitku s dalmatinskim kršćanima, ljetopis navodi: »I tako osmi dan krstjane i rečeni pogane... počеше boj«, te »Sve ča bihu vazeli pogani...«, a za trećega vladara Hrvata, Silimira piše: »... ako i poganin biše...« (6, 9). Pop Dukljanin u svojem Ljetopisu (6, 9) prevodi naziv pogani s izrazom »gentiles«, a za *Selimira* (Silimira) piše: »... quamvis paganus et gentilis«. Za *Ratimira* tvrdi da je »bio neprijatelj kršćanskog imena od djetinjstva, te je počeo preko mjere progoniti kršćane« (qui inimicus nominis Christi extitit a pueritia).

d) *Arheološki nalazi* također potvrđuju da su Hrvati u svoju sadašnju domovinu došli kao pogani, a ne kao kršćani arijanci. U otkrivenim grobovima našlo se spaljenih tjelesa po običajima pogana, jer u to vrijeme nijedna kršćanska sljedba, pa čak ni arijanci, nisu dopuštali spaljivanje mrtvacu prije pokopa.

2. Pokrštenje jednog naroda nije stvar trenutka, već dugotrajan i mukotrpan proces. Posve je izvjesno da je obraćenje vladajućih slojeva ubrzavalo proces krštenja dotičnog naroda, ali je prožimanje kršćanskim duhom, kako pojedinaca tako i čitavih skupina, dugotrajan posao. Na temelju izloženoga možemo zaključiti da je pokrštavanje Hrvatâ započelo u drugoj polovici VII. stoljeća, i to najprije na užem području Dalmatinske Hrvatske, uz Jadransko more. Iz tada romanskog Splitskog kršćanstvo se postupno širilo prema unutrašnjosti. Pokrštenje pojedinih hrvatskih vladara povijesni izvori spominju poimence: Porga, Porin, Vojnomir, Višeslav, Borna, Ljudevit Posavski, što je sve dalo poticaja i širim narodnim slojevima da prihvate kršćanstvo. Sigurno je da su romanski dalmatinski svećenici, potpomognuti rimskom kurijom koja je nastojala obnoviti crkvenu hijerarhiju u dekristijaniziranom Iliriku, bili prvi misionari hrvatskog naroda. Tako je stara salonitanska Crkva oživjela u novoutemeljenoj Splitskoj metropoliji. Ovo rano pokrštenje Hrvatâ zastupaju: D. Farlati, F. Rački, V. Klaić, S. K. Sakač, A. Ivandija, D. Mandić (*dalmatinska teorija*). I. Lučić i M. Barada (rano razdoblje) ovo krštenje pomiču potkraj VII. i u VIII. stoljeće i mogu se ubrojiti u skupinu autora tzv. dalmatinske teorije.

3. Pokrštenje *istarskih i primorskih Hrvata* trebalo bi staviti u vrijeme franačke dominacije (potkraj VIII. ili početkom IX. stoljeća), a nešto kasnije – pod utjecajem franačkih vlasti i franačkih misionara – kršćanstvo prodire i u Panonsku Hrvatsku, dok

je Bizant zaslužan za pokrštenje Hrvatâ u Duklji, uz Neretvu i u Zahumlju. Sigurno je da se intenzivniji kršćanski život kod Hrvatâ razvio nakon 803. godine, pod franačkim vrhovništvom, kada su dolazili misionari iz Akvileje. Kada je kršćanstvo došlo u Panonsku Hrvatsku teško je sa sigurnošću utvrditi, ali je činjenica da je knez Ljudevit Posavski (†823.) već bio kršćanin i da je bio u dobrim odnosima s akvilejskim patrijarhom. Samo pedesetak godina kasnije ovo je područje došlo u okvir obnovljene Srijemske metropolije sv. Metoda i bilo je za kršćanstvo osvojeno djelovanjem učenikâ sv. braće Ćirila i Metoda. Pobornici ove ili *franačke teorije* pokrštenja (J. Jelenić, F. Bulić, J. Bervaldi, F. Šišić, J. Šidak, N. Klaić i drugi) datiraju pokrštenje Hrvatâ s IX. stoljećem.

Tada su, međutim, Hrvati već uključeni u veliku europsku kršćansku zajednicu, jer njihovi vladari (Mislav 839., Trpimir 852. i drugi) podižu crkve i samostane te pomažu kler, što sve dokazuje da je kršćanstvo u to vrijeme bilo duboko ukorijenjeno u narodu. Dopisivanje pape Ivana VIII. (879.) s knezom Branimirom pokazuje da je čitav narod pokršten i da je hijerarhija u Hrvatâ dobro organizirana. Pedeset godina kasnije zaključci splitskog sabora iz 928. godine izričito potvrđuju da je čitava Hrvatska, od Kotora do kvarnerskih otoka i Siska, crkveno uređena i providena od starine biskupijama koje su »sve napučene i s Božjom pomoći imaju obilje svećenikâ i (kršćanskog) naroda«.¹

¹ JURAJ KOLARIĆ, *Historiografija o pokatoličenju Hrvatâ: Tko su i odakle Hrvati*. Revizija etnogeneze (Zagreb 1993.) 84–85.

II. CRKVA U VRIJEME NARODNIH VLADARA

1. Crkva u doba knezova

Tijekom IX. st. Hrvatska je politički razjedinjena izložena antagonističkim utjecajima franačke i bizantske vlasti.

Knez *sjeverne Hrvatske, Vojnomir*, nakon pobjede Franaka nad Avarima (791. i 796.) priznaje franačko vrhovništvo. Franci napadaju i kneza *Višeslava*, vladara *primorske Hrvatske* (markgrof Erih 799. i Kodolah 803.), podvrgnuvši je pod svoju vlast. Započet rat između Bizanta i Franaka završio je mirom u Aachenu (812.): Franci su zadržali Istru i najveći dio kopnene Hrvatske, a Bizant dio južne Hrvatske s gradovima Zadar, Trogir, Split i s otocima Krk, Osor, Rab.

U procesu raspada Franačkog carstva (Ljudevit Pobožni 814.–840.) vladar posavske Hrvatske *Ljudevit Posavski* (810.–823.) pokušava osloboditi zemlju od franačkog vrhovništva. U nastalom ratu Bugari zauzimaju istočnu Slavoniju (827.). Knezovi *Ratimir* (829.–838.) i *Braslav* (880.–896.) bugarski su, odnosno franački vazali. U to vrijeme *Mađari* prodiru u Podunavlje.

Primorska Hrvatska imala je sretniji politički razvoj. Slaba bizantska vlast i ona franačkog kralja u Italiji, pokušaji Mlečana da osiguraju trgovinski put uz hrvatsku obalu, te pohodi Arapa u Sredozemlje, još nisu ugrožavali hrvatsku vlast. Knez *Mislav* (835.–845.) u dobrim je odnosima s Bizantom i Francima, a uspješno ratuje protiv Venecije. *Trpimir* (845.–864.), neovisni je vladar u Hrvatskoj, utemeljitelj dinastije Trpimirovića, izdao je 852. god. vladarsku ispravu u kojoj se prvi put spominje hrvatsko ime: »po milosti Božjoj vladar Hrvata« (dux Croatorum munere divino). *Domagoj* (864.–876.) saveznik je Franaka u borbi protiv Arapa, a zbog uspješne obrane obale od napada bizantskih podanika Mlečana nazvan je »najgorim vladarom Hrvata« (pessimus dux Sclavorum).

Trpimirov sin *Zdeslav* (878.–879.) protjerao je pomoću Bizanta Domagojeve sinove. U pobuni protiv Bizanta ubijen je Zdeslav, a *Branimir* (879.–892.), uz pomoć papina ugleda postaje politički posve neovisan. Bizantski dalmatinski gradovi i Venecija plaćaju mu danak. Hrvatska se posve okreće zapadu. Papa Ivan VIII. u pismu Branimiru 7. VI. 879. kaže kako je služeći sv. misu na Spasovo blagoslovio hrvatski narod.

Pod kraj VII. stoljeća čini se da je bizantski car, kao vladar Dalmacije, pozvao svećenike iz Italije koji su obnovili crkvenu hijerarhiju u Dalmaciji, a među najuglednijim vjerovjesnicima bio je Ivan Ravenjanin, nadbiskup u novonaseljenom Splitu. Tijekom VIII. st. bile su osnovane još neke biskupije u bizantskoj Dalmaciji: Osor, Krk, Rab, Skradin, Ston, Dubrovnik, Kotor. Crkveno-pravno (jurisdikcijski) Hrvatska i Dalmacija pripadaju: do 732. god. Rimskoj patrijaršiji, od 732.–803./12. Carigradskoj patrijaršiji, od 803./12.–864./7. Akvilejskoj patrijaršiji, od 864.–923. (Focijev raskol) Dalmacija priznaje Carigradsku patrijaršiju, dok Hrvatska osniva svoju posebnu biskupiju u *Ninu* i podvrgava se Rimskoj patrijaršiji.

Spomenimo da je na Trpimirovu dvoru boravio učeni benediktinac *Gottschalk*, najvjerojatnije u svezi s dolaskom benediktinaca iz Italije u Hrvatsku. Prvi benediktinski samostan sagradio je Trpimir oko 852. god. u Rižinicama iznad Solina. Benediktinci donose u Hrvatsku monumentalnu crkvenu arhitekturu i beneventansko latinsko pismo. Veći broj njihovih samostana nastao je u XI. st. (Biograd, Rogovo).

2. Crkva u doba kraljeva

Nasljednik *Mutimira* (892.–910.) postaje *Tomislav* (910.–925.) koji suzbija Madare, proširuje svoju državu do Mure i Drave i pobjeđuje Bugare. Papa Ivan X. 923. god. posreduje u bugarsko-bizantskom ratu, a za uzvrat carigradski patrijarh se odriče crkvene vlasti nad dalmatinskim gradovima, a car Roman Dalmaciju predaje pod upravu i obranu Tomislavu, koji 925. god. postaje prvim hrvatskim kraljem. Otada dalmatinski biskupi priznaju vlast rimskoga pape. Splitski nadbiskup zahtijeva metropolitansko pravo na cijelom području Kraljevine Hrvatske i ukidanje Ninske biskupije.

Prema tradiciji solinski, odnosno splitski biskup imao je crkveno-upravnu vlast od mora do Drave, ali posljednjih nekoliko desetljeća tu je vlast vršio samo na malom području bizantske Dalmacije. Od utemeljenja Ninske biskupije tu je vlast vršio ninski biskup, koji je tako stvarno postao primas Hrvatske. Zbog zahtjeva splitskog nadbiskupa za ukidanjem Ninske biskupije bila su sazvana dva splitska crkvena sabora 925. i 927.–928. god. na kojima je bila ukinuta Ninska biskupija. Borba ninskog biskupa Grgura vodila se u prvom redu za opstanak Ninske biskupije, a ne zbog protivljenja papinoj vlasti i uporabi latinskog jezika u bogoslužju. Pobjeda splitskoga nadbiskupa značila je pobjedu hrvatske državne politike koja je bizantsku Dalmaciju politički povezala uz Hrvatsku, a ubrzala je i kroatiziranje romanskih gradova u Dalmaciji.

Hrvatska kraljica *Jelena*, žena kralja *Mihajla Krešimira II.* (949.–969.) sagradila je u Solinu crkvu sv. Stjepana, koja je postala mauzolej kraljevske obitelji, i crkvu sv. Marije kao krunidbenu baziliku.

U sredini XI. st. u općoj Crkvi nastaje snažni pokret obnove poznat pod nazivom klinijevski pokret, koji je i u Hrvatskoj naišao na protagoniste. Tako je 1050. godine papin poslanik kardinal Ivan sazvaio sabor u Splitu na kojem je bio smijenjen splitski nadbiskup Dabral (1030.–1050.). Za spomenutog nadbiskupa od Splitske metropolije odijelile su se sufraganske biskupije: Kotor, Bar, Ulcinj i Svač, za koje je osnovana metropolija u *Baru*. Grad Bar priznaje najprije vlast Bizanta, od 1183. god. vlast Nemanjića (oko 180 godina), zatim Balšića, Venecije (1443.–1571.), Turaka (1571.–1877.) i konačno Crne Gore. U drugoj polovici XII. st. Bar je potpadao pod Dubrovačku metropoliju. Tada je nastao znameniti povijesni rukopis »Ljetopis popa Dukljanina«. Oko 1199. god. bila je obnovljena Barska metropolija, a službu biskupa vršili su i neki ugledni Hrvati (Zmajević Andrija /1694./ i Vinko /1713./). Broj katoličkih vjernika smanjivao se u korist pravoslavnih i muslimana. Od XVI. st. barski nadbiskup nosi naslov »primas Serviae«, što je papa Leon XIII. izričito odobrio (1902.).

Na crkvenom saboru u *Splitu* 927.–928. god. splitski je nadbiskup zadržao primat u Dalmaciji i Hrvatskoj, ali su pojedine biskupije, kako na zapadu tako i na istoku, zadržale svoja stara područja i granice: na zapadu – Zadarska, Krčka, Rapska, Osorska, a na istoku – Stonska, Dubrovačka i Kotorska.

Zadarska nadbiskupija. Kao biskupija spominje se na saboru u Saloni 530. i 533. godine. Mirom u Aachenu (812.) ostaje pod bizantskom vlašću. U to vrijeme biskup *Donat* iz Carigrada prenosi moći sv. Stošije (Anastazija), a kasnije su donesene moći sv. Krševana i sv. Šimuna. Zadar 1107. god. priznaje vlast hrvatsko-ugarskog kralja Kolomana. Kralj Ladislav Napuljac (1409.) prodaje Zadar i prava na Dalmaciju Veneciji, koja ga drži u vlasti do 1797. god. Nadbiskupijom postaje 1145./1154. (sufragani: Osor, Rab, Krk i Hvar). Papa *Aleksandar III.* 1177. god. preko Zadra putuje u Veneciju na sastanak sa carem Friedrichom Barbarossom. Nekada je Zadar imao 30 crkava.

Krčka biskupija. Kao sufraganska biskupija akvilejskog patrijarha spominje se 585. god. Mirom u Aachenu pripao je Krk Bizantu. Nakon Venecije oko 1000. god. vrhovnu vlast u Krku ima hrvatski kralj o čemu svjedoči *Baščanska ploča*. Od XII. st. do Zadarskoga mira (1358.) i od 1480. do 1797. vlada Venecija. Knezovi Frankopani stječu posjede na hrvatskom kopnu sve do Une. Vrlo rano uvriježilo se na Krku *glagoljsko bogoslužje*, a glagoljsko pismo u javnom i privatnom životu: zborni kaptoli u Omišlju, Dobrinju, Vrbniku i Baški, te benediktinske opatije u Krku, Baški (Jurandvor), Omišlju i na Košljunu. Papa Inocent IV. dopustio je omišaljskom samostanu glagoljaško bogoslužje

kako su to činili njihovi prethodnici. Od franjevačkih samostana dva su bila latinaška (Krk, Košljun), a dva glagoljaška (Glavotok i Port-Dubašnica). Od XIII. do XVII. st. postoji na otoku Krku preko stotinu *bratovština*. Ostaci prvobitne krčke katedrale nalaze se u *Sepenu* kraj Omišlja. Od X. do XII. st. Krčka biskupija pripada Splitskoj, a zatim Zadarskoj metropoliji.

Rapska biskupija. Biskupija u Rabu spominje se na crkvenom saboru u Saloni 530. i 533. god., a održala se do 1828. god. Sjeverni dio otoka Paga 1071. god. pripojen je Rapskoj, a južni najprije Ninskoj, a zatim Zadarskoj biskupiji. Stolnu crkvu posvetio je papa Aleksandar III., a pozlaćeni križ sačuvan do danas darovao je kralj Koloman.

Osorska biskupija. Prvi put se spominje 585. god., a postojala je do 1828. godine.

Dubrovačka biskupija. Prve pouzdane vijesti o postanku Dubrovnika potječu iz IX. st. kada je bizantsko brodovlje pobijedilo Arape koji su 15 mjeseci opsjedali Dubrovnik (866.–867.). Kada je Venecija osvojila Carigrad 1205. god. zavladao je i Dubrovnikom. Zadarskim mirom 1358. god. Dubrovnik priznaje vlast hrvatsko-ugarskoga kralja, ali dobiva potpunu unutarnju samoupravu i započinje život slobodne države. Nakon mohačkoga poraza Dubrovnik priznaje tursko vrhovništvo (1526.), ali zadržava pravo slobodne trgovine i u raznim pokrajinama turske države (kolonije u turskim gradovima). Sjedište nekadašnje biskupije nalazilo se u *Epidauru* kojega su uništili Avari, a izbjeglice su podigli novi grad Dubrovnik. Biskupija je najprije pripadala metropoliji u Splitu, a od 999. god. postaje metropolija s više sufraganskih biskupija: *Ston*, *Korčula*, *Trebinje*, *Ulcinj* i *Bar*. U XII. st. Dubrovačkoj metropoliji podvrgnuto je bilo čak 11 sufraganskih biskupija od Bosne do Skadra. Geografske i političke prilike bile su razlogom što je bila osnovana nova nadbiskupija i metropolija u Baru za biskupije koje su se nalazile bliže tom gradu.

Dubrovačka nadbiskupija osobito je zaslužna za promicanje školstva, znanosti i umjetnosti, a dubrovački diplomatski predstavnici kod Porte u Carigradu, dubrovački trgovci i službenici zaštićivali su kršćane, inače turske podanike u Bosni. Turski utjecaj u Dubrovniku traje do 1806. god., kada su Francuzi ukinuli Dubrovačku Republiku. Njihova vlast traje do 1814. god., a od 1815. god. Dubrovnik je u sastavu Austrije.

Stonska biskupija. Kao sufraganska biskupija Splitske metropolije spominje se 877. god. Kad su Nemanjići osvojili Zahumlje i Ston u XIII. st. preneseno je sjedište biskupije (1300.) u *Korčulu*. Kada je Dubrovnik došao u posjed Pelješca (1333.) želio je Stonu dati veći ugled, te je u njemu 1541. god. obnovljena biskupija. Biskup franjevac Bonifacije Drakolica (†1582.) otkrio je 1555. god. u Svetoj Zemlji Isusov grob i nad njim sagradio kapelu. Stonska biskupija ukinuta je 1828. god. i pripojena Dubrovačkoj biskupiji.

Kotorska biskupija. Gradom Kotorom vladao je Bizant do polovice IX. st., zatim dukljansko-zetski vladari, Nemanjići (1186.–1371.), doba samostalnosti traje od 1391. do 1420. god., a Mlečani vladaju gradom od 1420. do 1797. god. Biskupija se spominje prvi put u VIII. st., a pripadala je raznim metropolijama: Splitskoj, Dukljanskoj, Barskoj, Dubrovačkoj, a od 1178.–1828. metropoliji u talijanskom Bariju.

Budvanska biskupija sa sjedištem u gradu Budvi spominje se od 1089. god. kao sufraganska biskupija barskog metropolita. Ukinuta je 1828. god., a njezino područje pripojeno je Kotorskoj biskupiji.

Risanska biskupija sa sjedištem u gradu Risanu u Boki Kotorskoj spominje se 591. i 595. god. Ukinuta je 1828. god., a njezino područje pripojeno je Kotorskoj biskupiji.

Trebinjska biskupija se spominje u XI. st., a obuhvaćala je područje Travunje pripadajući Dubrovačkoj metropoliji. Kad su Nemanjići zavladao Travunjom potiskuju katolike, a biskup je prisiljen napustiti biskupiju 1253. god. odselivši se na otočić *Mrkanj* kod Dubrovnika (tzv. »mrkanjski« biskup). Za turskoga vladanja zbog pritiska pravoslavni katolici prelaze na pravoslavlje. Nakon uspostave redovite crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. god. Trebinjska biskupija je povjerena mostarskom biskupu na upravu (1890.).

Za kraljevanja Petra Krešimira IV. (1058.–1074.) pohodio je Hrvatsku legat pape Nikole II. (1059.–1061.), opat Majnard, koji je bio nazočan na crkvenom saboru održanom 1060. god. u Splitu. Zadaća je sabora bila provesti u djelo odluke lateranske sinode iz 1059. god. Na sinodi se odrekao službe splitski nadbiskup Ivan, a na njegovo je mjesto bio izabran osorski biskup Lovro, koji je kroz 30 godina uspješno djelovao u duhu klinijevskog reformnog pokreta pape Grgura VII. (1073.–1085.).

Zaključci splitskoga sabora provedeni su sporo, a u Hrvatskoj nema borbe za laičku investituru. U Splitu je 1063. god. ponovno održan crkveni sabor. Posredovanjem papina legata portuanskog biskupa Ivana izabran je u Trogiru za biskupa Ivan Ursino, koji je u Trogiru osnovao ženski benediktinski samostan, prvi u Dalmaciji.

Petar Krešimir IV. darivao je crkve i samostane, a 1066. god. ispravom izdanoj u Šibeniku dao je ženskom benediktinskom samostanu u Zadru »kraljevsku slobostinu«. Samostan je osnovala Čika. Samostanu sv. Krševana u Zadru darovao je 1069. god. otok Maun koji naziva »naš vlastiti otok u našem Dalmatinskom moru«. U ispravi se spominju kraljevski dvorjanici, a među njima kao najodličniji i *ban*.

Zvonimir (1075.–1089.) nazvan »pobožni« (pius), jedan je od najvećih hrvatskih vladara. Zbog svog odnosa prema Svetoj Stolici ušao je u svjetsku povijest. Krunidbu za kralja obavio je legat pape Grgura VII., opat Gebizon, a glasovita je njegova Zavjernica papi. Osim u Biogradu kralj Zvonimir stolovao je u svom drugom kraljevskom dvoru u *Kninu*, gdje je u današnjoj Biskupiji sagradio 1077. god. katedralu za hrvatskog dvorskog biskupa (*episcopus Chroatensis*). U *Ninu*, u obnovljenoj biskupiji, Zvonimir je održao crkveni sabor 1079.–1080. na kojem je zabranjena laička investitura. Od Zvonimirovih darovnica posebice je važna ona koja se odnosi na glagoljski samostan sv. Lucije u Baški na otoku Krku, pisana hrvatskim jezikom i glagoljskim slovima. Na toj tzv. *Baščanskoj ploči* spominje se hrvatskim jezikom ime Zvonimir, kralj hrvatski, što je velika rijetkost onoga vremena.

3. Glagoljaštvo i ćirilo-metodska baština

Djelo svete braće Ćirila i Metoda možemo usporediti s onim apostola naroda Pavla, koji je kršćanstvo izveo iz anonimnosti palestinskog prostora dovevši ga na veliku svjetsku povijesnu pozornicu. Sveta braća su ostvarila sličan pothvat kada su začuđujućom odvažnošću, praćeni gotovo nepremostivim zaprekama, na svjetsku crkvenu pozornicu doveli nove slavenske narode hrabro zastupajući uvjerenje da čovjek tek onda postaje pravim čovjekom kada s Bogom počinje razgovarati na svojem jeziku. Njihovim djelovanjem dobila je dotadašnja vjerska, kulturna i politička osovina Rim – Carigrad novu dijagonalu – slavensku, koja će u daljnjem tijeku povijesti bitno utjecati ne samo na religioznu i crkvenu, već i političku sliku Europe. Europa bez svete braće ne bi uopće bila Europa, a Crkva bi bez njih i bez njihovog ekumenskog pothvata bila osiromašena za jednu veliku ekumensku nadu. Tako je Europa u svojoj zemljovidnoj cjelini plod dvojake kršćanske predaje: jedne, koja je potekla iz Rima od stolice Petrovih nasljednika i koja je utjelovljena u duhu sv. Benedikta i druge, koja je preko solunske braće primila duh stare grčke uljudbe, carigradske Crkve i istočne predaje. Pape prošlog, a posebice ovog stoljeća znali su upravo karizmatičkim darom pročitati te znakove otkrivši svijetu da zajedničko duhovno, vjersko i kulturno blago Europe potječe iz dva žarišta: iz Rima i iz Carigrada te da se zaslugom svete braće ono i danas razlijeva po svem svijetu.

Dio te velike povjesničke drame odvijao se upravo na ovom području i u ovim našim prostorima, koji se danas nalaze na razmeđu vjera, kultura i naroda. Katolički Hrvati smiju se ponositi činjenicom da je novoustrojeno slavensko pismo, glagoljica, jedino u njih izdržalo veliki povijesni raspon od dalekog IX. stoljeća do naših dana. Zbog jedino sačuvane izvorne ćirilometodske i staroslavensko-glagoljske baštine smatrana je Crkva u Hrvata mostom koji povezuje, zbližava i vodi k jedinstvu Kristove Crkve.

Smješteni na krajnjem rubu zapadnog katoličanstva i istočnog pravoslavlja, na području na kojem je islam najdublje prodro na europsko tlo, katolici Hrvati će najviše osjetiti kako je teško, odgovorno, a katkada i nezahvalno, biti zblizavateljima naroda i graditeljima vjerskih mostova.

lacnva savta

I. Životni put svete braće Ćirila i Metoda

Sveta braća Konstantin-Ćiril i Metod rođeni su u Solunu u obitelji carskog časnika bizantske vojske, Lava. Iako je Solun bio grčki grad, ipak je u to vrijeme pozadina Soluna bila slavenska, a Solunjani su uz grčki govorili i slavenskim jezikom. Odrasli u tom ozračju, Ćiril i Metod su vrhunski vladali i grčkim i slavenskim jezikom. Mlađi Ćiril, najmlađi od sedmero djece, rodio se 826./27. dobivši na krstu ime Konstantin, dok je monaško Ćiril uzeo prije smrti u Rimu (869.). Bio je čovjek profinjena duha, poliglot koji je poznao orijentalne jezike. Proučavao je književnost i pokazivao težnju za duhovnim monaškim životom.

Metod je bio čovjek prakse, pravnik koji je naslijedio vlastitog oca u upravnoj i vojnoj službi. Postao je upravitelj (arhont) jedne slavenske pokrajine u blizini Strumice. Ne znamo mu godinu rođenja, a umro je 6. travnja 885. Napustio je veoma brzo carsku službu i povukao se u samoću samostana na brdu Olimp.

Konstantin-Ćiril odlazi na školovanje u carsku dvorsku školu u Carigrad, gdje mu je školski drug car Mihajlo III., a budući patrijarh Focije bio im je obojici profesor. Još relativno mlad Konstantin-Ćiril postao je tajnik i arhivar (»chartofilaks«) carigradskog patrijarha, a nešto kasnije i profesor filozofije na carskoj školi dobivši naziv »filozof«. U to je vrijeme (oko 850./851.) postao i teološki savjetnik u carskoj delegaciji koja je krenula muslimanima u Samaru, sjeverno od Bagdada na rijeci Tigrisu. Iako su braća već od mladosti bili upleteni u javni i politički život, ipak su težili za mirom i samoćom samostana. Tako se po povratku u Carigrad i Konstantin-Ćiril povukao u samostan na Olimpu k starijem bratu Metodu.

Nedugo iza toga oko 860. god. dolaze caru Mihajlu III. poslanici Hazara s Krima. (Podrijetlo Hazara ili Kazara još nije objašnjeno, ali je izvjesno da su od III.–IV. st. poslije Kr. bili sjeverni susjedi Armenaca.) Po želji cara Mihajla III. sveta braća napuštaju Olimp i odlaze kao članovi diplomatsko-vjerskog poslanstva k Hazarima. Za vrijeme te misije pronalaze moći sv. Klementa pape u blizini Kersona na Krimu i vraćaju se u Carigrad godinu dana kasnije. Još umorni od tek završenog putovanja, Konstantin-Ćiril i Metod ponovno moraju na vjerovjesnički put. Godine 862. poslao je moravski knez Rastislav poslanstvo caru Mihajlu III. s molbom da mu pošalje misionare. Car ponovno odabire dvojicu braće i šalje ih u *Veliku Moravsku*, državu Rastislava i Sventopolka (Svatopluka) o čijoj se ubicaciji još vode rasprave, a koja se najvjerojatnije nalazila na panonskom dijelu Balkanskog poluotoka i Podunavlja sa sjedištem u Sirmiju (današnja Srijemska Mitrovica). Čini se da je Velika Moravska bila dio jedne državne zajednice slavenskih naroda, koja će se kasnije nazivati Kraljevstvo Hrvata, a prostirala se od Drave i Dunava do Jadranskoga mora obuhvaćajući niz saveznih država (Moravska, Dalmatinska Hrvatska, Istra). Ta velika državna zajednica nazivala se i Sclavonia ili Regnum Sclavorum. Ova Velika Moravska nestat će kao država u X. stoljeću pod naletom Mađara.

Sveta braća dolaze u Moravsku u prvoj polovici 863. godine. Već su se u Bizantu Konstantin-Ćiril i Metod pripremali za slavensku misiju. Da li je ta priprema od najviše šest do sedam mjeseci bila dovoljna da bi Konstantin-Ćiril »izumio« slavensko pismo i zajedno s bratom Metodom preveo na slavenski jezik bogoslužne knjige potrebne za vjerovjesnički rad u Moravskoj, učenjaci još sumnjaju. Zbog toga se radije govori o »sastavljanju«, »slaganju« ili »usavršavanju« glagoljice, koja bi nastala tako što je Konstantin-Ćiril uzeo već postojeće pismo i prilagodio ga za svoje poslanstvo u Moravskoj. Sve to upućuje na to da su Slaveni već prije IX. stoljeća imali pismo, čime se, dakako, ne želi umanjiti veliko djelo svete braće, koji su se već prije postojećim predlošcima

poslužili kao građom za svoje djelo («nastavljači» ili »sastavljači»). Za autohtono hrvatsko podrijetlo glagoljice govori činjenica što su Hrvati bili 200 godina prije dolaska svete braće pokršten i kultiviran narod, o čemu govore brojni spomenici (Višeslavova krstionica, starohrvatske crkve, vladarske isprave i natpisi). Car Konstantin Porfirogenet spominje da su Hrvati 635. god. rimskom caru prisegli posluš »u svojim rukopisima«, a među kršćanskim zemljama koje imaju vlastite biskupe spominje se i slavenska zemlja koja pripada Hrvatima. Osim toga, od Metodove smrti (885.) do splitskog sabora (925.) na kojem latinaši napadaju glagoljicu prošlo je tek nepunih 40 godina, a u tako kratkom vremenu nije se u Hrvata mogla proširiti glagoljica bez tiska, škole i uspješne propagande. Velika glagoljaška tradicija u Hrvata (o čemu će kasnije biti govora) na to još više upućuje. Za slavensku misiju u Moravskoj sveta braća su na slavenski jezik preveli najpotrebnije odlomke iz evanđelja, molitve i liturgijske obrasce. Okupivši oko sebe učenike nastavili su intenzivnim vjerovjesništvom, uvođenjem slavenskog jezika u liturgiju. Ali ubrzo su nastupile prve poteškoće. Njemačko-franački biskupi (Salzburg, Passau) počeli su priječiti misionarski rad. Optuženi u Rimu papi Nikoli I. napuštaju Moravsku (858.–867.) i odlaze u Rim noseći sa sobom moći pape Klementa da se opravdaju i da dobiju odobrenje za svoju misiju. Optužba ih je, naime, teretila da kao podanici bizantskog cara i carigradskog patrijarha (u to vrijeme traje Focijev raskol) djeluju na području jurisdikcije rimskog biskupa. Kada su nakon puta, koji ih je preko Blatnograda, Ptuja, Ljubljane, Akvileje i Venecije (gdje su uspješno branili svoju misiju) stigli u Rim, dočekao ih je novi papa Hadrijan II. (867.–872.), koji je odobrio slavenski kao bogoslužni jezik. Tu su Metod i veći broj učenika svete braće bili zaređeni za svećenike, dok je Metod, a kasnije (najvjerojatnije) i Konstantin-Ćiril bio zaređen i za biskupa. Konstantin-Ćiril je u Rimu obolio, zamonašio se uzevši ime Ćiril i 14. veljače 869. u 42. godini života umro. Bio je pokopan u bazilici sv. Klementa, gdje su prije bile sahranjene i moći pape Klementa.

Nakon Ćirilove smrti papa je Metoda imenovao srijemsko-panonskim nadbiskupom sa sjedištem u Sirmiumu, na biskupskoj stolici sv. Andronika, apostolskog učenika, postavivši ga i papinskim legatom za sve Slavene. Vrativši se sa svojim učenicima u Panoniju i Moravsku, Metod je ponovno bio izložen napadajima germanskih vladara i crkvenih dostojanstvenika. Zatočen u Švapskoj (Ellwangen ili Reichenau) bio je zauzimanjem pape pušten na slobodu nastavljajući uporno svoje djelovanje unatoč novim nerazumijevanjima. Ponovno optužen opet putuje u Rim (najvjerojatnije preko Siska i Nina), gdje novi papa Ivan VIII. (872.–882.) ponovno potvrđuje njegov rad, postavlja ga na čelo Moravske metropolije, a kao sufragana mu određuje biskupa Vichinga, Metodova protivnika i tužitelja. Metod se 880. god. ponovno vraća u Moravsku, gdje sa svojim učenicima dovršuje prijevod cjelokupne Biblije (osim Knjige Makabejaca) kao i ostalih liturgijskih i crkveno-pravnih knjiga. Umro je 6. travnja 885. godine.

Nasljednik Rastislava *Svatopluk*, nakon Metodove smrti protjerao je njegove učenike iz Moravske. Najveći dio sklonio se u Makedoniju (Ohrid), Bugarsku (Preslav), jedan dio je kao roblje dospio u Veneciju, a manji dio se ugradio u temelje hrvatskoga glagoljaštva. Tako se velebno djelo svete braće, zahvaljujući progonima i zabrani djelovanja na jednom mjestu, rasprostranilo diljem slavenskog svijeta. Sličnu sudbinu doživjela je i Pracrkva u Jeruzalemu, kada su joj progoni u vlastitoj sredini omogućili širenje i rast po čitavom Rimskom Carstvu. Povijesna vrela (posebice životopis sv. Klimenta Ohridskog /Žitije/) govore da je Metod na području svoje Crkve u Panoniji i Moravskoj ostavio preko dvije stotine učenika, a samo panonski knez Kocelj poslao je na poučavanje svetoj braći pedeset učenika. Prvo mjesto među njima zauzimao je *Gorazd*, poznavalac slavenskog i grčkog jezika, kojega je Metod prije svoje smrti odredio za svog nasljednika. Metodovi učenici, među kojima su bili najpoznatiji *Konstantin-Prezbiter-Preslavski*, *Kliment Ohridski*, *Naum* i *Angelarije*, pobjegli su u Bugarsku. Kliment je kasnije postao biskup ohridski, nastavljajući glagoljsku tradiciju svete braće. Bio je organizator velikog crkvenog, školskog i prosvjetnog rada u tom kraju u kojem je djelovao i njegov brat *Naum*. Nesuđeni nasljednik Metoda, nadbiskup *Gorazd*, kojega je skinuo papa Stjepan V. (885.–891.), najvjerojatnije je završio svoje djelovanje oko Krakova u Poljskoj, gdje mu je zasvjedočeno svetačko štovanje. U tim je krajevima već prije djelovao i učenik *Sava*.

Spomenutu petoricu učenika: Gorazda, Klimenta, Nauma, Savu i Angelarija štiju pravoslavni Bugari i Makedonci kao svece, te ih zajedno sa svetom braćom zovu »sedmočisljenici«. Njihovo štovanje uvele su kod nas i katoličke biskupije u Sloveniji, te hrvatska katolička biskupija bosansko-srijemska u Đakovu. Izravni učenik svete braće bio je i već spomenuti Konstantin-Prezbiter, s kojim je bugarski car Simeon 893. u Preslavu proveo poznatu abecednu (azbučnu) reformu u svojoj državi i umjesto glagoljice uveo ćirilicu. Odatle se ćirilica kasnije proširila na sve slavenske pravoslavne narode.

U hrvatske krajeve dospjeli su učenici svete braće najvjerojatnije iz sjevernih panonskih strana, kao i iz ropstva u Veneciji. Svjedočanstvo njihovog naglog širenja u Hrvatskoj pruža splitski sabor, koji već 925. godine zatiče široko rasprostranjene popove glagoljaše.

II. Značenje djela svete braće

1. Djelovanje svete braće pada u doba *Focijevog raskola*, kada je počeo pucati tada već krhki vez jedinstva između Rima i Carigrada. Poslani među Slavene iz Carigrada i potvrđeni u svojem misijskom djelovanju od Rima, sveta braća su postali proročanski znak jedne, jedincate i nerazdjeljive Kristove Crkve. Postali su ekumenski most između Istoka i Zapada. Što se zapravo zbilo? Patrijarh Ignacije došao je u sukob s Bardom, ujakom maloljetnog Mihajla III. u vrijeme dok je careva majka Teodora zajedno sa svojim bratom Bardom upravljala Bizantskim Carstvom. Carigradski se patrijarh Ignacije sukobio s Bardom zbog njegovog nemoralnog života, te je 858. godine morao napustiti patrijaršijsku stolicu. Naslijedio ga je učenik Focije. Pape su stali na stranu svrgnutog Ignacija, a time je došlo do napetosti između Rima i Carigrada. Upravo kada je Focije 863. godine na jednoj rimskoj sinodi bio zbog neposlušnosti osuđen, sveta braća su krenula na svoju povijesnu misiju u Moravsku. U igru je bilo upleteno i pitanje jurisdikcije u južnoj Italiji i Dalmaciji, a dolazak papinskih poslanika u Bugarsku još je više zaoštrio odnose, jer je Focije rimsku misiju u Bugarskoj promatrao kao kršenje svojih patrijaršijskih prava. Zbog toga je 867. godine na jednoj carigradskoj sinodi izopćio papu Nikolu I. Upravo te godine sveta braća radi opravdanja svoje misije odlaze u Rim. U međuvremenu je Focije uslijed promjene dinastije (umorstvo Mihajla III. i uspon Bazilija I. Makedonca na prijestolje) izgubio patrijaršijsku stolicu, na koju se ponovno vratio Ignacije. Car Bazilije I. Makedonac zamolio je novog papu Hadrijana II. da se pitanje raskola riješi na jednom ekumenskom koncilu, koji se kao četvrti carigradski održao od 5. listopada 869. do 29. veljače 870. u crkvi sv. Sofije u Carigradu i na kojem je bio osuđen Focije sa svojim pristalicama. Osam mjeseci prije ovoga sabora umro je u Rimu sv. Ćiril. Katolička Crkva smatra koncil iz 869./870. ekumenskim, ali ne i pravoslavnim. Nakon Ignacijevine smrti Focije je bio rehabilitiran i ponovno postavljen za patrijarha. Sinoda koju je on organizirao 879./880. odbacila je zaključke prethodnog sabora, a u Pravoslavnoj Crkvi vrijedi kao 8. ekumenski koncil. U tom su razdoblju Metod i njegovi učenici nastavili svoju moravsku misiju. Metod ponovno dolazi u Rim, gdje ga papa Ivan VIII. potvrđuje. Vraća se u Moravsku 880. godine i pet godina nakon toga umire.

Iako su sveta braća bili Grci, iako su proizašli iz carigradske Crkve i to u vrijeme kada se Focije nalazio u borbi s papom Nikolom I., ipak nisu, prema povijesnim vrelima, sudjelovali u toj borbi. I dok u vrijeme najveće napetosti 867. god. Focije na carigradskom »sveopćem« saboru izopćuje papu, sveta braća su napadana i »izopćena« od njemačko-franačkog svećenstva. Oni traže zaštitu od pape i odlaze u Rim. Da li je moguće da sveta braća o sukobu Rima i Carigrada nisu ništa znali? To bi očito bilo nevjerojatno. Najvjerojatnije je da sukob nisu odobravalili ili mu nisu pridavali neko posebno značenje, ne gledajući na rimsku Crkvu i na papu očima Focija. Svijest o jednoj i nerazdjeljivoj Kristovoj Crkvi bila je kod njih očito jača od svih iskušenja, nesporazuma i sukoba koji su pratili odnose između Rima i Carigrada.

2. Veliki uspjeh rada svete braće među Slavenima sastoji se u tome, što su odvažno uveli »barbarski slavenski jezik« u liturgiju. Razumljivim propovijedanjem Evanđelja i

razumljivom bogoslužnom molitvom brzo su stekli naklonost naroda i vladara. U svojem misionarskom radu nisu nastupali kao kolonizatori, kao ispružena ruka vladara, već kao prijatelji i blagovjesnici Kristove riječi. Njihova metoda rada sastojala se u prevođenju Svetoga pisma s grčkog na slavenski jezik. Uveli su slavensko bogoslužje i to kako po obredu grčkog Bizanta, tako i po zakonu rimskog dvora. Učenike su učili jutarnjoj i večernjoj molitvi, večerju i časoslovu, te posebice »tajnoj službi Božjoj« – Euharistiji. Svojim misionarskim radom dali su Slavenima temelje za njihov daljnji kulturni i religiozni razvoj: grčko-rimsku kulturu koja je postala temeljem svim europskim narodima. Njihova se veličina sastoji u tome što kao metodu evangelizacije nisu uzeli, poštujući slobodu i pravo slavenskih naroda na vlastiti razvoj, niti grecizaciju, niti romanizaciju, niti germanizaciju, već slavenizaciju. Veliko područje njihovog djelovanja i djelovanja njihovih mnogobrojnih učenika prostiralo se od Rastislavove Velike Moravske i Koceljeve Panonije, preko Branimirove Hrvatske i Mutimirove Raške do Borisove Bugarske i daleke kijevske Rusije. Zbog svega toga s pravom ih je papa Ivan Pavao II. koncem Benediktove godine proglasio (1980.) uz sv. Benedikta suzaštitnicima Europe. Tim je činom rimski biskup priznao da se stara Europa sastoji od dviju kršćanskih tradicija: zapadne ili rimske i istočne ili bizantske. Odluka, koja je dalekosežna i ekumenski bremenita.

Misionarsku zrelost svete braće pokazuju i pripreme koje su prethodile njihovom putu u Moravsku. Iskusni poslanici Bizanta u Mezopotamiji i kod Hazara uvidjeli su da se za svoju novu misiju moraju uvesti i nove metode. Bilo bi posve promašeno doći među narod koji je već primio kršćanstvo sa Zapada na latinskom jeziku i rimskom obredu i ponuditi mu grčki jezik i bizantsku liturgiju. Trebalo je stvoriti nešto posve nova i za tadašnje prilike nepojmljiva: dotadašnji »barbarski« jezik Slavena uzdići na dostojanstvo liturgijskog i književnog jezika. Jezik evanđeoskog navještaja trebao je postati narodu razumljiv. Da bi se to postiglo bilo je potrebno imati i vlastito pismo. Tako je nastala glagoljica, pismo koje je u kasnijim vremenima kod Slavena bizantskog obreda bilo zamijenjeno *ćirilicom*, a na zapadu *latinicom*. Jedino su Hrvati u Istri, Hrvatskom primorju, Lici i Dalmaciji zadržali glagoljicu kao službeno liturgijsko, a ponegdje i civilno pismo sve do našeg vremena. Svakako da je uvođenje slavenskog bogoslužja najveći pothvat svete braće. Upravo zbog toga oni će se morati opravdavati u Rimu. Napadali su ih »trojezičnici«, pristalice teorije da su samo latinski, grčki i hebrejski »Bogu ugodni jezici«. Uvođenje slavenskog jezika u bizantski i rimski obred značilo je veliku smionost, koju nisu odobravali niti Bizant, a niti Rim. Ipak, svojom upornošću postigli su pobjedu. Dozvolu za slavensko bogoslužje po bizantskom obredu dobili su u Carigradu, a za službu Božju po »Zakonu Rimskog dvora« izvojevali su u samom Rimu. Time je bila prevladana teorija bogoslužnog trojezičja, prema kojoj se liturgija mogla služiti samo na jezicima natpisa na Kristovu križu. Staroslavenski jezik bio je tako uzdignut na čast bogoslužnog jezika, i to u vrijeme kada su književni jezici novih naroda Europe (s iznimkom irskog) bili još u povojima. Tako su sveta braća postali preteče II. vatikanskog sabora, koji je konačno dao zeleno svjetlo za uvođenje narodnih jezika u suvremenu liturgiju.

Zahvaljujući svetoj braći slavenski jezik je ušao u krug »velikih jezika« kršćanske liturgije u jednom takvom obliku, da učenjaci i danas smatraju njihov prijevod Svetog pisma najsavršenijim slavenskim prijevodom kako u jezičnom, tako i u teološkom smislu. Zanimljivo je spomenuti da prvo slovo novog pisma – glagoljice »Ѡ = az« ima znak križa. Križ dakle stoji na početku slavenske kulture. Nije potrebno biti na ovome mjestu pretjerano ponosan, ali koji narod, osim naših slavenskih naroda, ima na samom početku svoje kulture znak križa?!

Iako je raspad djela sv. Metoda u Moravskoj značio pravu katastrofu, ipak je ono nastavilo i dalje živjeti dokazujući ponovno da Bog može pisati ravno na krivim crtama. Kao što smo već prije spomenuli, dio učenika svete braće rasprišio se diljem Europe. Koncem X. stoljeća, kada se krstio veliki ruski knez Vladimir, bile su staroslavenske knjige donesene iz Ohrida u njegovu prijestolnicu Kijev, a današnji ruski književni jezik, smatraju učenjaci, zapravo je rustificirani staroslavenski. Glagoljica koja se kao živo pismo sačuvala u Hrvatskoj kroz gotovo cijelo tisućljeće i hrvatska recenzija starosla-

skog jezika, djelovala je na širenje slavenskog bogoslužja prema sjeveru u Češku. Tako je u XIV. stoljeću rimsko-njemački car Karlo IV., koji je bio i češki kralj, pozvao hrvatske monahe glagoljaše iz primorskih otoka u Prag i tamo osnovao slavenski samostan »Emaus«, koji je imao češke učenike i koji je uveo glagoljicu i hrvatsku redakciju crkvenoslavenskog jezika u Češku. Neki smatraju da je češki reformator Jan Hus početkom XV. stoljeća upravo u glagoljici (načelo, jedno slovo jedan glas) imao uzor za svoju češku abecedu, iz koje je kasnije Ljudevit Gaj, vođa i utemeljitelj hrvatskog narodnog preporoda početkom XIX. stoljeća preuzeo dijakritičke znakove za hrvatsku latinicu. Iz češkog »Emausa« glagoljica se proširila i u Poljsku.

III. Ćirilometodska baština u Hrvatskoj

1. *Glagoljaštvo* je tipična pojava hrvatske kulture, fenomen koji se kao ćirilometodska baština održao jedino u Hrvata. Glagoljaš je službenik Crkve koji »glagolja«, tj. koji na području latinske obredne prakse obavlja bogoslužje glagoljski ili hrvatskom redakcijom staroga crkvenoslavenskoga jezika. U svom začetku novoustrojeno slavensko pismo – glagoljica, trebalo je slavenskim narodima, koji su već dobrim dijelom bili pokršteni, pripočiti evanđelje na njihovom jeziku. Hrvati, koji su već dva stoljeća prije misionarskog pothvata svete braće bili najvećim dijelom pokršteni, očito su već prije Ćirila i Metoda imali svoje pismo, iako ne u onom opsegu u kojem su ga preuzeli od djelovanja svete braće. Prvi jasni dokazi o postojanju prilično raširene slavenske liturgije na području dalmatinske Hrvatske, koja je u ono doba, uz dio bizantskog dijela Dalmacije, obuhvaćala velik dio hrvatske države, sežu u doba kralja Tomislava, o čemu svjedoči prvi splitski sabor 925. godine koji je zabranio, bez izričite dozvole rimskog prvosvećenika, upotrebu slavenskog jezika u bogoslužju. Iz tog vremena poslanica pape Ivana X. (914.–928.) splitskom nadbiskupu Ivanu potvrđuje liturgijsku praksu vezanu uz Metodovo ime, kao i istovremeno pismo kralju Tomislavu i humskom knezu Mihajlu. Unatoč tim upozorenjima, prijeljama i zabranama, upotreba staroslavenskog jezika, uz latinski, ostala je preko 130 godina ista, o čemu svjedoči još jedan splitski sabor održan za pape Aleksandra II. (1061.–1073.). Iako je latinska hijerarhija nastojala da slavensko svećenstvo, tj. glagoljaše, polatine, ipak se ono probijalo vjekovima sve do XX. stoljeća, sačuvavši u svojoj baštini doslovce one iste prijevode koje je druga grana ćirilometodske baštine, raširene u istočnom slavenskom prostoru, sačuvala u svom ćirilskom izrazu. Tako *Bašćanska ploča*, najstariji hrvatski glagoljski spomenik iz XI. stoljeća, upotrebljava glagoljsko pismo i književni jezik ćirilometodski, što su ga upotrebljavali glagoljski spomenici koji u X. i XI. stoljeću nastaju u Makedoniji oko Ohridskog jezera. Sve to dokazuje da je hrvatsko glagoljaštvo izravni odvojak zajedničke staroslavenske matice, koja je za života Metoda ili neposredno nakon njegove smrti prešla u hrvatske strane uz Jadran.

Zlatni vijek glagoljske crkvene knjige na hrvatskom tlu nastao je u XIII. stoljeću. Uzrok tome valja tražiti u činjenici što se promijenio opći stav prema glagoljici. Nakon XIII. stoljeća ne čuju se više tako glasni zahtjevi za ukidanje glagoljskog bogoslužja. Na IV. lateranskom saboru (1215.) za vrijeme pape Inocenta III. bilo je zaključeno da je u zapadnoj Crkvi dopuštena raznolikost liturgijskog jezika i obreda, a samo tridesetak godina kasnije *senjski biskup Filip* (1248.) dobiva od pape Inocenta odobrenje da »u slavenskoj zemlji (= Hrvatskoj) bogoslužje vrši u posebnom pismu, za koje klerici te zemlje tvrde da potječe od blaženog Jeronima«. Četiri godine kasnije sličnu je dozvolu dobio i *omišaljski samostan benediktinaca-glagoljaša*. Ova papinska pisma potvrđuju običajno pravo nekih hrvatskih krajeva (Senjska biskupija, otok Krk) da u liturgiji »po obredu rimske crkve« upotrebljavaju *staroslavenski bogoslužni jezik, što inače nigdje na svijetu*, unutar Katoličke Crkve nije bio slučaj. Osim toga na hrvatskom tlu nastala je još jedna zanimljivost. Jedan izrazito latinaški red, kakav je bio benediktinski, preuzeo je u nekim svojim opatijama glagoljicu i glagoljsku službu Božju, o čemu svjedoči već spomenuta Bašćanska ploča i prijevod Benediktova »Pravila« (Regula monasteriorum) za benediktinsku opatiju u Tkonu na otoku Pašmanu u XIV. stoljeću, vjerojatno iz

predložka koji je u XII. ili čak u XI. stoljeću pisan na starohrvatskom jeziku glagoljicom. Tako tu susrećemo jedinstven slučaj u europskom kršćanstvu, jer su ovi glagoljski spomenici nastali stapanjem sve trojice europskih zaštitnika: Benedikta i njegove regule sa slovima i jezičnim ustrojem svete braće. Prema tome, odluka pape Ivana Pavla II. da 1980. godine Benediktu pridruži Ćirila i Metoda kao europske suzaštitnike i nije tako iznenađujuća.

Osim benediktinaca u Hrvatskoj su bili glagoljaški raspoloženi i neki samostani *pavlina*, a do naših dana toj će glagoljskoj predaji ostati vjerni i njome se ponositi redovnici trećeg reda sv. Franje (franjevci trećoredci) zvani u »spisima« – »fratres Illyrici« ili »fratri glagoljaši«, dok će ostale grane franjevacca (konventualci, opservanti i kapucini) ostati latinaši.

Najrevniji njegovatelji glagoljaške baštine bili su obični svećenici u narodu (plovani, župnici, popovi sa svojim žaknima /pripravnicima/) udruženi u mjesne kaptole. Njima valja zahvaliti što starohrvatska riječ u čitavom nizu hrvatskih biskupija od Dalmacije do Istre i Slavonije, Like i Krbave do Pokuplja, Pounja i Bosne nije zamrla od X. stoljeća do naših dana. Uz ovu liturgijsku upotrebu hrvatski je jezik pisan glagoljicom živio i u narodu, ali ne u onom opsegu kako je ćirilica bila u upotrebi među istočnim pravoslavnim Slavenima. Kod Hrvata je latinski jezik kao službeno raširen bio najveći konkurent glagoljici. Pa ipak, glagoljica se njegovala na dvorima nekih hrvatskih knezova (Frankopani), a posebice u župskim kancelarijama, o čemu svjedoče opsežne zbirke srednjovjekovnih isprava pisanih živim narodnim govorom s kojima jedva da se može pohvaliti ikoji drugi slavenski narod. Spomenimo ovdje velik broj glagoljskih liturgijskih spomenika: misala, brevijara, sve do »Misala po zakonu rimskog dvora« otisnutoga 22. II. 1483. god., prve hrvatske i južnoslavenske tiskane knjige. Iako se do danas nije uspjelo posve sigurno utvrditi gdje je tiskana ta naša prva inkunabula, ipak sve upućuje na to da je objavljena u Kosinju, na području žive glagoljaške tradicije u Senjsko-modruškoj biskupiji. Već 1491. godine izlazi i prvotisak glagoljskog brevijara, a 1494. god. počinje svojim radom i prva sigurno posvjedočena tiskara u Hrvatskoj u Senju.

Ova autohtona hrvatska tiskarska glagoljska djelatnost prekinuta je bila prodorom Turaka u Hrvatsku. Nakon krbavskog poraza 1493. godine, jedno od najplodnijih glagoljaških krajeva – Krbava – izložena je turskim haranjima, a Hrvatska je svedena na »reliquiae reliquiarum olim incliti regni«, na ostatke ostataka. Na zapadnoj strani Hrvatske, europskom katolicizmu došlo je nekako u isto vrijeme do vjerske krize, koja je kulminirala Lutherovim protestantizmom. Katolička je Crkva organizirala na Tridentinskom saboru (1545.–1563.) svoju obnovu, a jedna od posljedica te obnove je i osnivanje Kongregacije za širenje vjere (Congregatio de propaganda fide, 1622.), koja će početkom XVII. stoljeća pokrenuti tiskaru za izdavanje raznojezičnih obrednih knjiga (»Typographia polyglotta«). Tako je u razdoblju od 1628. do 1791. u Rimu izdano dvadesetak crkvenoslavenskih knjiga glagoljicom (misali, brevijari). Domaći popovi glagoljaši nisu tim izdanjima bili zadovoljni, jer su njihovi priređivači odstupili od hrvatske, a priklonili se ruskoj verziji ćirilometodskog jezika. Rimski je kurija očekivala da će se time više približiti pravoslavnim Slavenima, posebice Rusima, ali se to nije dogodilo. Glagoljica je sve više uzmicala pred latinicom, a između dva rata (1927.) u Rimu je bio tiskan Rimski misal, doduše starocrkvenoslavenskim jezikom, ali latinskim slovima. Svećenici su sve teže mogli čitati glagoljicu, te se stoga pribjeglo kompromisu: žrtvovalo se pismo, a zadržao jezik. Drugi vatikanski sabor (1962.–1965.) zajamčio je svakom narodu da u bogoslužju upotrebljava svoj jezik. Time je Crkva prihvatila načelo koje su 1100 godina ranije odvažno zastupala sveta braća.

2. Potrebno je još nešto reći i o ekumenskoj dimenziji ćirilometodske ideje, koja je prošlog stoljeća oživjela u ovim našim slavenskim prostorima, a koja živi još i danas. U XIX. stoljeću Slaveni su sve više postajali svjesniji sebe i svog teškog političkog, kulturnog i nacionalnog položaja, kako u Habsburškoj Monarhiji, tako i u odnosima prema europskim narodima. Posebice se to odnosilo na Slavene pod turskim jarmom. Buđenje nacionalne svijesti uvjetovalo je njihovo okretanje prema prošlosti, gdje su otkrili apostole svoje kršćanske vjere i učitelje svoje kulture, svetu braću Ćirila i Metoda. Ideja o zajedničkoj ćirilometodskoj baštini došla je iz Češke, Moravske i Slovačke u

Hrvatsku i Sloveniju, a glavni protagonist hrvatske ćirilometodsko-glagoljske baštine postao je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer sa svojim kulturnim krugom. Tako je 1862. god. bila organizirana tisućgodišnjica dolaska svete braće među Slavene, a 1869. god. svečano je proslavljen jubilej smrti sv. Ćirila. Posebno je svečano bio proslavljen blagdan svete braće 1881. god. kada su ga zajedno sa Slavenima slavili svi katolički narodi, a papa Lav XIII. je godinu dana ranije objavio svoju encikliku »Grande munus«. Tom je zgodom krenulo u Rim sveslavensko hodočašće. Isto je tako velikim svečanostima bila proslavljena tisućita obljetnica smrti sv. Metoda (1885.). Sam Strossmayer je sav svoj život posvetio radu na jedinstvu Crkava. U njegovom rječniku »jedinstvo« ima specifično značenje, a označuje jedinstvo Katoličke Crkve i slavenskih pravoslavnih Crkava. On je ideju sveslavenskog jedinstva isprepleo s jedinstvom Crkve. Vjerovao je u posebno poslanje slavenskih naroda u spasavanju kršćanske vjere i kulture u Europi, koja je zbog svog liberalizma i revolucionarnoprevratničkih ideja i zbog svojih neprijateljskih stavova prema Crkvi postala grobar kršćanstva. Tako ugroženu Europu moraju spasiti Slaveni, ali tek kad se oslobode tuđinskog jarma i kada se međusobno povežu i nađu sjedinjeni u jednoj Kristovoj Crkvi s Petrovim nasljednikom na čelu. A taj se program, smatrao je Strossmayer, može ostvariti samo na temeljima ćirilometodske baštine.

Sigurno je da ova i ovakva zamisao djeluje pomalo unionistički, ali ne smijemo zaboraviti da je Strossmayer bio dijete svoga vremena. Ipak, moramo naglasiti da je Strossmayer sliku jedne Crkve gledao naglašeno pluralistički, u kojoj će svaki narod zadržati i njegovati svoje vlastitosti: jezik, kulturu i tradiciju. Jednostavno ostati svoj i biti Crkva. U ostvarenju ovog jedinstva Strossmayer je smatrao da hrvatski narod ima posebno poslanje, jer je jedini sačuvao izvornu ćirilometodsku staroslavensko-glagoljsku baštinu, a u isto vrijeme ostao vjeran Katoličkoj Crkvi, te zbog toga može i mora biti most koji će povezivati slavenske narode i voditi ih k jedinstvu. Prema Strossmayeru i nekim njegovim suradnicima okupljenim oko ekumenske revije »Balkan« (1896.–1902.) između Katoličke Crkve i pravoslavlja nema dogmatskih razlika, već samo liturgijskih. Dijele nas jezik, tradicija, disciplina. Zbog toga jedinstvo bi valjalo graditi na slobodi liturgijskog jezika, na pluralizmu tradicija i crkvene discipline. Vrijeme je ipak pokazalo da je pitanje jedinstva daleko šire i teže, no što je to Strossmayer mislio i vjerovao, ali nikada nije prestao pozivati sve slavenske narode da slijede primjer svojih apostola, svete braće, i da budu most koji su oni prije tisuću godina podigli, a koji je spajao dva svijeta, zapadni i istočni, te da i oni sada izvrše svoju ulogu u sjedinjenju Crkava. Unatoč oduševljenju mnogih Crkava, ćirilometodska misao naišla je ubrzo na otpore, kako s pravoslavne strane, koja je u njoj gledala namjeru »polatinjenja« i »unijaćenja«, tako i s katoličke, koja je smatrala da se tom idejom pravoslavnima previše popušta.

U ovom našem stoljeću ipak se ćirilometodska ideja sve više produbljava putem dubljih teoloških i povijesnih proučavanja, prevladavši postupno tradicionalnu uniformističku zamisao crkvenog jedinstva. Počelo se uviđati da je pitanje crkvenog raskola teološki daleko zamršenije negoli se ranije pomišljalo i da je Crkva dublje otajstvo nego je njezin pravno-juridički oblik. Na II. vatikanskom saboru Crkva je pošla na novi ekumenski put, koji nas potiče da u tom svjetlu preispitamo ekumensko značenje svete braće. Proučavanja, naime, dokazuju da je njihovo teološko poimanje čovjeka, naroda i Crkve kao zajednice široke raznolikosti u jedinstvu, koje priznaje drugima pravo na drukčiji način postojanja, ali istodobno i univerzalno kršćansko, bilo ispravno te je i danas ekumenski relevantno.

Završetak

Nakon stoljeća mukotrpnog, mučeničkog i priznavačkog života Kristove Crkve na panonskim prostorima nakon što su se naselili slavenski narodi, Crkva se našla pred odgovornim i dalekosežnim zadatkom, da ove nove narode privuče k sebi. I dok je nova svjetska velesila – *Sacrum imperium Francorum* – širila kršćanstvo šireći i svoju političku vlast, bilo je potrebno da se pojavi jedan posve novi i izvorni način evangelizacije.

Providnost je htjela da je upravo svjetovna slavenska i bizantska vlast iz vlastitih pobuda pružila priliku za jednu takvu akciju svetoj braći Ćirilu i Metodu. Unatoč veoma zamršenim političkim i vjerskim prilikama onoga vremena i prijetećim sukobima u grčkom i rimskom kršćanskom svijetu, oni su nadvisili sve ljudske strasti i donijeli Evanđelje novim slavenskim narodima, ne želeći ih podjarmiti, već obogatiti i utvrditi u slobodi. Tako je njihovo djelo upotpunilo kršćansku Europu od Atlantika do Urala u jedinstvu vjere i hijerarhijskog zajedništva, unatoč bogatstvu opravdanih razlika. Zato su sveta braća postala velikim znakom za Crkvu Kristovu svih vremena. U svojoj enciklici »Slavorum apostoli« (2. VII. 1985.) papa Ivan Pavao II., nakon što je istakao zasluge svete braće u suvremenom načinu katehiziranja i evangelizaciji bez kolonizacije, ističe njihov doprinos oblikovanju »zajedničkih kršćanskih korijena Europe« i naglašava da su sveta braća promicatelji i zaštitnici ekumenskog napora sestrinskih Crkava Istoka i Zapada u njihovom dijaloškom i molitvenom traženju vidljiva jedinstva u savršenom zajedništvu, »jer« jedinstvo nije apsorbiranje niti slijevanje nego »susret u istini i ljubavi«. To je doista jedini put svladavanja suvremenih razdora i sukoba, kako u Europi tako i u svijetu, jer biti kršćanin u naše vrijeme znači biti graditelj zajedništva u Crkvi i u svijetu. Sveta braća su to najdjelotvornije pokazala.

Literatura

- J. KOLARIĆ, *San Cirilo y Metodio, misioneros de la unica Iglesia de Cristo: Pastoral ecumenica*, revista Cuatrimestral 6,II (Madrid 1985.) 33–350.

III. CRKVA U HRVATSKOJ OD XII. DO XV. STOLJEĆA

1. Političke prilike

Poslije smrti kralja *Zvonimira* u Hrvatskoj vlada *Stjepan II.* (1089.–1091.), a nakon njegove smrti u nastalim nemirima dio velikaša izabrao je za kralja *Petra Svačića* (1093.–1097.), a drugi Zvonimirova šurjaka *Ladislava*, ugarskoga kralja. Prema tadašnjem nasljednom pravu ovaj je 1091. god. prisvojio Hrvatsku od Drave do Gvozda, a u Zagrebu je 1094. god. utemeljio biskupiju postavivši u istome gradu sinovca Almoša kao posebnoga kralja. Ladislavov nasljednik *Koloman* (1095.–1116.) sukobio se s kraljem Petrom koji je poginuo u bitci na Gvozdu. Ugovorom između hrvatskih velikaša i kralja Kolomana 1102. god. (*Pacta conventa*) bili su uređeni državni odnosi između Hrvatske i Ugarske. Kraljevine su bile povezane samo kraljevom osobom. U Hrvatskoj je u ime kralja vladao *ban* ili herceg, a Hrvatski sabor je odlučivao o poslovima Hrvatske, koja je imala svoju vojsku, novac, poreze i sudstvo. Kralj je imao pravo u južnoj Hrvatskoj darivati posjede samo domaćem hrvatskom plemstvu, a u sjevernoj Hrvatskoj ili Slavoniji i strancima. Tako je jedinstveno nacionalno područje razdvojeno na Hrvatsku i Slavoniju, na dvije banovine i dva sabora (1260.).

Zajednički hrvatsko-ugarski kralj trebao je Hrvatskoj jamčiti sigurne granice prema Veneciji i Bizantu. Tijekom XII. i XIII. st. u Hrvatskoj vladaju kraljevi iz dinastije *Arpadovića*, među kojima su najznačajniji: Bela III., Andrija II. i Bela IV. Kralj Andrija podjeljuje 1222. god. »Zlatnom bulom« povlastice plemstvu, koje ima pravo »resistendi et contradicendi«, tj. oružjem se braniti protiv kraljeve samovolje. U Hrvatskoj velikaši stvaraju svoje male državice: Frankopani, Šubići-Bribirski, Svačići (Cetina), Kačići (Omiš).

Za kraljevanja Bele IV. *Tatari* (Mongoli) su 1241./42. opustošili Hrvatsku, a kralj daje 1242. god. Zagrebu povlastice, a zatim i drugim gradovima, da bi se utvrdili i postali oslonac kralju u borbi protiv sve utjecajnijih velikaša.

Hrvatskom su od 1301.–1382. god. vladali kraljevi iz vladarske kuće napuljskih *Anžuvina*. Kralj Karlo I. želi slomiti vlast velikaša i vladati apsolutistički, što pokušava ostvariti i njegov nasljednik *Ludovik I.* (1342.–1382.). Nakon njega u Hrvatskoj i Ugarskoj traju neprekidni građanski ratovi, kao i za sve vrijeme kralja *Žigmunda Luksemburgovca* (1387.–1437.). Sukobe iskorišćuje *Venecija* koja od 1409.–1422. osvaja Zadar, Šibenik, Split, Brač, Hvar, Korčulu i Kotor. Kralj *Matija Korvin* (1458.–1490.) nije poduzeo ništa da ta područja vrati Hrvatskoj. Venecija je štoviše 1480. god. zauzela i Krk.

Kraljevi iz kuće *Jagelovića* (1490.–1526.), Vladislav II. i Ludovik II. nisu bili sposobni zaustaviti turska osvajanja Hrvatske. Nakon *mohačke bitke* (1526.) Turci su osvojili najveći dio Slavonije i Ugarske.

2. Episcopus Chroatensis

Nakon pokrštenja najveći dio Hrvatske pripao je pod crkvenu upravu ili jurisdikciju splitskog nadbiskupa. Tako zaključci splitskog crkvenog sabora 928. god. održanog za vladanja prvog hrvatskog kralja Tomislava izričito potvrđuju da je čitava Hrvatska, od Kotora do Kvarnerskih otoka i *Siska* crkveno uređena i providena od starine biskupijama koje su »sve napučene i s Božjom pomoći imaju obilje svećenika i (kršćanskog) naroda«.

U burnim vremenima avarskih i hrvatskih provala u VI. i VII. stoljeću nestala je Sisačka biskupija. Knez *Trpimir* (852.) smatra njezino područje dijelom Splitske metropolije koja je nasljednica stare Salone. Pokušaj *obnove biskupije u Sisku* učinjen je na II. splitskom crkvenom saboru za kralja Tomislava (928.), na kojem se ukida Ninska biskupija, a ninskom biskupu Grguru se preporučuje da preuzme jednu od starih nepopunjenih biskupija, kao što su Skradin, *Sisak* ili Duvno. Pošto se Grgur Ninski odlučio za Skradin, Siscia je ostala zauvijek neobnovljena. Njezinim područjem Posavskom Hrvatskom ili Slavonijom upravlja još u XI. st. hrvatski dvorski biskup, »*Episcopus Chroatensis*«, o čemu svjedoči Toma Arhidakon Splitski (preminuo 1268.) koji tvrdi da je hrvatski biskup upravljao mnogim župama i imao krajeve i posjede skoro po svemu Hrvatskom kraljevstvu, a njegova se jurisdikcija prostirala sve do rijeke Drave.

Postojanje *hrvatskoga biskupa* (1024./30.–1185.) zanimljiva je pojava u povijesti Katoličke Crkve uopće. Nastao je u vrijeme kada je mletački dužd Petar II. Orseolo osvajao dalmatinske gradove, a Hrvati nisu htjeli priznati biskupe pod tuđom političkom vlasti. Oni traže svog biskupa. Mirom između Hrvatske i Bizanta uređuju se odnosi između Hrvatske i dalmatinskih gradova, pa je tako splitski nadbiskup Pavao pristao da hrvatski kraljevski dvor i Hrvatska imaju svoga posebnoga biskupa – »*Episcopus Chroatensis*«. Njemu kralj *Zvonimir*, koji tada stoluje u Kninu, gradi oko 1077. god. katedralu. Župe hrvatskoga biskupa prostirale su se od Knina do Mure i Drave. Kad je nestala hrvatska kraljevska dinastija, prestala je i uloga hrvatskoga biskupa, jer su njegove župe uglavnom potpale pod novoosnovanu Zagrebačku biskupiju utemeljenu 1094. god. Ipak, hrvatski biskup se još neko vrijeme održao, a njegova služba i biskupija ukidaju se na crkvenom saboru u Splitu 1185. god., a osniva se rezidencijalna biskupija sa sjedištem u *Biskupiji* kod Knina (episcopus Tinniensis). U razdoblju turskih napada na Hrvatsku vojna posada u Kninu, nekadašnjoj hrvatskoj kraljevskoj prijestolnici *Zvonimira* i posljednjega hrvatskog kralja Petra Svačića, predala je 1522. god. taj grad Turcima, koji nakon toga Kninom vladaju skoro dva stoljeća.

3. Zagrebačka biskupija

Nakon smrti zadnjega Trpimirovića, *Stjepana II.* (preminuo 1091.), ugarski kralj *Ladislav*, brat Jelene, udovice kralja *Zvonimira* (preminuo 1089.), pozivajući se na običajno pravo da ako kralj umre bez krvnog nasljednika njegovu kraljevsku baštinu preuzima prvi rođak, prelazi 1091. god. Dravu i s vojskom ulazi u Hrvatsku te u Zagrebu 1094. utemeljuje biskupiju. Umjesto sebe postavlja u Hrvatskoj posebnog vladara sinovca *Almoša*. Posavska Hrvatska tim je činom otrgnuta od hrvatske države. Dosljedno tome *Ladislav* Posavsku Hrvatsku odjeljuje i na crkvenom polju od metropolije u Splitu osnivanjem biskupije u Zagrebu. Taj događaj zbio se po povijesnim vrelima između druge polovice 1093. i prve polovice 1095. god.

Nova politička realnost bila je definitivno potvrđena kada je *Ladislav*ov nasljednik *Koloman* (1095.–1116.) provalio vojskom u Hrvatsku i pobijedio 1097. god. kralja *Petra Svačića* koji je poginuo u bitci na planini Gvozdu, koja je po njemu prozvana Petrova gora. Kasnijim ugovorom »*Pacta conventa*« iz 1102. god. uređeni su međudržavni odnosi Hrvatske i Ugarske: Kraljevina Hrvatska bila je povezana s Kraljevinom Ugarskom samo kraljevom osobom, Hrvatski sabor je ostao zakonodavna vlast u Hrvatskoj, plemstvo je imalo pravo nesmetano uživati svoje posjede, o svom trošku trebalo je ratovati samo braneći Hrvatsku, a o kraljevu trošku ratovati izvan domovine; u Hrvatskoj je u ime kralja vladao *ban* ili *herceg*. Hrvatska ima svoju vojsku, svoj novac, ubire svoje poreze i ima svoje sudstvo. Kralj je na temelju vladarskog prava mogao darovati posjede u južnoj Hrvatskoj samo domaćem hrvatskom plemstvu, dok je u sjevernoj Hrvatskoj ili Slavoniji darovao posjede i strancima, što je postupno dovelo do razdvajanja jedinstvenoga nacionalnoga i etničkoga područja Hrvatske na dvije banovine, *Hrvatsku* i *Slavoniju* i na dva sabora (oko 1260.).

Starija historiografija navodila je kao uzrok osnivanja biskupije u Zagrebu *politički razlog*, prema kojemu je trebalo u Hrvatskoj učvrstiti političku vlast vladarske kuće Arpadovića otkidajući na crkvenom polju Posavsku Hrvatsku od metropolije u Splitu. Novija hrvatska historiografija međutim smatra *vjerski razlog* dominantnim u utemeljenju Zagrebačke biskupije. Hrvatski su krajevi između Mure, Drave, Save, Kupe, Sane i Vrbasa bili previše udaljeni od biskupskoga sjedišta u Splitu, Kninu ili Ninu. Zbog toga su kršćani u tim krajevima, bez dovoljnog broja svećenika i bez odgovarajuće pastoralne skrbi, bili izloženi opasnosti krivovjerja, kao što se to doista dogodilo u Bosni pojavom krivovjernih »bosanskih krstjana«. Dakle, prvi i pravi razlog osnivanja Zagrebačke biskupije, ne zanemarujući i onaj politički, bio je vjerski razlog.

Utemeljenje Zagrebačke biskupije značilo je premještanje vjerskog, političkog, kulturnog i gospodarskog središta Hrvatske iz mediteranskog u kontinentalni dio, što se pokazalo, posebice u razdoblju turskih osvajanja, kao providencijalni čin od najveće važnosti ne samo za daljnji razvoj hrvatskog vjerskog, političkog i kulturnog korpusa, već i za njegov opstanak na cjelokupnom hrvatskom povijesnom i etničkom prostoru. Velika Zagrebačka biskupija u jeku turskih osvajanja pokazala se kao jedini državotvorni činitelj u procesu političkih centrifugalnih sila koje su prijetile uništenjem Hrvatske kao državne zajednice. Granice žalosnih ostataka tzv. »reliquiae reliquiarum olim incliti Regni Croatiae« zapravo su se poklapale s granicama Zagrebačke biskupije. U tom povijesnom kontekstu valja promatrati i ulogu zagrebačkih biskupa koji obnašaju službu banskog namjesnika ili vršitelja službe hrvatskog bana. Prvi biskup zagrebački koji je vršio tu časnu i odgovornu službu bio je već *Stjepan III.* (1356.–1374.) kojega povijesni izvori spominju kao bana Slavonije ili »regni Slavoniae banatum tenens«.

Nova Zagrebačka biskupija bila je podvrgnuta metropoliji ugarskog crkvenog središta u Ostrogonu, pod kojom je ostala do *1180. god.* kada je potpala pod Kaločku metropoliju u čijem je sastavu bila sve do uzdignuća na čast nadbiskupije i Hrvatsko-slavonske metropolije *1852. god.* *Metropolija* znači biskupiju sa sjedištem u glavnom gradu neke države ili pokrajine, a pojam metropolit ili nadbiskup označuje biskupa koji upravlja biskupijom glavnog grada i koji je zbog toga po časti nadređen ostalim biskupima biskupija te države ili pokrajine. Dužnost je metropolita bila da nadzire izbor biskupa-sufragana i da ih posvećuje, da svojim sufraganima priopćuje papine odluke i da sudi i kažnjava biskupe-sufragane. Biskupi potčinjeni metropolitu nazivaju se *sufraganima*, jer su na pokrajinskim crkvenim saborima imali pravo glasa ili »suffragium«. Zakonik Kanonskog prava iz 1983. god. (Kan 435., 436., 437.) određuje da metropolitu pripada: bdjeti nad čistoćom vjere i crkvene stege svojih sufragana i izvješćivati papu o mogućim zloupotrebama; obavljati kanonske pohode, ako to zanemaruje učiniti sufragan; po dopuštenju pape vršiti i druge posebne zadatke, ako to okolnosti traže; nositi *palij*. Palij je uska vrpca od bijele vune koja se nosi oko vrata tako da jedan njezin dio visi na prsima, a drugi na leđima. Ukrašena je sa šest crnih križića. Palijem se označava vlast koju metropolit ima u zajedništvu s rimskom Crkvom. Kad se stavi oko vrata, palij ima oblik grčkog slova Y, što podsjeća na raspeće. Ovdje valja spomenuti i naslov *patrijarha* i *primasa* (Kan 438.) koji osim prvenstva časti u latinskoj Crkvi sa sobom ne nosi nikakvu vlast, osim ako apostolska Stolica ili običajno pravo ne određuju nešto drugo.

Papa *Urban II.* (1088.–1099.) kao zaštitnik Hrvatskoga kraljevstva nije odobravao politiku ugarskoga kralja Ladislava prema Hrvatskoj. Zbog toga se kralj Ladislav obratio protupapi *Klementu III.* (1084.–1100.) *Wibertu iz Ravenne* od kojega je naknadno dobio odobrenje za osnutak biskupije u Zagrebu. Bilo je to burno razdoblje crkvene povijesti kada je papa *Grgur VII.* došao u sukob s njemačko-rimskim carem Henrikom IV. zbog pitanja investiture. Kada je zbog otpora papi bio po drugi puta izopćen iz Crkve, Henrik IV. postavio je protupapu *Klementa III.* Kada je opet bilo uspostavljeno crkveno jedinstvo, zakoniti papa *Urban II.* i *Paskal II.* (1099.–1118.) nisu nikada izričito potvrdili Ladislavovu fundaciju, ali je nisu ni ukinuli, tako da je ona ostala na životu i *via facti* bila priznata. Tek je papa *Grgur IX.* *1227. god.* potvrdio darovnicu i povlastice Zagrebačke biskupije, među kojima i *Felicijanovu* presudu iz *1134. god.* za pontifikata *Anakleta II.* (1130.–1138.). Papa *Grgur IX.* potvrdio je tu darovnicu u prvoj godini svoga pontifikata, a godinu dana kasnije sukobio se sa hohenzaufovskom politikom *Friedricha II.*, koja

je inicirala propast hohenstaufovske carske dinastije, ali je papinstvo učinila posve ovisnim o Francuskoj gurnuvši ga u avanturu avinjonskog sužanjstva.

Spomenuta Felicijanova povelja ističe zadatak nove biskupije i njezinu pastoralnu dimenziju jer govori da je zadatak nove biskupije »da opet privede, biskupskom brigom, na put one koje je idolopoklonstvo udaljilo od pravog bogoštovlja«, a što može biti aluzija na postojanje nekog neodređenog krivovjerja na tom prostoru ili možda na zadnje ostatke staroga poganstva.

Iako podvrgnuti ugarskom metropolitu zagrebački biskupi uvijek su bili svjesni hrvatskih interesa i stalno prožeti nastojanjem da ostvare što veću neovisnost u crkvenopravnom pogledu od ugarske metropoliske uprave. Zbog toga su se u sudbonosnim časovima narodne povijesti odlučno stavljali na čelo naroda i postajali prvim braniteljima hrvatske državnosti. U kasnom srednjem vijeku oko Zagreba će se okupljati hrvatsko plemstvo s narodom potiskivano s istoka od Turaka, a s juga od Mlečana.

Teritorijalni opseg Zagrebačke biskupije

U vrijeme osnutka granice Zagrebačke biskupije podudarale su se s granicama *banovine Slavonije*, odnosno onog dijela Hrvatske koji je Ladislav otkinuo od hrvatske države. To je bilo područje između Mure, Drave, Save i Gvozda. Ove su se granice tijekom povijesti mijenjale. Prvi popis župa Zagrebačke biskupije 1334. god. te granice pobliže opisuje. Na sjeveru je granica prolazila rijekom Dravom na Muru, gdje se od ušća Mure u Dravu uzdizala prema sjeverozapadu obuhvaćajući dio današnje Mađarske i *čitavo Prekomurje* u današnjoj Sloveniji. Granica se zatim spuštala na rijeku Dravu zapadno od Varaždina i tekla današnjom slovensko-hrvatskom granicom na rijeci Sutli i Sutlom na Savu. Od Save na zapad obilazila je Gorjance spuštajući se prema jugu tako da je obuhvaćala Žumberak i u današnjoj Sloveniji Metliku i Črnomelj. Južnu granicu činila je crta povučena od mjesta Močila na Kupi do Budačkog blizu Korane, zatim je kraj Slunja, Cetina i Bužima dopirala do Novog na Uni spuštajući se na jug gdje je obuhvaćala županiju dubičku, sansku i vrbasku u današnjoj sjeverozapadnoj Bosni, odakle je dopirala do Save kod Nove Gradiške, gdje je Strugom, Soboštinom i Karašicom graničila s Pečujskom biskupijom do Drave kod Viljeva. Najudaljenije njezino područje bilo je u sadašnjoj Bosni i Hercegovini Bosanski Petrovac i Smoljana pod Grmeč-planinom, Rastik između Banje Luke i Jajca, te Glaž na granici Usore. Prema prvom popisu župa Zagrebačke biskupije od 1334. god. biskupija je imala 412 župa.

Zagrebačka biskupija izgubila je tijekom XVIII. st. mnoga svoja nekadašnja područja. Već prije u XV. st. izgubila je *Črnomelj* i *Metliku*, koji su pripali Akvilejskoj patrijaršiji, a od 1751. god. Goričkoj nadbiskupiji. U XVI. st. izgubljeno je područje između Une, Vrbasa i Ukraine, a u XVIII. st. Valpovština i neke prekodravske župe vraćene su Pečujskoj biskupiji. Desetak župa u Slavonskoj Posavini otcijepljeno je 1778. god. od Zagrebačke biskupije i pripojeno Bosansko-đakovačkoj biskupiji.

Zagrebačkoj biskupiji oduzeto je 1776. god. 16 župa u *Prekomurju* i pripojeno novoosnovanoj mađarskoj Sombateljskoj biskupiji. Bečki dvor je odredio sombateljskom biskupu da u dovoljnom broju školuje svećenike za to hrvatsko područje, kako bi stanovnici Prekomurja mogli biti poučavani u vjeri u svojem materinskom jeziku.

Područje između Petrove gore i Slunja bilo je u XVIII. st. pripojeno Senjsko-modrskoj biskupiji za biskupovanja Pija Manzadora (1764.–1773.).

Biskupija je bila najmanja u razdoblju turskih osvajanja. Nakon oslobođenja od Turaka koje je započelo porazom Turaka pod Bečom 1683. god. teritorij Zagrebačke biskupije povećao se u Slavoniji, jer čitava Požeština nije više vraćena Pečujskoj biskupiji, kako je bilo prije turskih osvajanja, nego je dodijeljena Zagrebačkoj biskupiji. Ali prestankom turske vlasti u Bosni zapadni dio Bosne, tzv. Turska Hrvatska, nije vraćena zagrebačkom biskupu, nego je utemeljenjem crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini (1881.) postala sastavnim dijelom Banjalučke biskupije.

Od najstarijih vremena područje Zagrebačke biskupije bilo je podijeljeno na *župe*, *dekanate* i *arhidakonate*. *Arhidakonati* su po svojim granicama odgovarali granicama starih hrvatskih velikih župa ili županija. Arhidakoni su u ime biskupa vršili nadzor nad duhovnom pastvom i nad gospodarskom upravom župa, bdjeli su nad stegom klera i mogli su utjecati na premještaj svećenika. Ovlasti arhidakona najprije je ograničio biskup *Maksimilijan Vrhovac* (1787.–1827.), a kasnije i nadbiskup *Juraj Haulik* (1837.–1869.). Iz nekadašnjih sjednica arhidakona razvio se današnji tzv. »konzistorij« ili savjetodavno tijelo sastavljeno od arhidakona koji kao crkveni »referenti« izvješćuju nadbiskupa o pojedinim crkvenim poslovima u biskupiji. Kanonske vizitacije arhidakona vlastitih arhidakonata predstavljaju važne dokumente za kulturnu i gospodarsku povijest Hrvatske.

Iz sačuvanih izvora znamo broj župa iz raznih vremena. Prigodom popisa papine desetine 1334. god. Zagrebačka biskupija brojila je 451 župu, 1501. god. imala je 459 župa, 1574. god. 206, 1667. god. 155, 1771. god. 261, 1778. god. 231, 1900. god. 348, 1944. god. 385, 1965. god. 407, 1972. god. 422 župe, 1993. god. 468 župa.

Liturgijski jezik u Zagrebačkoj biskupiji bio je od njezina osnutka latinski. Međutim, u Zagrebačkoj biskupiji u XV.–XVII., pa i u XVIII. st. susrećemo i svećenike *glagoljaše*, koji su se bježeći pred Turcima sklonili na slobodno područje Zagrebačke biskupije, gdje su bili uključeni u pastvu služeći se svojim staroslavenskim jezikom i liturgijskim staroslavenskim knjigama.

Zagrebačka biskupija je imala jednu *posebnost*: u zagrebačkoj stolnoj crkvi vršio se *vlastiti obred* koji se u povijesnim izvorima naziva »*ritus Goricensis*«, a kojega je zajedno s najstarijim liturgijskim knjigama u Zagreb donio prvi zagrebački biskup, benediktinac Duh. Čini se da spomenuti obred potječe iz sjeveroistočne francuske benediktinske opatije Cors. Obred je usavršio biskup dominikanac bl. *Augustin Kažotić* (preminuo 1323.). Taj obred zamijenio je rimskim obredom tek biskup Maksimilijan Vrhovac.

Zagrebačka biskupija proglašena nadbiskupijom. Tijekom povijesti zagrebački su biskupi više puta nastojali da se Zagrebačka biskupija otcijepi od mađarskih metropola i uzdigne na čast metropolije i nadbiskupije, i to tako da se Zagrebačka biskupija ili proglasi nadbiskupijom i metropolijom ili da se spoji sa Splitskom nadbiskupijom te da se metropolitska prava sa Splita prenesu u Zagreb. Prvi pokušaj biskupa *Stjepana II.* da to ostvari spriječila je 1242. god. provala Tatara u Hrvatsku. Kasnije je to isto pokušao učiniti biskup *Aleksandar Mikulić* (1688.–1694.), ali je spajanje Splitske metropolije sa Zagrebom spriječila Venecija. Biskup *Martin Brajković* (1703.–1708.) gotovo da je u tome uspio, ali ga je nenadana smrt spriječila.

Konačno je u razdoblju hrvatskog narodnog preporoda Zagrebačka biskupija postala nadbiskupijom. Za to promaknuće posebice se zalagao Hrvatski sabor unatoč žestokom otporu Mađara. Ali odlučnošću Sabora i bana *Josipa Jelačića* te zauzimanjem bečkog nuncija Viale-Prele konačno su napori urodili uspjehom. Papa Pio IX. je bulom »*Urbi primum placuit*« 11. XII. 1852. god. Zagrebačku biskupiju uzdigao na nadbiskupiju osnovavši novu samostalnu *Hrvatsko-slavonsku crkvenu pokrajinu* sa sufraganskim biskupijama: *Đakovačkom*, *Senjsko-modruškom* i *Križevačkom*. Papinski nuncij iz Beča Viale-Prela na najsvečaniji je način 8. svibnja 1853. ustoličio u zagrebačkoj prvostolnici prvoga zagrebačkoga nadbiskupa *Jurja Haulika*. On je ujedno i prvi zagrebački nadbiskup koji je 1856. god. bio imenovan i kardinalom.

Kasnije je 1969. god. Senjsko-modruška biskupija bila odijeljena od Zagrebačke metropolije i sjedinjena s Riječkom biskupijom kao Riječko-senjska uzdignuta na čast nadbiskupije i metropolije.

Zagrebačka nadbiskupija u svojoj 900-godišnjoj povijesti imala je 67 biskupa, 7 nadbiskupa, od čega i 5 nadbiskupa-kardinala.

Zagrebačka prvostolnica. Utemeljitelj Zagrebačke biskupije kralj Ladislav nije bio i graditelj katedrale za prvog zagrebačkog biskupa. Budući da je Ladislav umro samo godinu dana nakon osnutka biskupije, nije imao priliku sagraditi i crkvu, a osim toga Felicijanova povelja objelodanjena 40 godina nakon tog važnog događaja ne spominje Ladislavov udio pri gradnji katedrale. Prema tome, Ladislav nije nikako mogao osnovati

biskupiju, a da nije postojao u Zagrebu sakralni prostor u kojem će biskup vršiti svoje bogoslužne obrede. Očito da je nekoj već postojećoj crkvi privremeno pripala čast da bude katedrala. Koja je to crkva bila i gdje se nalazila, to je pitanje dosad ostalo neriješeno. Najvjerojatnije se nalazila na prostoru gdje se nalazi današnja katedrala ili negdje u njezinoj blizini.

S izgradnjom nove katedrale u prijelaznom romaničko-gotičkom slogu započelo se, čini se, odmah nakon osnutka biskupije. Gradnja je potrajala dugo, tako da je istom 1217. god. nova stolnica bila završena i svečano posvećena. Ali je njezin vijek bio kratkotrajan. Za provale Tatara 1242. god. bila je teško oštećena i djelomice razrušena. Biskup *Timotej* (1263.–1287.) počeo je s obnovom katedrale u gotskom slogu. Gradnja je bila nastavljena u XIV. i XV. stoljeću. Zbog opasnosti od turskih osvajanja zagrebački biskupi u XVI. st. opasuju katedralu zidinama i kulama, a u XVII. st. stolnica dobiva i masivni renesansni toranj. Oštećivana više puta od požara i neprijateljskih napada i ponovno obnavljana katedrala je svoj najteži udarac doživjela 9. XII. 1880. kada ju je katastrofalni potres gotovo porušio. Dogodilo se to u vrijeme kada je već bila započela obnova katedrale u gotičkom slogu (21. VIII. 1880.). Prema tome, potres je zapravo išao na ruku arhitektu *Friedrichu Schmidtu* i graditelju *Hermannu Bolléu* koji su radikalnom restauracijom crkve u neogotskom slogu obavili »svojevrсно stilsko čišćenje« (1880.–1906.) stvorivši fenomen koji se danas naziva »Bolléova katedrala«. Ona je poprimila svoj današnji oblik s dva vitka tornja, s visokim krovštem, novim stupovima u svetištu i oltarima koji su zamijenili dvadesetak baroknih oltara iz XVIII. stoljeća. Umjesto starih grobnica biskupa i velikaša sagrađena je *nova grobnica iza glavnog oltara* u koju su, zaslugom družbe »Braće Hrvatskoga Zmaja«, pokopani hrvatski mučenici Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan, čija su tijela prenesena u katedralu iz Bečkog Novog Mjesta 1919. god., zatim posljednji Zrinski Ivan Antun Gnade i rakovički heroj Eugen Kvaternik. Tu se nalaze grobovi i zagrebačkih nadbiskupa Josipa Mihalovića, Jurja Posilovića, Antuna Bauera, Alojzija Stepinca i Franje Šepera. Tako je zagrebačka katedrala postala *hrvatski Panteon* i najveći *hrvatski mauzolej* i spomenik hrvatskim narodnim velikanima. Ali grob mučenika *Alojzija Stepinca* postao je u najnovije vrijeme mjestom hodočašća. On je postao znakom otpora hrvatskoga naroda svima onima koji su zajedno s njim htjeli Hrvatsku osuditi, poniziti, utamničiti i napokon pokopati. Kad je Krist na križu umro zemlja se potresla, a rimski je časnik posvjedočio: »Uistinu, ovaj čovjek bijaše Sin Božji!« (Mk 15,39). Upravo se to dogodilo kad je Alojzije Stepinac umro u Krašiću (10. II. 1960.). Savjest se svijeta potresla i najistaknutiji ljudi svijeta raznih vjera i nacija posvjedočili su da je Alojzije Stepinac bio čovjek Božji, a njegov narod da je narod Božji, narod svjedoka i mučenika, vjere i ljudskog dostojanstva, koji boreći se za svoju slobodu, bori se i za slobodu drugih. Hrvati su narod velika srca u kojemu ima mjesta za sve ljude dobre volje. Upravo je tu misao najljepše izrazio pjesnik A. G. Matoš koji je svojim rodoljubljem nadahnjivao upravo u zagrebačkoj katedrali, kada je napisao: »Dok je srca, bit će i Kroacije!«

U zagrebačkoj prvostolnici nalazi se i bogata i dragocjena *riznica katedrale* s brojnim sakralnim posuđem od plemenitih metala, historijskim relikvijama, biskupskim insignijama, crkvenim ruhom, kipovima, slikama i crkvenim knjigama najveće povijesne i umjetničke vrijednosti.

Prvostolni Kaptol zagrebački. U isto vrijeme kada je osnovana Zagrebačka biskupija bio je utemeljen i Stolni kaptol u Zagrebu, kao skup svećenika koji neposredno pomažu biskupu u upravi biskupijom i vode brigu da se na svečani način obavlja bogoslužje u crkvi. Prvi zagrebački biskup Duh doveo je sa sobom određeni broj svećenika za tu službu, a njihov se broj kasnije ustalio na 32. Oni se zovu »*officarii ecclesiae*« i žive u zajedništvu sličnom redovnicima (»*vita communis*«). Kao biskupovi suradnici od 1181. god. nose ime »kanonici«. Prvi poznati statuti Prvostolnog kaptola potječu iz 1334. god. odnosno 1350. god. Tijekom vremena njihov se broj mijenjao, a danas broji 13 članova. *Zbor prebendara* utemeljio je biskup *Timotej* (1263.–1287.) 1269. god. sa svrhom da »pripomažu uzveličati službu Božju u katedralnoj crkvi zagrebačkoj«. Počeci, međutim, djelovanja Zbora prebendara sežu već u ranije razdoblje u vrijeme biskupa *Stjepana II. Babonića* (1225.–1247.), kada su za službu Božju u katedrali bili birani ugledni svećenici

nekanonici (nadarbenici), koji su za svoj trud primali nagradu u obliku korištenja (lat. praebenda) kurije ili zemljišta. Njihov je broj prvotno bio 12 svećenika, a danas Zbor prebendara broji 10 članova. Njihove se kurije ili dvorovi nalaze u Novoj Vesi. Već spomenuto konzistorijalno vijeće osnovao je 1749. god. biskup *Franjo Klobušicki*.

Osim Prvostolnog kaptola koji je uz spomenute funkcije bio i »vjerodostojno mjesto« (locus credibilis) za pohranu ondašnjih povelja i ugovora, bili su osnovani i *Zborni kaptoli* u Čazmi i Požezi (1232. god.) sa sličnom svrhom, ali jer su se nalazili u mjestu izvan biskupskog sjedišta nazvani su zborni, a ne stolni kaptoli. Nakon pada Požege pod Turke 1536. god. Požeški kaptol, na čije postojanje podsjeća danas selo Kaptol kraj Požege, nije se više obnovio. Kada su Turci zauzeli Čazmu 1552. god. Zborni kaptol se seli najprije u Zagreb, zatim u Lepoglavu i konačno u Varaždin 1810. god. po naredbi biskupa M. Vrhovca, gdje se i danas nalazi.

Katedralna škola i zagrebačko sjemenište. U kasnom srednjem vijeku svećenički kandidati su se školovali u zavodima koji su se zvali katedralne ili kaptolske škole. To su preteče sjemeništa koja uređuje tek Tridentinski crkveni sabor (1545.–1563.). O osnutku katedralne škole u Zagrebu nije ništa zabilježeno, ali da je ona postojala svjedoči biskup *bl. Augustin Kažotić (1303.–1322.)*, koji je katedralnu školu »preustrojio ili preuredio«. Neki tvrde da je takva škola osnovana kada i biskupija, jer je biskup morao imati i odgajalište za svoje buduće službenike. Sigurno je, međutim, da je katedralna škola morala postojati već krajem XII. st., jer je *Treći opći lateranski crkveni sabor* 1189. god. odredio da se kod svake stolne crkve mora osigurati dostojna nagrada za učitelja koji će besplatno poučavati siromašne klerike.

Opći crkveni sabor u Tridentu (1563.) odredio je da svaki biskup mora brinuti za odgoj klera, čime je utemeljena ustanova koju danas nazivamo sjemenište. Sudionik Tridentinskog sabora biskup *Juraj Drašković* nastoji provesti u djelo tu odluku i oko 1576. god. otvara u kuriji kanonika *Franje Filipovića* sjemenište, među prvima u Katoličkoj Crkvi onog vremena! Sjemenište se službeno naziva »Seminarium venerabilis Capituli Zagrebiensis« i »Alumnatus venerabilis Capituli«. U XVII. i XVIII. st. vlasnik sjemeništa je bio Prvostolni kaptol, koji se brinuo za njegovo održavanje. Za vladavine prosvjetiteljski nastrojenoga *Josipa II.* bilo je 1786. god. ukinuto zagrebačko sjemenište, a klerici su bili poslani u Budimpeštu u tamošnje centralno sjemenište. Kada je ono bilo ukinuto 1790. god. hrvatski klerici su se ponovno vratili u Zagreb. Od tada upravu nad sjemeništem preuzima agilni biskup *Maksimilijan Vrhovac (1787.–1827.)*, koji ulaže puno truda da ga opskrbi stalnim приходima i da mu poveća broj bogoslova brinući se posebice za akademsku razinu nastave. On je sjemenište i preimenovao u »*Sjemenište Crkve Zagrebačke*«.

Uz bogoslove u sjemeništu su neko vrijeme boravili i gimnazijalci. Nadbiskup *Josip Mihalović* 1879. god. pomišlja da bi trebalo osnovati *dječjačko sjemenište*. Ta je zamisao bila ostvarena istom za nadbiskupovanja *Antuna Bauera (1914.–1937.)*, kada je 1929. god. najprije osnovano sjemenište za više razrede, a 1933. i za sve razrede gimnazije. Dječjačko sjemenište zajedno s gimnazijom preseljeno je 1928. god. u nove velike zgrade na Šalati, gdje se i danas nalazi i gdje djeluje Nadbiskupska klasična gimnazija.

Katolički bogoslovni fakultet. Katolički bogoslovni fakultet jedna je od najstarijih znanstveno-istraživalačkih institucija, ne samo u Hrvatskoj, već i u srednjoj Europi. Svoje korijene ima u isusovačkoj gimnaziji u Zagrebu iz 1607. god., koja je 1662. god. prerasla u akademiju. Nastavu bogoslovlja na isusovačkoj akademiji pohađali su i bogoslovi iz sjemeništa na Kaptolu. Kraljevskom diplomom cara *Leopolda I.* 23. IX. 1669. akademija je dobila sva sveučilišna prava i povlastice, koje su na Hrvatskom saboru 4. XI. 1671. god. prihvaćene i potvrđene. Javne promocije doktora teologije fakultet je vršio od 1874. kada je utemeljeno moderno zagrebačko sveučilište u čijem su se sastavu nalazila tri fakulteta: *bogoslovni, mudroslovni i pravoslovni*. Dolaskom komunističke strahovlade KBF je administrativnim aktom građanske vlasti 30. VI. 1952. bio rastavljen od državnog Sveučilišta i postao ovisan samo o crkvenim vlastima ravnajući se po crkvenim zakonima temeljem rezolucije tadašnje Biskupske konferencije od 22. IV. 1952. i izjave Svete kongregacije za sjemeništa od 10. IX. 1952. Isključenjem KBF-a sa Sveučilišta ateizirana

država namjeravala je radikalno prekinuti s kršćanskom prošlošću i s kršćanskim svjetonazorom te oduzeti materijalnu osnovicu KBF-u i time onemogućiti njegovo daljnje djelovanje. Kao što je poznato, ni jedno ni drugo nije uspjelo. Zahvaljujući političkim promjenama i novom demokratskom sustavu u Hrvatskoj Vlada Republike Hrvatske na sjednici 23. VII. 1990. god. donijela je Rješenje kojim se Rješenje Vlade NR Hrvatske iz 1952. god. proglašava *ništavnim*. Time je KBF ponovno uključen u sastav Sveučilišta u Zagrebu na kojem danas uspješno djeluje. Osnovni problem koji tišti KBF su prostorni uvjeti rada. Taj se problem rješavao tijekom jubilarne 1994. godine. Za potrebe KBF-a određena je zgrada bivšeg orfanotrofija u Vlaškoj ul. 38, koja je u fazi adaptacije.

Metropolitanska biblioteka: Zagrebačka biskupija uz Kaptolski i nadbiskupski arhiv u kojem se čuvaju isprave od neprocjenjive povijesne vrijednosti posjeduje i bogatu Metropolitansku biblioteku čijim se osnivačem smatra biskup *Aleksandar Mikulić* (1688.–1694.). On je dao srediti mnoštvo knjiga u katedrali, povećao je knjižnicu ostavštinom pokojnih biskupa, kanonika i drugih darovatelja, a posebice kupovinom vrijedne zbirke knjiga, rukopisa i bakroreza slavnog pisca i grafičara *Weikharda Valvasora* posredovanjem hrvatskog pjesnika, povjesničara i političara Senjanina *Pavla Rittera Vitezovića* (1652.–1713.). Mikulićev nasljednik *Stjepan Selišćević* (1694.–1703.) propisao je pravila (Statut) za korištenje knjižnice, a biskup *Maksimilijan Vrhovac* svojom donacijom povećao je njezin fundus. Nadbiskup *Juraj Haulik* (1837.–1869.) Metropolitansku knjižnicu predao je na opću upotrebu. Po ugovoru sklopljenom između Zagrebačke biskupije i Hrvatske vlade 1914. god. Metropolitanska knjižnica je predana na čuvanje Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Preseljenje je dovršeno 1916. god., a Ugovor o čuvanju, koji se odnosi i na Kaptolski arhiv, obnavlja se svakih 50 godina, dok Zagrebačka biskupija ne bude u stanju smjestiti ove dragocjene zbirke u svoje vlastite prostore. Metropolitanska knjižnica broji 194 srednjovjekovna kodeksa na pergameni te oko 50.000 svezaka knjiga.

Kardinali na zagrebačkoj biskupskoj stolici (1094.–1852.)

Prvi zagrebački biskup koji je postao prvim zagrebačkim nadbiskupom, prvim zagrebačkim metropolitom i prvim kardinalom kao zagrebački nadbiskup bio je *Juraj Haulik* (1837.–1869.). Papa Pio IX. proglasio je bulom »Ubi primum placuit« 11. XII. 1852. Zagrebačku biskupiju nadbiskupijom i novom Hrvatsko-slavonskom metropolijom podredivši joj biskupije: Bosansko-srijemsku sa sjedištem u Đakovu, Senjsko-modrušku i Križevačku biskupiju. Dana 8. svibnja 1853. papinski nuncij iz Beča *Viale-Prela* ustoličio je u zagrebačkoj prvostolnici prvog zagrebačkog nadbiskupa, koji je zatim 1856. god. bio imenovan i kardinalom.

S nadbiskupom *Jurjem Haulikom* na zagrebačkoj nadbiskupskoj stolici bilo je ukupno 9 nadbiskupa, među kojima je bilo i 5 kardinala: *Josip Mihalović* (1870.–1891.), *Alojzije Stepinac* (1937.–1960.), *Franjo Šeper* (1960.–1968./70.) i *Franjo Kuharić* (1970.–1997.). Zagrebački nadbiskupi koji nisu postali kardinalima bili su: *Juraj Posilović* (1894.–1914.) i *Antun Bauer* (1914.–1937.). Upravo zbog kontinuiteta imenovanja posljednje trojice zagrebačkih nadbiskupa kardinalima možemo zagrebačku nadbiskupsku stolicu smatrati kardinalskom.

Zanimljivo je međutim spomenuti da su i *trojica zagrebačkih biskupa* bili imenovani kardinalima, ali tek nakon što su bili premješteni iz Zagreba u druga biskupijska središta:

a) Prvi zagrebački biskup koji je postao kardinalom bio je 27. zagrebački biskup *Dmitar I.* (1376.–1378.). *Dmitar* ili *Demetrius* najprije je bio srijemski biskup, zatim erdeljski, sa sjedištem u Alba Juliji (u današnjoj Rumunjskoj), a onda je nakon smrti *Stjepana III.*, prvog zagrebačkog biskupa koji je kao banski namjesnik vršio službu hrvatskoga bana, imenovan zagrebačkim biskupom. Biskup *Dmitar* bio je očito miljenik hrvatsko-ugarskoga kraljevskoga dvora, jer je nakon dvije godine provedene u Zagrebu bio postavljen za *ostrogonskog nadbiskupa* i imenovan kardinalom. Kao zagrebački biskup spominje se posljednji put u jednoj ispravi od 26. VI. 1378.

b) Drugi zagrebački biskup uz čije je biskupovanje povezan kardinalski naslov bio je 38. po redu, *Luka Baratin (1500.–1510.)*. Nakon njegove smrti stvarnu vlast u biskupiji obavljao je papin legat i kardinal Toma Erdödy Bakač, umjesto bolesnog Ivana Bakača (1511.–1518.). Biskup Luka je prije imenovanja zagrebačkim biskupom bio biskup Canadske biskupije (Temišvara). Nije stanovao u Zagrebu, već se najviše zadržavao u okolici Čazme, na imanju Zbornog kaptola u Čazmi. Tzv. »zborni kaptol« imao je istu svrhu kao i »stolni kaptol« da pomaže biskupu u upravljanju biskupijom, samo s tom razlikom što mu se sjedište nalazilo izvan biskupskog mjesta. Takav Zborni kaptol bio je u Čazmi utemeljen 1232. god. Zborni kaptol je imao 12 članova i nekoliko prebendara. Zbog turske opasnosti kanonici su se čazmanskog kaptola oko 1548./49. god. preselili s dragocjenom pokretnom imovinom u Zagreb, o čemu danas svjedoči natpis na desnoj pokrajnjoj lađi iznad klupa u kojima su kanonici u koru obavljali zajedničke molitve. Iz Zagreba je čazmanski kaptol 1806. god. bio prenesen u Lepoglavu, u nekadašnji pavlinski samostan, odakle je 1810. god. preseljen u Varaždin, gdje se i danas nalazi.

Luka je iz ostavine svog predčasnika biskupa *Osvalda* i svojim vlastitim sredstvima započeo utvrđivati stolnu crkvu i Kaptol, kojima je prijetila opasnost od turskih napada. Katedralna riznica čuva njegov svečani biskupski *štap*, koji pripada među najvrednije predmete u riznici. Njegovom zaslugom bio je u Mlecima 1505. god. tiskan Zagrebački brevijar, a od 1509. do 1511. i Zagrebački misal, odobren na dijecezanskoj sinodi održanoj pod Lukinim predsjedanjem. Dopusštenjem pape Julija II. 1509. god. nekadašnja župna crkva *sv. Emerika*, koja se nalazila pred katedralom, bila je porušena, a njezina župna prava bila su prenesena na samostansku cistercitsku crkvu *sv. Marije na Dolcu*, koju je biskup također utvrdio obrambenim zidom.

Luka je umro u Čazmi 10. studenoga 1510. god., a tijelo mu je kasnije bilo preneseno u zagrebačku katedralu i pokopano pred oltarom *sv. Luke*.

Nakon toga Zagrebačkom biskupijom upravljao je osam godina kao gubernator ostrogonski nadbiskup, papin legat i kardinal *Toma Erdödy Bakač*. Iako nije bio imenovan zagrebačkim biskupom, ipak je upravljao Zagrebačkom biskupijom, te ga zbog toga možemo smatrati zagrebačkim ordinarijem.

c) Treći zagrebački biskup s kardinalskom čašću bio je 45. po redu *Juraj Drašković (1563.–1578.)*. Rođen je 1515. god. Bio je odgojen kod rođaka biskupa u Velikom Varadinu, a zatim u Krakovu gdje je studirao filozofiju. U Bologni je studirao pravo. Postao je kanonikom varadinskim i prepoštom požunskim, a 1557. god. i naslovnim biskupom pečujskim. Kao poslanik kralja Ferdinanda II. sudjelovao je na Tridentinskom saboru od 1561. god., a 1563. bio je imenovan zagrebačkim biskupom. Biskup Juraj Drašković jedan je od najvećih zagrebačkih biskupa. U svojoj biskupiji nastojao je provesti odluke Tridentinskog sabora. U Zagrebu je 1576. god. otvorio sjemenište za deset đaka u kuriji nekadašnjeg kanonika Franje Filipovića. U toj tzv. »črnoj školi« učenje je nadzirao magister kojeg je postavljao Prvostolni kaptol. J. Drašković je sa svojim klerom održao 1570. i 1578. god. dijecezanske sinode. Od 1567. do 1578. bio je banski namjesnik. Imenovan za biskupa u mađarskom Đuru 1578. god. napustio je Zagreb, a 1585. god. imenovan je bio kardinalom. Umro je 1587. god. i bio pokopan u Đuru.

Kardinali su velikodostojnici Katoličke Crkve koji čine papin senat i njegovi su prvi savjetnici u upravljanju Crkvom. Naziv dolazi od latinske riječi »cardinalis« što znači »stožerni ili glavni«, prema riječi »cardo« koja znači »stožer«, a u prenesenom smislu »glavna stvar ili glavno«. Naziv kardinal u početku znači svećenika koji je službom povezan uz neku glavnu crkvu. To su ponajprije bili biskupi 7 rimskih crkava u predgrađu koji su pomagali papi u pontifikalnim funkcijama ili su bili predstojnici 28 naslovnih rimskih crkava. Odlukom pape Nikole II. 1059. i Aleksandra II. 1179. god. jedino kardinali biraju papu. Potkraj XII. st. u kardinalski zbor biraju se biskupi, svećenici i đakoni s boravkom i izvan Rima. Njihov broj je bio različit, ali je papa Siksto V. 1580. god. njihov broj utvrdio na 70, a tek je papa Ivan XXIII. 1958. god. taj broj po prvi puta u povijesti premašio. Kardinali nose odijelo poput biskupa, samo što je ono purpurne boje, a preko odjeće nose kardinalski plašt i na glavi kardinalski šešir, polukuglastu kapu široka oboda kojoj sa strane na pletenu konopčicu vise bogate rese ljubičasto-crvene boje. Oslovljavaju ih izrazima: Uzoriti, Vaša Uzoritosti ili Eminencija.

4. Slavonija

Zapadni dio sjeverne Hrvatske nazivan je u kasnom srednjem vijeku *Gornja Slavonija*, a istočni dio *Donja Slavonija*. Taj dio Slavonije predstavlja današnju Slavoniju, koja je u doba hrvatskih narodnih vladara u crkvenom pogledu pripadala Splitskoj nadbiskupiji. Zbog udaljenosti od svoga biskupijskog središta Mađari su nastojali taj dio Slavonije pripojiti biskupiji u *Pečuhu*, koja se prvi put spominje 1009. god. Kada je 1094. god. osnovana Zagrebačka biskupija, područje *Pečujske biskupije* u Slavoniji znatno se proširilo. Njezina zapadna granica prolazila je rijekom Lišnicom ili Soboštinom kod Okučana, Pšnjem, Papukom, Drenovcem i Viljevom; na jugu se protezala prema Bosni i rijekom Savom; na istoku se prostirala pravcem od Mitrovice do Banoštor, a na sjeveru Dunavom i Dravom. Slavonija je u to vrijeme bila gusto naseljena, s velikim brojem župa i svećenika. Prema popisu župa sastavljenim prigodom popisa papine desetine 1332.–1335. god. ovaj dio Slavonije imao je 240 župa.

Današnje selo Kaptol kod Požege nosi ime po srednjovjekovnom Požeškom zbornom kaptolu koji je osnovan oko 1230. god., a održao se sve do 1536. god. U Požeški kaptol dolazili su kao kanonici svećenici iz Zagreba i Čazme, što znači da je Požega, iako u sastavu Pečujske biskupije, bila u srednjem vijeku kulturno i duhovno povezana sa Zagrebom i Hrvatskom puno više nego s Pečuhom i Ugarskom.

Srijemska biskupija. Slavna Srijemska metropolija propala je u doba seobe naroda. Od 827.–1019. god. Srijemom vladaju Bugari, od 1019.–1071. Bizant, zatim Mađari, od 1167.–1180. god. ponovno Bizant, a nakon toga konačno hrvatsko-ugarski kraljevi. U upravno-crkvenom i političkom pogledu srednjovjekovni Srijem je obuhvaćao područje između Dunava i Save od Banoštor do Zemuna. Na tom području bili su naseljeni Hrvati, a kasnije dolaze Mađari, Srbi i Grci. Papa Ivan VIII. (872.–882.) imenovao je sv. Metodija srijemsko-panonskim nadbiskupom sa sjedištem u Sirmiju. Grci su podigli samostan sv. Dimitrija u Mitrovici, a njihovi svećenici pozdravili su 1164. god. bizantskoga cara Emanuela u Srijemu grčkim jezikom. Tijekom vremena u Srijemu su se naselili i patareni iz Bosne, kao i husiti iz Češke.

Papa Grgur IX. obnovio je 1229. god. na molbu kaločkoga nadbiskupa Ugrina Srijemsku biskupiju, a za sjedište biskupije bio je određen benediktinski samostan sv. Stjepana na Dunavu, zaklada hrvatskoga bana Beluša, po kojemu se i samostan i naselje prozvalo *Banoštor* (Monasterium bani, Banov manastir). Za tatarske provale Banoštor je stradao, a biskup se s Kaptolom preselio u samostan sv. Ireneja kod Mitrovice. Nakon obnove Banoštor ova mala biskupija imala je dva kaptola, dok je biskup naizmjenice stanovao u Banoštoru i Mitrovici. Srijem je bio gusto naseljen katoličkim stanovništvom, imao je preko 50 župa i nekoliko benediktinskih samostana. U razdoblju humanizma biskupi su se isticali velikom naobrazbom, podupirali su književnost i umjetnost i često boravili na dvoru kralja Matije. Biskup Stjepan Brodarić (1526.–1536.) sudjelovao je u mohačkoj bitci u kojoj su Turci nanijeli težak poraz Ugarskoj i Hrvatskoj.

5. Dalmacija u Hrvatsko-ugarskoj državi

Splitska nadbiskupija. Slaba hrvatsko-ugarska dinastija Arpadovića išla je na ruku Splitu i drugim primorskim gradovima, jer su se mogli politički i gospodarski slobodno razvijati, ali i na štetu, jer ih Arpadovići nisu mogli zaštititi od Venecije i hrvatskih velikaša. Politički razvoj Dalmacije ovisio je o odnosima prema hrvatsko-ugarskim vladarima, Veneciji, Bizantu i prema hrvatskim velikašima koji su imali svoje posjede sjeverno od Splita. Split je 1105. god. priznao vrhovništvo hrvatsko-ugarskoga kralja Kolomana, ali hrvatsko-ugarski vladari nisu sa Splitom podržavali onako srdačne odnose kakvi su bili u razdoblju hrvatske narodne dinastije. Nadbiskup Gaudencije (1136.–1159.)

ima dobre odnose s kraljevskim dvorom, sam se zvao Primas Dalmatiae et totius Croatiae, a za biskupa se dao posvetiti od ostrogonskog nadbiskupa, primasa Ugarske, a ne od pape, što su mu u Rimu veoma zamjerali.

Zadar se oko 1154. god. odvojio od Splitske metropolije, zbog političkih razloga, jer je Venecija časovito prisvojila Zadar. Tako je nastala Zadarska metropolija kojoj je papa Anastazije IV. (1153.–1154.) podvrgao sufraganske biskupije: *Krk*, *Osor*, *Rab* i *Hvar* (ova je 1181. god. vraćena splitskom metropolitu). Nadbiskup *Rajnerije* (Arnir) bio je zajedno s dva svoja sufragana, biskupima iz *Nina* i *Skradina*, na III. općem lateranskom saboru 1179. god. U to vrijeme južnom Hrvatskom zavladao je bizantski car Emanuel Komnen. U sporu s poljičkim Kačićima nadbiskup *Rajnerije* je bio ubijen (1180.), o čemu izvješćuje *Toma Arhiđakon* (1201.–1268.), jedna od najznamenitijih osobnosti Splita i Splitske nadbiskupije. U to vrijeme postojale su u Splitu dvije političke stranke: hrvatska ili kraljevska i latinaška ili romanska, koju je vodio *Toma Arhiđakon*. Bježeći pred Tatarima sve do *Trogira*, *Bela IV.* je utjecao na izbor za splitskoga nadbiskupa *Stjepana II.*, zagrebačkog biskupa. Možda se tada mislilo na spajanje Splitske nadbiskupije i Zagrebačke biskupije u jednu nadbiskupiju ili na okupljanje svih hrvatskih biskupija u jednu metropoliju. Protiv toga je bila latinaška stranka, a papa *Inocent IV.* nije potvrdio *Stjepanov* izbor za splitskog nadbiskupa, nakon čega se *Stjepan II.* (1227.–1247.) vratio u *Zagreb*, a privremenu upravu Splitske nadbiskupije preuzeo je *Toma Arhiđakon*. U crkvi sv. *Franje* u Splitu sačuvana mu je nadgrobna ploča. Velike zasluge stekao je *Toma Arhiđakon* svojim spisom na beneventanskom pismu pod naslovom »*Historia Salonitana*«, u kojem je prikazao povijest *Solinsko-splitske nadbiskupije*.

Tijekom XIV. st. Split je zajedno s drugim južnohrvatskim primorskim gradovima proživljavao teške političke prilike. Dolaskom *Anžuvinaca* uz pomoć *Pavla Šubića* i tijekom građanskog rata Splitom vlada Venecija, zatim *Žigmund Luksemburgovac*, a 1390. god. Split priznaje bosanskoga kralja *Stjepana Tvrtka I.* (1353.–1391.), zatim *Hrvoja Vukčića Hrvatinića*. Venecija je 1420. god. ponovno zauzela Split braneci ga kasnije od *Turaka*.

Od XII. do XV. st. iz Italije u Split dolazi *patarenstvo* i kao kroz neka vrata odlazi u Bosnu. Čini se da je i splitski herceg *Hrvoja Vukčić Hrvatinić* pripadao *patarenskoj* sljedbi.

Trogirska biskupija. Tijekom srednjeg vijeka *Trogir* je imao općinsku samoupravu priznavajući u raznim razdobljima vrhovništvo Bizanta, Venecije i hrvatsko-ugarskih kraljeva. *Knezovi Šubići Bribirski* vladaju od 1272.–1322., a od 1420. god. konačno je u *Trogiru* zavladao Venecija. *Trogirska biskupija* postojala je već u ranom srednjem vijeku, ali se prvi put spominje 1000. god., a prvi poznati *trogirski biskup* bio je sv. *Ivan Ursin* (1063.–1111.), danas zaštitnik grada, rodom *Rimljanin* iz obitelji *Orsini*. Za biskupa *Treguana* (1206.–1264.) gradi se nova stolna crkva u romanskom slogu s prekrasnim *Radovanovim portalom* iz 1240. god. *Bulom pape Leona XII.* 30. lipnja 1828. »*Locum beati Petri*« ukinuta je zajedno s biskupijama u *Makarskoj*, *Ninu*, *Stonu*, *Korčuli* i *Rabu* i *Trogirska biskupija*.

Hvarska biskupija. Otok *Hvar* naselili su *Hrvati* tijekom VII. i VIII. st. dolazeći iz *neretvanskog kraja*. Kako *primorski gradovi* tako je i *Hvar* priznavao vlast Bizanta, Venecije, hrvatskih kraljeva, hrvatsko-ugarskih kraljeva, *Bosne*, a od 1420. god. Venecije. Za hrvatsko-ugarske vladavine (1205., 1242.) *Hvar* je bio slobodna gradska općina s povlasticom *biranja biskupa* i *kneza* za otoke *Hvar* i *Brač*.

Područje Hvara u najstarije vrijeme pripadalo je *Makarskoj*, a kasnije *Splitskoj nadbiskupiji*. *Biskupija* u *Hvaru* bila je osnovana 1145. god., kada su ovdje zavladao *Mlečani* pridruživši novoosnovanoj biskupiji otoke *Hvar*, *Brač* i *Vis*. Do 1181. god. *Hvarska biskupija* je pripadala *Zadarskoj metropoliji*, a nakon toga je bila pripojena *Splitskoj metropoliji*. Do početka XIV. st. *Hvarskoj biskupiji* pripadala je i *Korčula*, a onda je odvojena i priključena novoosnovanoj *Korčulanskoj biskupiji* koja je postojala do 1828. god.

Benediktinski samostani su postojali u Biševu (850.), Komiži i na Sv. Andriji; dominikanski u Hvaru, Starigradu i na Šćedru; franjevački u Hvaru; augustinski u Hvaru i Jelsi. Katedrala u Hvaru potječe iz XII. st., a u franjevačkoj se crkvi čuvaju dragocjene slike (Bassano, Palma) i grob pjesnika Hanibala Lucića.

Šibenska biskupija. Šibenik se spominje prvi put 1066. god. kada je u njemu boravio kralj *Petar Krešimir IV.* Šibenik dijeli političku sudbinu drugih primorskih gradova do 1412. god. kada je Venecija postala njegov gospodar. Šibenik je pripadao Trogirskoj biskupiji, ali zauzimanjem kneza Jurja I. Šubića Bribirskoga papa Bonifacije VIII. osnovao je 1296. god. biskupiju u Šibeniku.

Gradnja katedrale sv. Jakova započela je 1431. god. na mjestu stare porušene crkve, a dovršena je 1536. god. i predstavlja najveći arhitektonski spomenik renesanse kod nas (Juraj Dalmatinac).

Ninska biskupija. U doba hrvatske narodne dinastije Nin je sjedište biskupa, župana i povremeno kraljevska prijestolnica. Osnovana u razdoblju Focijeva raskola između Rima i Carigrada 864./7. god. i pokrivajući jurisdikcijski cijelo područje hrvatske države, Ninska biskupija je bila ukinuta na crkvenom saboru u Splitu 928. god. Obnovljena 1075. god. obuhvaćala je područja Ninske i polovicu ličke županije. U Ninu je 1080. god. održan crkveni sabor. U doba najvećeg procvata imao je Nin 16 crkava. Da ga Turci ne bi zauzeli, Mlečani su ga više puta palili, tako da su od nekoć slavnog hrvatskog glavnog grada ostale još samo ruševine. Ninska crkva sv. Križa vjerojatno je najmanja katedrala na svijetu. U Ninu se nalazila i znamenita krstionica kneza *Višeslava*, koja se danas čuva u Splitu.

Kninska biskupija. Knin je u X. st. sjedište županije, a u XI. st. kao povremena prijestolnica kralja Zvonimira i prijestolnica posljednjega hrvatskoga kralja Petra. Kratko vrijeme 1388. god. Knin se nalazi pod vlašću bosanskoga kralja, a 1522. god. Turci ga osvajaju bez otpora.

U Kninu boravi u XI. st. »hrvatski biskup«, koji 1185. god. postaje rezidencijalni biskup za područje: županija Knin, Vrljika i Pset (današnja zapadna Bosna) s biskupijskim posjedima u selu Biskupija i kod Cazina. Za turskih ratova narod se iselio u Gradišće ili je bio odveden u tursko ropstvo.

Senjska i Krbavsko-modruška biskupija. Prva pouzdana vijest o postojanju Senjske biskupije potječe iz 1169. god. kad papa Aleksandar III. naređuje biskupu *Mireju* da se poput svojih prethodnika podredi splitskom metropolitu. U najstarija vremena tu je zadržana glagoljica i slavensko bogoslužje. Papa Inocent IV. odobrio je 1248. god. biskupu Filipu bogoslužje na narodnom jeziku. Uz katedralu i biskupski dvor u Senju, na području biskupije nastaju brojne opatije, samostani i crkve. Tu djeluju templari, cisterciti, benediktinci, pavlini, dominikanci i franjevci.

Senj je u političkom pogledu ostao pod vlašću hrvatskih kraljeva, a darovnicom Bele III. 1184./5. pripao je templarima. Izabravši 1271. god. za poglavare krčke knezove, ovdje do 1469. god. vladaju Frankopani, kada je kralj Matija Korvin u Senju utemeljio kapetaniju, koja preko *uskoka* brani Senj i Hrvatsku od turskih napada.

Krbavska biskupija bila je osnovana 1185. god. sa sjedištem u *Udbini* za istočni dio Like i kraj oko Modruša i Crikvenice. Biskup Franjo prenio je 1457. god. biskupsko sjedište u *Modruš* pod okrilje knezova Frankopana, što nije bilo po volji knezovima Kurjakovićima. U isto je vrijeme bila osnovana nova biskupija u *Otočcu*, koja je trajala kratko vrijeme (1461.–1534.). Zbog turskih pustošenja biskupija u *Otočcu* je ukinuta i pripojena Senjskoj biskupiji. Od modruških biskupa poznat je *Šimun Kožičić-Benja* (1509.–1536.) koji je na općem crkvenom saboru u Lateranu (1512.–1517.) održao više govora o potrebi pomoći Hrvatskoj da bi se obranila od Turaka, a u Rijeci je, kamo se sklonio ispred Turaka, osnovao tiskaru za tiskanje glagoljskih knjiga, gdje je 1531. god. tiskan »Misal hrvatski«.

Papa Urban VIII. ujedinio je 1640. god. Senjsku i Krbavsko-modrušku biskupiju sa sjedištem u Senju, ali s dva odvojena kaptola. Ujedinjena Senjsko-modruška biskupija bila je zbog političkih razloga pripojena Ostrogonskoj metropoliji.

Na području biskupije potkraj srednjeg vijeka cvalo je redovništvo: pavlini, franjevci, benediktinci i dominikanci. U samostanskim školama gajio se hrvatski i latinski jezik, a posebice glagoljica s kojom su se Zrinski i Frankopani već u XVI. st. služili u svojim ispravama. Franjevački samostan na *Trsatu* sagradio je 1464. god. knez Martin Frankopan. Današnja crkva stoji na mjestu gdje je već prije bila sagrađena crkvice na uspomenu Gospine kućice koja se prema legendi nalazila ovdje kratko vrijeme, a sada se nalazi u Loretu (Italija).

6. Istra

Istra iz bizantskih ruku 788. god. prelazi pod franačku vlast, a franački vladari daju biskupima u *Trstu*, *Poreču* i *Puli* razne povlastice. Kao dio Rimsko-njemačkoga carstva Istra je 952. god. pripojena Bavarskoj, a 976. god. vojvodini Koruškoj. U XI. st. Istra je samostalna marka kao feud plemićke kuće Weimar-Orlamünde, a 1209. god. istarsku marku dobiva *akvilejski patrijarh*. Venecija u drugoj polovici XIII. st. osvaja gradove Poreč, Umag, Novigrad, Kopar, Piran i Rovinj, a 1445. god. odrekao se akvilejski patrijarh svih svojih posjeda u Istri u korist Mlečana.

Grof Mainard von Schwarzenburg prisvojio je u drugoj polovici XII. st. posjed *Pazin* proširivši ga u Pazinsku grofoviju. Kad je 1374. god. izumrla obitelj Schwarzenburg njezini su posjedi prešli u vlasništvo Habsburgovaca, koji su od 1421. god. uz Mlečane bili jedini gospodari u Istri. Tako je Veneciji pripadala zapadna i južna, a Austriji srednja i sjeveroistočna Istra (Trst, Gorica). Nakon pada Mletačke Republike 1797. god. mletački dio Istre pripao je Austriji (mir u Campoformiju) ostavši u njezinoj vlasti do 1918. god.

Hrvati se nalaze u Istri već oko 600. god. šireći se prema zapadu. S tim prodiranjem pojavljuje se i vijest po kojoj papa Ivan IV. (640.–642.) šalje opata Martina u Istru da otkupi sužnje koji su pali u ruke Hrvata, tada još pogana. Kad su Langobardi zauzeli Akvileju 568. god. patrijarh je pobjegao u bizantski *Grado*, koji je ostao ovisan o Veneciji, dok je akvilejski patrijarhat pod utjecajem Franaka ponovno uspostavljen u Akvileji s jurisdikcijom nad Istrom koju vrši sve do ukinuća 1751. god. Nakon toga gorički nadbiskup (Gorizia) postao je metropolit za Istru.

Tijekom srednjega i novoga vijeka Istra je bila podijeljena na šest biskupija: Trst, Kopar, Novigrad, Poreč, Pula i Pićan.

Stanovništvo Istre stradalo je u raznim ratovima što ih je Venecija vodila protiv akvilejskog patrijarha i Austrije, zatim za turskih provala (1471.–1499.) i za uskočkog rata (1577.–1617.). U XVI. i XVII. st. u Istru dolaze izbjeglice iz Hrvatske i Bosne. U južnu i zapadnu Istru dolaze štokavci, u srednju čakavci, a u sjevernu arumunski Ćići. Doseljavanjem se izmijenila etnička slika Istre, na štetu Hrvata, jer papa Pio II. (1458.–1464.) u svom djelu »Povijest Europe« tvrdi da je Istra slavenska, tj. hrvatska zemlja. S narodom su se doselili i mnogi svećenici glagoljaši koji su vršili bogoslužje slavenskim jezikom. Tako je Pulska biskupija naručila 50 primjeraka glagoljskog misala koji je bio 1600. god. tiskan u Rimu.

U XVI. st. u Istri je djelovao protestantizam sa središtem u Pazinu. Kao pristalice Lutherovog naučavanja isticali su se svećenici: Ivan Fabijančić, Matija Živčić, Matija Vlačić Ilirik, Petar Pavao Vergerije i Stjepan Konzul Istranin. Protestantizam ipak nije imao trajnijeg uspjeha jer su Hrvati ostali vjerni katoličanstvu.

7. Bosna

Prvi zapis o Bosni kao teritorijalnoj jedinici spominje oko 950. god. bizantski car Porfirogenet u svom spisu »De administrando imperio«. Spajanje Hrvatske s Ugarskom u političku personalnu uniju bitno će utjecati na daljnji razvoj Bosne. Hrvatsko-ugarski kraljevi u svoj kraljevski naslov stavljaju od 1138. god. i naslov »*rex Ramae*« (kralj Bosne).

Od 1154.–1163. u Bosni vlada *ban Borić*, kao vazal hrvatsko-ugarskoga kralja, rodom iz Požeške županije. Poznati bosanski vladar *Kulin ban* (1180.–1204.) utemeljitelj je bosanske vladarske obitelji *Kotromanića*. Protiv bosanskih krivovjeraca, patarena, obvezuje se na vjernost Sv. Stolici i priznaje vrhovništvo hrvatsko-ugarskoga kralja. Ban *Matej Ninoslav* (1233.–1249.), nakon križarskog pohoda hrvatsko-ugarskog kralja Bele IV. (1234.–1237.), odriče se hereze i prihvaća vrhovništvo hrvatsko-ugarskoga kralja, što čine i njegovi nasljednici. Tek se ban *Stjepan Tvrtko* 1377. god. okrunio za kralja »Srbijem i Bosni« i tako Bosnu učinio neovisnom kraljevinom, a kada je 1390. god. zauzeo južnu Hrvatsku i Dalmaciju (bez Zadra) proglasio se i »kraljem Hrvatske i Dalmacije«. Njegovi nasljednici bili su slabi i nestalni zbog čega su hrvatsko-ugarski kraljevi ponovno vršili vrhovništvo u Bosni. Za posljednjega kralja *Stjepana Tomaševića* sultan Mehmed II. Fatih osvojio je 1463. god. Bosnu koja razdirana patarenskim krivovjerjem »šaptom pade«. Bosanska kraljica Katarina sklonila se u Rim gdje je umrla i pokopana u franjevačkoj crkvi Aracoeli na Kapitolu.

Bosanska biskupija. Prostor stare Bosne prostirao se od gornje Drine do gornjeg Vrbasa. Kada je ovdje kršćanstvo bilo učvršćeno, bila je osnovana za ovaj kraj Bosanska biskupija, koja se prvi put spominje 1088. god., kada je pripadala metropoliji u Baru, dok je prije toga najvjerojatnije pripadala metropoliji u Splitu. Bosanska biskupija početkom XIII. st. priznaje za metropolita dubrovačkog nadbiskupa, a 1247. god. pripojena je Kaločkoj metropoliji zbog jačanja hrvatsko-ugarske političke vlasti u Bosni i zbog uspješnijeg suzbijanja patarenstva.

Njezino sjedište nije nam poznato, ali ban Matej Ninoslav je dao novac da se podigne kaptol i stolna crkva sv. Petra u selu *Brdu*, župa *Vrhbosna*, mjestu za koje neki misle da se nalazilo u Blažuju, a drugi u brdu kraj Pala, 16 km jugoistočno od Sarajeva. Svojom darovnicom iz 1244. god. ban Ninoslav darovao je Bosanskoj biskupiji mnogobrojne posjede, a hrvatski herceg Koloman darovao je 1239. god. bosanskom biskupu i *Đakovo* u Slavoniji, kamo se 1252. god. zajedno sa svojim kaptolom iz Bosne preselio bosanski biskup. Tom je prilikom pečujski biskup prepustio bosanskom biskupu »ratione mensae episcopalis« još 5 župa: Požega, Ratkovic, Garčin, Selci i Dragotin. Prvi biskupi bili su dominikanci, a kasnije su ih zamijenili franjevci. Za biskupa franjevca Grgura II. (1459.–1463.) Bosna je pala pod tursku vlast, a biskup Juraj II. Paližna poginuo je u bitci na Mohačkom polju (1526.).

Katolička crkva u Bosni bila je u kasnom srednjem vijeku vrlo rasprostranjena i utjecajna, a što se dade zaključiti iz papinskih pisama, biskupskih izvješća i drugih dokumenata. U Arnautovićima kraj Visokoga otkrivena je (1910.) monumentalna crkva s grobnicom bosanskih vladara, s ostacima zlatom vezenih grbova s ljljanima koji su pripadali Kotromanićima. Bosanski *stećci* dokazuju rasprostranjenost katoličkog stanovništva u Bosni. To su sarkofazi, grobni spomenici iz čijih se natpisa vidi da nisu pripadali samo patarenima, već također katolicima.

Bosanski patareni ili »*krtjani Crkve bosanske*« sa svojom Crkvom koja se nazivala Dalmatinska crkva i Slavonska crkva spominju se već 1167. god. Dalmatinski su trgovci za svoga boravka u Carigradu preuzeli od tamošnjih dualista katarsko-patarenski nauk i prenijeli ga na hrvatsku obalu odakle je on prodro u Bosnu. Papa Inocent III. izvješćuje (1200.) hrvatsko-ugarskog kralja Emerika da je njegov vazal bosanski ban Kulin dao zaštitu katarima i patarenima, koje je splitski nadbiskup Bernard protjerao iz Splita i Trogira. Povijesni izvori isključuju svaku organsku vezu između bugarskih i makedonskih *bogomila* s bosanskim krtjanima. Prema tome, patarenstvo su u Bosnu donijeli katari iz sjeverne Italije i južne Francuske preko Splita i Trogira.

Pokušaj nekih srpskih pisaca da se bosanski patareni prikažu kao srpski pravoslavci povijesno je neutemeljen (Božidar Petranović, Vaso Glušac), jer srpski izvori iz XIV. i XV. st. pristalice Bosanske crkve uvijek nazivlju »jeticima i agarjanima«, a osim toga sve do dolaska Turaka u Bosni nema pravoslavnih vjernika.

Patarenstvo se u Bosni održalo sve do dolaska Turaka zbog toga što su se vjerske prilike pokušale uređivati pomoću političkog pritiska, a osim toga ovdje je hrvatska politička oporba protiv samovoljnih kraljeva nalazila uporište, te su zbog toga bosanski patareni zamrzili ne samo osvajače nego i njihovu katoličku vjeru. Otpor crkvenoj desetini bio je poznat i u Hrvatskoj među plemićima i kmetovima, a u Bosni je mogao imati još više uspjeha, jer su patareni željeli jednostavnu i siromašnu Crkvu. Nakon dolaska Turaka patareni su već prema prilikama prelazili na islam ili na pravoslavlje.

Nakon pada Bosne pod Turke (1463.), pala je 1482. god. i Hercegovina. Turci su na Krbavskom polju 1493. god. pobijedili hrvatsku vojsku. Nakon toga vremena Turci postupno osvajaju Hrvatsku. Veliki broj Hrvata izginuo je u borbi, a tisuće su bile odvedene u tursko ropstvo, dok je veliki broj Hrvata bio prisiljen iseliti se iz Hrvatske (Gradišće, Slovačka, Italija).

Tursko carstvo bilo je uređeno kao teokratska i vojnička osvajalačka država u kojoj su se državljeni dijelili u dvije skupine: *askere* i *raju*. Rajom se isprva nazivala svaka osoba koja obrađuje zemlju i plaća porez, a od XVIII. st. tom se riječju označuju nemuslimani. Pravoslavna Crkva zadržala je svoju staru feudalnu strukturu i uživala velike povlastice s pravom da ubire porez uz potporu državnih vlasti.

Islamska država je u načelu bila *tolerantna* prema pripadnicima drugih vjeroispovijesti. Na temelju Kurana priznavale su se četiri vjere: *poganstvo*, *židovstvo*, *kršćanstvo* i *islam*. Međutim, važno je razumjeti pojam »milet« u kontekstu vjerske tolerancije u Bosni. Pojam *milet* označuje naciju i vjersku konfesiju. Postojali su: »*Sirf millet*« (srpski *milet*), »*Rum millet*« (rimski, novorimski ili carigradski *milet*) i »*Latin millet*« (latinski, katolički *milet*). Pripadnici »*Latin millet*« bili su sljedbenici latinske ili Rimokatoličke Crkve u Turskoj bez obzira na nacionalnost (Hrvati, Albanci, Bugari, Mlečani...). Nije postojao »*turski millet*« jer su muslimani bili vladajući narod. Svi »*mileti*« nisu imali ista prava, a posebice je bio ozloglašen i progonjen tzv. »*latinski millet*« zbog toga što su rimski pape neprestance pozivali kršćanski Zapad na otpor protiv turskih osvajanja.

Sretna je bila okolnost što je osvajač Bosne Mehmed II. Osvajač u Milodržau izdao franjevcu *Andelu Zvizdoviću* znamenitu povelju *Ahdnamu*, kojom je katolicima bila zajamčena sloboda vjere u zemljama pod turskim gospodstvom, a franjevcima vršenje dušobrižničke službe.

Za područja pod turskom upravom od Tise, Dunava i Drave do Jadranskoga mora kod Makarske i do Velebita biskupska služba je bila otežavana ili posve onemogućavana. Sveta Stolica slala je na ta područja *apostolske vizitatore*, koji su izvješćivali o stanju vjernika. Od vizitatora zaslužna su osobito dvojica: Bartol Kašić, isusovac (1612.–1618.) i Petar Masarecchi, albanski svećenik (1623.–1624. i 1632.). U Rimu je 1622. god. osnovana Kongregacija za širenje vjere (*Congregatio de propaganda fide*) koja je sve do uspostave redovite hijerarhije za Bosnu i Hercegovinu 1881. god. vodila brigu o vjernicima pod turskom vlašću.

8. Redovništvo

U srednjovjekovnoj Hrvatskoj upravo zapanjuje veliki broj samostana. Na svakih dvadesetak kilometara nalazi se po jedan samostan. U to doba jedva da je bilo više samostana i na katoličkom Zapadu.

Redovnici su isprva bili stranci dolazeći iz Italije, Francuske i Njemačke. Vrlo brzo u samostane stupaju i Hrvati povezavši tako Hrvatsku u kulturnom pogledu s velikom europskom kršćanskom obitelji. Najveći broj drevnih samostana stradao je u turskim provalama. Mnogima znamo za ime, ali ne i za mjesto gdje su nekada stajali.

Benediktinci su Hrvatskoj donijeli sjajno crkveno graditeljstvo i beneventansko pismo. Promicali su glagoljicu i najzaslužniji su promicatelji hrvatske uljudbe. Osim već spomenutih samostana na jugu benediktinci su imali samostane i na sjeveru Hrvatske: Rudina kod Požege (1279.–1524.), Podborje i Bijela kod Daruvara, Nuštar (1263.–1485.) itd.

Premonstrati. Osnovani u vrijeme klinijevske reforme od kölnskog svećenika Norberta Xantena (1082.–1134.) radi promicanja duhovne pastve, dobili su ime po samostanu Prémontré kod Laona u Francuskoj. U Hrvatskoj su imali samostane u Čazmi i Ivaniću.

Cisterciti su reformirana grana benediktinskoga reda, a osnovao ih je sv. Bruno Kölnski 1098. god. u Citeauxu sa svrhom da u djelo provode apostolsko siromaštvo, molitvu i stalan, naporan ručni rad. Najistaknutiji njihov član bio je Bernhard iz Clairvauxa (†1153.). U Hrvatsku su došli u XII. st. i podigli samostane na Otoku kod Zagreba odakle dolaze u Zagreb 1315. god. i preuzimaju crkvu sv. Marije, zatim dolaze u Topusko (1206.–1211.), Kutjevo (1232.), Petrovaradin (1237.). Zaslužni su za širenje kulta bl. Djevice Marije.

Templari ili viteški red francuskih vitezova bio je utemeljen 1119. god. u Jeruzalemu, a u Hrvatsku dolazi 1169. god. u samostan Vranu (Vranski priorat), zatim u Senj, Zagreb, Požegu, Božjakovinu, Gore, Dubicu, Pakrac, Našice, Belu kod Varaždina. Zvali su ih »božjaci«, a ukinuti su 1312. god. na saboru u Vienni od Filipa IV. Lijepog. Srodan red bili su *vitezovi Sv. groba* koji su imali samostan u Glogovnici kod Križevaca.

Ivanovci ili hospitalci potječu od talijanskih vitezova koji su 1120. god. uz gostinjac sv. Ivana u Jeruzalemu osnovali samostan. U Hrvatsku dolaze u XIII. st. i dobivaju posjede: Marču kod Ivanića, Prozorje kod Dugog Sela, Planinu kod Kašine, a nakon ukinuća templara preuzimaju i njihove posjede i prenose sjedište Vranskoga priorata u Pakrac. Ivanovci su izginuli u turskim ratovima, a od 1650. god. naslov vranskoga priora nosi prepošt Zagrebačkoga kaptola.

Pustinjaci sv. Augustina posjedovali su samostane u Iloku (1438.–1464.), Borovu (1427.) i Vaški.

Pavlini osnivaju samostane u Dubici (1244.), Remetama (1288.), Gariću (1295.), Strezi kod Bjelovara (1373.), Dobroj Kući kod Daruvara, u Donjoj Bukovici kod Virovitice, u Zlatu (Slatška, odnosno Petrova Gora), Kamenskom i Sveticama (kod Karlovca), Križevcima i Čakovcu. Samostan u *Lepoglavi* osnovan je 1400. god., postavši glavnim pavlinskim samostanom u Hrvatskoj gdje su se redovnici okupili bježeći pred turskom najezdom.

II. DIO

Kršćanstvo u Hrvata
u novovjekoj Hrvatskoj
(1500.–1990.)

I. CRKVA U HRVATSKOJ
OD XVI. DO XVIII. STOLJEĆA

I. SJEVERNA HRVATSKA

1. Političke prilike

Prodiranjem Turaka u Hrvatsku tijekom XVI. st. područje Hrvatske smanjilo se na »Reliquiae reliquiarum«. Hrvatska je 1526. god. imala 50.000 km², sredinom XVI. st. samo 20.000 km², a na kraju stoljeća 16.800 km². Granica između Hrvatske i turske Hrvatske prolazila je Dravom do Pitomače, zatim na Raču i Čazmu, te preko Siska, Petrinje južno na Kupu do Skrada, a onda rijekom Koranom do Slunja i preko Prozora na Velebit.

Da bi sačuvalo svoje smanjeno kraljevstvo od daljnjih turskih osvajanja hrvatsko je plemstvo nakon pogibije Ludovika II. u mohačkoj bitci 1526. god., na svom saboru u *Cetinu 1527. god.*, izabralo *Ferdinanda Habsburga*, austrijskog vojvodu, za hrvatskoga kralja u nadi da će kao brat njemačkoga cara i španjolskoga kralja Karla V. Hrvatsku izdašno vojno pomagati. Kralj Ferdinand se obvezao da će »nepovrijeđeno uzdržati, potvrditi i obdržavati« sva prava i zakone hrvatske. Hrvatska je tada prestala biti podijeljena u dvije banovine, jer su se *1558. god.* sjedinili sabori Hrvatske i Slavonije u jedan zajednički sabor »staleža i redova«. Nakon toga Hrvatska prema Bečkom dvoru i prema Ugarskom saboru nastupa kao jedinstvena kraljevina.

Za obranu od Turaka Hrvatska je od susjednih austrijskih zemalja dobila obećanje da će biti potpomagana novcem, oružjem i vojnicima. Tako su najprije osnovane *kapetanije*, a onda *krajine*: Primorska (Senj), Hrvatska (Sisak, Hrastovica, Ogulin, Modruš), Slavonska (Varaždin, Koprivnica, Đurđevac, Križevci), dok se od Drave do Bratislave (Požuna) protezala Ugarska vojna krajina. Štajerska je preuzela uzdržavanje Slavonske, a Istra, Gorica, Kranjska i Koruška Hrvatske i Primorske krajine. Međutim, sve tri vojne krajine nisu mogle zaustaviti prodiranje Turaka. Narod je iz pograničnog pojasa bježao u sigurnije krajeve, a malobrojno seljaštvo u Hrvatskom zagorju nije moglo podnositi teške ratne poreze i nasilje plemića, te je pod *Matijom Gupcem 1573. god.* podiglo seljačku bunu.

U tim teškim prilikama habsburška dinastija se dijeli u dvije obiteljske vladarske grane: jedna živi u Beču i vlada u Austriji, Ugarskoj i Češkoj, a druga u Grazu i vlada tzv. Unutrašnjom Austrijom: Štajerskom, Koruškom, Kranjskom, grofovijama Goričkom i Pazinskom. Godine 1564. osnovana je jedna vladarska uprava u Beču, a druga u Grazu s Tajnim vijećem, Dvorskim vijećem, Dvorskom komorom i Dvorskom kancelarijom.

Vojna krajina doživljava *1577. god.* preuređenje tako da se stvaraju dva posebna upravna tijela: jedno za Hrvatsku, a drugo za Ugarsku. Vojna krajina u Hrvatskoj bila je izdvojena ispod vlasti bana i Hrvatskog sabora i podvrgnuta izravno vlasti Unutrašnje Austrije s nadvojvodom Karlom na čelu. Na sličan je način i Ugarska vojna krajina bila stavljena pod upravu Donje Austrije s tom razlikom što se za njezinu obranu i obranu Beča trošilo četiri puta više nego za Hrvatsku krajinu. Novo sjedište Hrvatske krajine postaje novosagrađena tvrđava Karlovac (*1579.*), a Varaždin postaje sjedište Slavonske krajine.

Nakon pada Bihaća (*1592.*), hrvatska je vojska velikom pobjedom kod *Siska 1593. god.* učinila povijesnu prekretnicu, jer je tom pobjedom zaustavljeno daljnje osvajanje Turaka, a za Tursku je ta godina značila »godinu rasula«. Međutim, između Beča i Hrvatske počinje duga i teška politička borba za priključenje Vojne krajine Hrvatskoj. Bečki dvor nastoji učvrstiti vlast habsburške dinastije i *1754. god.* proglašava područje Vojne krajine carskim lenom, a hrvatskom banu priznata je jedino vlast u Banskoj krajini (Petrinja, Glina).

Mala Hrvatska nosila je najveći teret u borbi protiv Turaka. Braneći sebe branila je Austriju i Italiju zbog čega ju je papa Leon X. već 1519. god. nazvao »predziđem kršćanstva« (antemurale christianitatis). U Hrvatsku dolazi s istoka i s juga izbjegli narod i plemstvo da iz prostora »ostatka ostataka« brani domovinu. Sva Hrvatska zbija svoje redove oko Sabora, bana i zagrebačkog biskupa, a Hrvatsko zagorje, dotad slabo napučeno, postaje najgušće naseljenom hrvatskom pokrajinom. Na ovom području pomalo iščezava ime Slavonija i Slovinci, a prevladava ime Hrvat i Hrvatska.

Zagreb postaje prvi i glavni grad Hrvatske gdje se okuplja plemstvo i dogovara o obrani domovine. U tom nastojanju plemstvo podržavaju zagrebački biskupi, Prvostolni kaptol, svećenici i redovnici. Iako je njihova prva briga duhovne naravi, ipak su u teškim i sudbonosnim časovima Hrvatske revno brinuli oko toga kako će opremiti vojsku, utvrditi pogranične tvrđave i što uspješnije braniti domovinu.

2. Zagrebačka biskupija

Biskupi *Luka* (1500.–1510.) i *Šimun Bakač Erdödy* (1518.–1543.) podižu oko stolne crkve, biskupskog dvora i Kaptola utvrde za obranu od Turaka. U doba građanskoga rata između Ferdinandove i Zapoljine stranke Kaptol je bio uz Zapolju, a Gradec uz Ferdinanda; s Gradeca su Ferdinandovi španjolski vojnici topovima teško oštetili stolnu crkvu. Biskup *Juraj Drašković* (1563.–1578.) otvara 1576. god. sjemenište za desetak pitomaca kao nastavak djelovanja kaptolske škole. Za biskupa *Gašpara Stankovačkoga* (1588.–1596.) Turci su poraženi kod kaptolske tvrđave Sisak. Biskup *Šimun Bratulić* (1603.–1611.) daruje zagrebačkim isusovcima posjed Glogovnicu radi otvaranja škole u Zagrebu, a *Benedikt Vinković* (1637.–1642.) kupuje u Beču (1624., 1632.) dvije kuće sa svrhom da se u njima smjesti hrvatski zavod za školovanje svećenika. *Petar Petretić* (1648.–1667.) je utemeljio veziljsku školu za izradu crkvenog ruha (»Božji grob« u zagrebačkoj katedrali), a dao je tiskati hrvatski evanđelistar, katekizam i pjesmaricu u redakciji isusovca Nikole Krajačevića. *Martin Borković* (1667.–1687.) bio je kao pavlin poglavar reda, a kao zagrebački biskup brinuo se za duhovni preporod svećenstva i vjernika te započeo gradnju sirotišta u Vlaškoj ulici. *Aleksandar Mikulić* (1688.–1694.) sagradio je pred stolnom crkvom zgradu za Metropolitansku biblioteku i za nju kupio čuvenu Valvasorovu zbirku slika 1693. god. (10.533 grafička otiska u drvorezu i bakrorezu). *Stjepan Selišćević* (1694.–1703.) dao je u Beču tiskati (1701.) prvo izdanje hrvatske pjesmarice Cithara Octochorda troškom kanonika Ivana Znike, a na čelu kaptolskog banderija sudjelovao je 1685. god. u borbi protiv Turaka kod Osijeka, kada se Slavonija nakon Bečkog rata (1683.) nastojala osloboditi stoljetnog turskog ropstva.

Kao što su hrvatski velikaši za obranu zemlje uzdržavali utvrde, tako su zagrebački biskupi i Kaptol imali svoje utvrde: Hrastovica, Križ, Ivanić, Dubrava i Gradec (biskupske), Sisak, Veliki Gradac, Sokol, Čuntić, Varaždinske Toplice (kaptolske).

Turski ratovi sprečavali su razvoj škola za svećenike; zato su biskupi slali svećeničke kandidate na školovanje u inozemstvo, u posebne hrvatske zavode, koje su utemeljili za Hrvate: *Collegium Germanico-Hungaricum* osnovan u Rimu 1579. god. uz papino sveučilište Gregoriana.

Collegium Illyricum Bononiense (Hrvatski zavod u Bolonji) osnovao je kanonik Pavao Znika (1552.–1556.), a djelovao je do ukinuća 1781. godine.

Collegium Illyricum u Loretu, osnovan od pape Grgura XIII.

Collegium Croaticum Viennense (Hrvatski zavod u Beču) osnovao je kanonik Baltazar Dvorničić 1624. god.; bio je ukinut 1783. god., ali je kasnije osigurano nekoliko mjesta za studente iz Hrvatske u bečkim zavodima *Augustineum* i *Pazmaneum*.

Uz crkvu sv. Jeronima u Rimu sagrađenoj za pape Siksta V. (1585.–1590.) postojao je gostinjac za hodočasnike, a od 1790.–1795. *Collegium Croaticum* za izobrazbu svećenika, koji je bio ukinut 1889. god., a odlukom pape Leona XIII. 1901. otvoren. Nova zgrada zavoda sagrađena je uz staru crkvu 1938. godine.

3. Crkvena unija u Hrvatskoj

Sve do nesretnog crkvenog raskola 1054. god. utjecaj Carigradske patrijaršije nije dopirao do područja naseljenog Hrvatima, osim u dijelovima Duklje ili Zete (današnja Crna Gora), pa prema tome nije prelazio stari rimski »limes« na potezu zapadno od rijeke Drine i grada Budve. Focijev raskol vezao je, doduše, neko vrijeme splitskog biskupa i dalmatinske gradove (koji su politički bili podređeni Bizantu) uz Carigradsku patrijaršiju, ali u crkvenom pogledu oni su bili podređeni latinskoj patrijaršiji u Akvileji. Prvi prodor pravoslavlja u hrvatske krajeve pojavljuje se tek u XIII. stoljeću, nakon osvajanja tzv. »Crvene Hrvatske« (Duklje ili Zete), Travunje i Zahumlja (današnje Hercegovine i Crne Gore, te primorske oblasti od Neretve do Dubrovnika) od velikog župana Raške *Stefana Nemanje* (1114.–1200.) i njegova sina *Stefana Prvovjenčanoga*, prvoga srpskog kralja (1217.), koji je zajedno sa svojim bratom Savom organizirao Srpsku pravoslavnu Crkvu (1219.). U to vrijeme osnovane su i prve dvije eparhije na hrvatskom području: u *Stonu* i *Prevlaci* (Kotor). Prva je naskoro nestala, jer nije imala vjernikâ, a druga se održala do 1485. godine, kada je bila premještena u Cetinje. Vladari i stanovništvo stare Zete bili su, naime, listom katolici. Čak su Nemanja, osnivač srpske nacionalne dinastije, i njegov sin sv. Sava, osnivač Srpske Crkve, na ovom području, u Ribnici, bili kršteni po latinskom obredu. Pravoslavizacija ovih krajeva počela je, dakle, tek potpadanjem Zete pod Rašku (1170.), a ubrzana je za vrijeme Turaka, paralelno s islamizacijom, kada nestaje i posljednjih katolika. Ostala je samo katolička oaza oko Kotora i Dubrovnika, gdje su se katolici zadržali zahvaljujući ponajprije zaštiti i utjecaju Dubrovačke Republike. Današnji katolici tek su mali ostatak nekadašnje Barske metropolije, a većinom pripadaju Albancima. Među Hrvatima na područjima od Drine i Neretve na zapadu i do Save u Srijemu na sjeveru pravoslavni se ne spominju sve do provale Turaka.

S prodorima Turaka u istočnu Bosnu dolaze i prvi *Vlasi*, nomadski narod s istočne obale Drine i iz oblasti Vlaške, između Karpata i Dunava u današnjoj Rumunjskoj. To su potomci romaniziranih Kelta, Ilira i Romana, starih stanovnika Balkana, koji su prihvatili pravoslavnu vjeru. Postojali su i katolički i hrvatski Vlasi na Dinari i na Velebitu. Južni Slaveni nazivali su Vlasima sve Romane i romanizirane Ilire i Tračane Balkana, koji su još poznati i pod imenima: Aromuni, Cincari, Čići (Vlasi u Istri), Karaguni, a vjerskim terminom nazivani su i grkoistočnjaci. Naziv »Vlah« upotrebljavao se katkada i za Talijane, pa je tako u Zagrebu nastala poznata Vlaška ulica, kao i Laščina, gdje su boravili doseljeni Talijani. Turci su Vlasima nazivali sve kršćane, a Srbi Romane u srpskoj srednjovjekovnoj državi. Naziv Vlah održao se u pejorativnom smislu za pravoslavne u Hrvatskoj, dok nazivom »Vlaji« stanovnici južne Hrvatske zovu seljake iz kontinentalnog zaleđa. Nakon pada Bosne pod Turke (1463.), uz nomadske ili pastirske Vlahe pojavljuju se i Vlasi kao vojnici, pod nazivom *martolozi*, koje su Turci dovodili u novoosvojena područja radi zaštite granica, prikupljanja podataka i sudjelovanja u ratnim pohodima. S njima su dolazili i pravoslavni seljaci i naseljavali opustjele hrvatske katoličke krajeve. Ovi su pravoslavni doseljenici bili, dakle, većinom Vlasi, a dolazili su iz Velike Vlaške (Grčka), Makedonije, Bugarske, Srbije, Starog Vlaha (Raška), Albanije, Crne Gore i istočne Hercegovine. Među tim Vlasima bili su i drugi narodi, kao npr.: Srbi (Rascini, Raci), Makedonci, Crnogorci, Arbanasi, Grci i Hrvati. Ovi Hrvati nazvani su *uskoci* ili *prebjezi*, jer su pred Turcima bježali u druge, još slobodne, hrvatske krajeve, nastavljajući borbu protiv Turaka. Posebice su se isticali uskoci oko Klisa i Senja, kao vojnici Hrvatske krajine. Madridskim mirom (1617.) Austrija se obvezala protjerati ih iz Senja, pa su nakon toga bili raseljeni u *Žumberak*, *Otočac*, u krajeve oko Pazina u Istri i ispod Učke. Jezik tih Vlaha bio je, uz vlaško-rumunjski, ijekavsko-štokavski, najvjerojatnije zbog toga što su – ili prolazeći kroz ijekavske krajeve, ili zbog svog dugog boravka u ijekavskim predjelima istočne Hercegovine i Sandžaka – prihvatili ijekavštinu.

Ovu migraciju pravoslavnih vjernika različitih narodnih grupa, posebice Vlahâ, slijedila je i Pravoslavna Crkva. Tako se na ruševinama opustjelih franjevačkih samostana pojavljuju prvi podignuti *pravoslavni manastiri*. Tijekom XVI. i XVII. st. na području

osvojenom od Turaka u Hercegovini, Bosni, istočnoj Hrvatskoj (Slavonija, Srijem), južnoj Hrvatskoj (Dalmacija) i turskoj Hrvatskoj (Bosanska krajina) njihov broj sve više raste. U srijemskom manastiru *Krušedolu* osnivaju posljednji Brankovići (1502.) prvu pravoslavnu eparhiju na ondašnjem hrvatskom području. Dok su u Srijemu pravoslavni doseljenici bili pretežno Srbi ekavci, u ostalim hrvatskim krajevima, posebice u Krajini, prevladavali su Vlasi ijekavci. Nakon ponovne uspostave Pečke patrijaršije (1557.) nastaje razdoblje kada Srpska pravoslavna Crkva nastoji pod svoju jurisdikciju podrediti ne samo srpsko svećenstvo, već i vlaški, grčki kler, koji je djelovao među pravoslavcima raštrkanima po hrvatskim i južnomadžarskim krajevima koji su potpali pod Turke. Tako je osnovana eparhija u *Orahovici*, za tursku Slavoniju, a za ostali dio Hrvatske i Bosne *Dabro-bosanska eparhija* (od 1713. god. sjedište joj je u Sarajevu). Nakon toga, u razdoblju od 1557. do 1690. godine, slijedila je tijesna suradnja s Turcima, pa se tako Pečka patrijaršija pretvorila u jaku teokratsku snagu. Na inicijativu obitelji Sokolović, ubrzavaju se akcije na širenju pravoslavlja u katoličkim krajevima. *Mehmed Sokolović*, turski veliki vezir, obnovitelj Pečke patrijaršije i islamizirani bivši pravoslavni učenik iz istočne Hercegovine, postavio je na stolicu Pečke patrijaršije svoga brata Makarija. Ova dva brata usmjeruju povijest srpskog naroda i Srpske Crkve novim smjerom. Osim crkvene jurisdikcije, patrijarh je dobio i sudačku vlast. U takvim prilikama Pravoslavna Crkva dobila je vlast nad podanicima. Od toga je bila izuzeta vojnička uprava. Koristeći se tim okolnostima, pečki su patrijarhi provodili intenzivnu kampanju za prijelaz katolikâ na pravoslavlje. Zbog poduzimanja protuturskih ratnih akcija u katoličkoj Europi, katolike su progonili, smatrajući ih politički nepouzdanim elementima. Bez svojih svećenika, napadani i proganjani, katolici su u predjelima Bosanske krajine, sjeverne Dalmacije, srednje Crne Gore i dubrovačkog zaleđa silom prigrlili pravoslavlje, ukoliko već prije nisu prešli na islam.

Sredinom XVI. st. turska granica prema Hrvatskoj zaustavila se pred Senjom, a – s već prije izgubljenom Slavonijom – takvo je stanje potrajalo gotovo 150 godina, sve do kraja Bečkog rata (1699.). Kroz to vrijeme prelazi veći broj uskokâ, među njima i pravoslavni, na područje katoličke Hrvatske, nazvane »Reliquiae reliquiarum« ili »ostaci ostataka nekoć slavnoga Hrvatskog kraljevstva«. Ovi »prebjezi« i pravoslavni doseljenici u Hrvatsku došli su u dodir s katolicima, a posljedice zajedničkog života odrazile su se i u pokretu za sjedinjenjem s Katoličkom Crkvom. Središte jednoga takvog pokreta postao je samostan *Marča* kod Čazme, na rijeci Glogovnici, a pristalica unije bio je vladika *Simeon Vratanja*. Jedna grupa pravoslavnih monaha bazilijanaca, bježeći pred Turcima, smjestila se u Marči, na zemljištu koje je pripadalo Zagrebačkoj biskupiji. S njima je došao i vladika Simeon. Smjestili su se u napušteni samostan Sviju svetih i osnovali svoj manastir sv. Mihovila Arkandela. Još prije dolaska Simeona Vratanje, u Marči je među tadašnjim »prebjezima« razvijao uspješnu dušobrižničku djelatnost župnik iz Ivanića, *Martin Dubravić*, koji je potjecao iz istočnog obreda. M. Dubravić je dobio 1609. god. ovlaštenje od pape Pavla V. da »prebjege« iz istočnog obreda smije primati u Katoličku Crkvu. U to je vrijeme zagrebački biskup bio Petar Domitrović, rodom iz Oštrca u Žumberku, koji je dobro poznao uskoke, jer je također potjecao iz istočnog obreda. Ta okolnost sigurno je utjecala na to da je Marča postala središtem unijatskog pokreta i sjedištem marčanskih unijatskih vladika. Na saboru u Marči, 24. ožujka 1611., bio je sazvan sastanak predstavnika svih vjernika grčkoistočnog obreda. Tom zgodom odlučeno je sjedinjenje s Katoličkom Crkvom. Kako je Habsburška Monarhija u to vrijeme svojatala za sebe pravo imenovanja biskupâ u Hrvatskoj, imenovao je nadvojvoda Ferdinand Simeona biskupom za sve vjernike grčkoistočnoga obreda u Hrvatskoj. Iste godine otišao je vladika Simeon s M. Dubravićem u Rim i položio vjeroispovijest pred kardinalom Robertom Bellarminom, a papa Pavao V. postavio ga je za biskupa sa sjedištem u Marči. Nasljednici vladike Simeona, sve do 1661. godine, bili su posvećivani za episkope u Peći, od patrijarha Srpske pravoslavne Crkve. Biskup *Gabrijel Predojević* (1642.) dobio je naslov »svidnički biskup«, a taj je naslov podsjećao na Svidničku biskupiju latinskog obreda, koja je postojala negdje u Ugarskoj prije turske provale, a onda je nestala. Biskup *Gabrijel Mijakić* (†1686.) sudjelovao je u Zrinsko-frankopanskoj uroti i bio je bačen u tamnicu, u kojoj je i umro nakon 16 godina tamnovanja. *Pavao*

Zoričić (1671.–1685.), koji je vršio biskupsku vlast nad svim uskocima grčkoistočnog obreda od Drave do mora, osnovao je u Zagrebu sjemenište, a za njegovo uzdržavanje dobio je imanje Pribić u Žumberku. Za njegova biskupovanja počele su se javljati poteškoće koje su stvarali pravoslavni kaluđeri, koji su iz turskih krajeva dolazili među uskoke u Hrvatsku i nastupali protiv crkvenog jedinstva s Rimom.

Za vrijeme austrijsko-turskog rata (1683.–1699.) Slavonija, Lika i Ugarska bile su oslobođene od Turaka. Tada se činilo da će Grkokatolička Crkva u Hrvatskoj obuhvatiti i one pravoslavne kršćane koji su otprije bili nastanjeni u Slavoniji i u južnoj Mađarskoj, a tako i one koji su se u te krajeve nedavno doselili. Međutim, car *Leopold I.* imenovao je 1688. god. *Longina Rajića* vladikom u Pečuhu za područje od Orahovice do Stolnog Biograda (Mađarska). Kada se nakon poraza austrijske vojske, koja je u svom napredovanju bila doprla sve do Skoplja, mnoštvo pravoslavnih Srba povuklo – predvođeno pećkim patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem – na području Save i Dunava, nastalo je novo stanje. Car Leopold I. (21. kolovoza 1690.) priznao je Arseniju crkvenu vlast ne samo nad pravoslavcima iz Srbije i Makedonije, koji su se doselili u nove krajeve, već i nad onim kršćanima grčkoistočnog obreda koji su prije stotinu i više godina prešli u Hrvatsku i tu 1611. god. osnovali grkokatoličku biskupiju. Arsenije III., boraveći u manastiru Lepavina, zatražio je od vladike Isaije Popovića da ga prizna svojim metropolitom, što ovaj, a i kasniji njegovi nasljednici, nije htio učiniti.

Protivnici crkvenog jedinstva kod Srbâ onemogućavali su nakon toga djelovanje grkokatoličkih vladika u Slavoniji i Srijemu, pa su ovi morali bježati iz manastira Hopovo u Srijemu u Pakrac, ali su i otuda bili protjerani. Pravoslavni vladika *Atanasije Ljubović* došao je iz Sarajeva preko Like i uz pristanak vlasti nastanio se u Komogovini kod Kostajnice, odakle je protjerao grkokatoličke redovnike, koji su se onda sklonili u Marču. Zahvaljujući djelovanju A. Ljubovića nestalo je unijatâ u manastiru Gomirje u Gorskom kotaru, kao i na cijelom području od Kupe do mora. Protivnici unije silom su 1735. god. zaposjeli manastir Marču i protjerali unijatske redovnike. U nastaloj parnici, kad se očekivalo da će se manastir morati vratiti unijatima, pravoslavni su ga 28. lipnja 1739. spalili. Tako je unijatâ nestalo na tom području, a ostali su jedino uskoci u Žumberku, a grkokatolički vladike zauvijek su napustili Marču i nastanili se na svom imanju u Pribiću. Na taj način oslabljena grkokatolička biskupija u Hrvatskoj počela se oslanjati na unijate Ukrajinca i Rusine. Vladika *Gabrijel Palković* (†1759.), Ukrajinac, bio je prije iguman manastira sv. Nikole u Mukačevu. On je u zamjenu za manastir Marču dobio posjed Preseku, ali je i nadalje stolovao u Pribiću. Vladika *Vasilije Božičković* (†1785.) prenio je biskupsko sjedište iz Pribića u Križevce, jer je odlukom pape Pija VI. bila ukinuta dotadašnja Svidničko-marčanska biskupija i umjesto nje osnovana je nova grkokatolička biskupija u *Križevcima*, za grkokatolike u Hrvatskoj i Bačkoj. Tako su bivši franjevački samostan i crkva u Križevcima postali rezidencijom i stolnom crkvom grkokatoličkih biskupa (1777.). Prvim križevačkim vladikom postao je spomenuti Vasilije Božičković, koji je stanovao na biskupskom dobru Tkalec, sve dok 1801. god. sjedište eparhije nije bilo premješteno u Križevce, gdje je bio osnovan Stolni kaptol sa četiri člana. Od 1966. god. sjedište ordinarija nalazi se u Zagrebu.

Jurisdikcija križevačkog vladike 1923. god. protegnuta je na sve katolike istočnog obreda u Kraljevini SHS. Njezini vjernici potječu iz pet različitih pokreta za sjedinjenje: Marča i Žumberak u Hrvatskoj, Brest-Litovska unija (Poljska, Ukrajina), Užhorod (potkarpatska Rusija), Alba Julia (Erdelj, Rumunjska) i Kukuš (Makedonija).

Grkokatoličkih vjernika ima danas u Hrvatskoj oko 60.000. Biskupija broji 62 župe. Propovijeda se hrvatski, rusinski i ukrajinski.

Katolički Ukrajinici, plod Brest-Litovske unije (1596.), počeli su se doseljavati u Bosnu tek oko 1896. godine. Nakon Drugoga svjetskog rata broj im je dosta opao seobom preko Save u Srijem i Slavoniju i preko Dunava u Bačku.

Katolički Rusini doselili su se u Bačku, koja je nakon Turaka opustjela, a prvi doseljenici nastanili su se u Ruskom Krsturu (1746.) i u Kucuri (1763.). Za njih je, za vrijeme mađarske okupacije tijekom Drugoga svjetskog rata – zbog onemogućenih veza s Križevcima – osnovana apostolska administratura, s posebnim generalnim vikarom, u Ruskom Krsturu (1941.). Nakon rata umjesto nje ustanovljen je Bački vikarijat (1946.), čija je djelatnost proširena na čitavu Vojvodinu.

Pokušaji unije u južnoj Hrvatskoj nisu imali većih uspjeha. Pravoslavni u Dalmaciji nisu imali svog episkopa, već su bili pod jurisdikcijom katoličkih biskupa. To su omogućavale posebne okolnosti. Naime, već stoljećima bila je u sjevernoj Dalmaciji u upotrebi glagoljska liturgija, tj. zapadni obred na staroslavenskom jeziku. Mnogi su upravo u tome vidjeli najbolje sredstvo za ostvarenje unije, jer je katolička liturgija, odjevena u slavenski jezik, za pravoslavne bila razumljivija i prihvatljivija od latinske. Sâm narod niti je bio prema uniji neprijateljski raspoložen, a niti za nju oduševljen. Tako pokušaj episkopa *Benedikta Kraljevića*, koji je 1808. god. sklopio uniju s Katoličkom Crkvom, nije imao većeg uspjeha. Kad je Napoleonova Ilirska Republika zamijenila u tim krajevima mletačku vlast, nije potrajalo dugo da bi za Dalmaciju bila osnovana posebna srpska pravoslavna biskupija, sa sjedištem u Šibeniku. Do Drugoga svjetskog rata na tom su području preostale samo tri male unijatske župe, ali su i one nakon rata nestale.

Vrlo su zanimljivi i pokušaji unije Srbâ pod *turskom upravom*, u XVII. stoljeću. Turske okupacijske vlasti budno su pratile sva zbivanja među kršćanskim narodima na Balkanu, kako bi uspješnije spriječile svako približavanje Slavenâ katoličkom Zapadu, a posebice rimskim papama, koji su kao zaštitnici balkanskih kršćana predstavljali opasnost za Turke. Nakon bitke kod Lepanta (1571.) i poraza turske mornarice, ta se praksa tako proširila da je svaki kršćanin koji je bio osumnjičen da održava veze s Rimom bio osuđen na smrt. Sve te poteškoće, kao i pojačani grčki utjecaj, nisu mogle spriječiti pokret pravoslavnih za jedinstvom i oslobođenjem od turskog jarma. Cijelo XVII. st. protječe u znaku nastojanja da se sva pravoslavna središta povežu sa zapadnim kršćanstvom i s rimskim biskupom. U tu svrhu šalju se u Rim poslanstva da bi raspravljala o mogućnostima sjedinjenja, a srpski episkopi nazivaju papu »glavom Crkve« i »učiteljem nad učiteljima«. Tri srpska patrijarha iz Peći, *Jovan Kantual* (1592.–1614.), *Pajsije* (1614.–1648.) i *Gavrilo Rajić* (1648.–1655.; †1659.), održavala su prisne kontakte s Rimom. Analiza njihovih pisama upućenih papama Klementu VIII. i Inocentu X. pokazuje da je riječ o pravoslavcima koji trpe pod političkim turskim i grčkim crkvenim gospodstvom i žele nacionalno oslobođenje i sjedinjenje s Katoličkom Crkvom. Jedan od najutjecajnijih srpskih svećenika onog doba, metropolit Budimlja *Pajsije*, podnio je za uniju i mučeničku smrt, jer je na putu za Rim bio uhvaćen od Turaka i na grozan način ubijen. (Turci su mu živome oderali kožu.) Neki srpski povjesničari cijeli ovaj unijatski pokret pravoslavnih označuju čisto političkim manevrom i hipokrizijom pojedinih pravoslavnih crkvenih dostojanstvenika. Ali, i pokret za crkveno jedinstvo u manastiru *Mileševo*, u jednom od najvažnijih religioznih, kulturnih i političkih središta Srbije, za vrijeme pape Klementa X. (1676.), još je jedan dokaz više za to da unija u sjevernoj Hrvatskoj nije bila samo pojedinačni, izvanredni događaj ili slučaj, već izraz opće želje Južnih Slavena za jedinstvom s rimskim biskupom.

Kako pokušaji unije nisu pokazali trajan uspjeh, Srbi su se počeli okretati prema Rusima. Pečki patrijarh *Gavrilo* putovao je 1654. god. u Moskvu. Nakon toga puta politika Srpske pravoslavne Crkve naglo se okrenula protiv unije. Do tada su srpski patrijarsi u rimskim papama gledali najjače predstavnike Zapada u borbi protiv Turaka. Od sada ruski car i Ruska pravoslavna Crkva preuzimaju ulogu zaštitnika i osloboditelja kršćana na Balkanu. Pečki patrijarsi postaju protivnici unije i poduzimaju sve da je unište. Iznose se opasnosti od latinizacije, a sve više se naglašavaju i dogmatske razlike između zapadne i istočne Crkve. Odlučujući činitelji bili su monasi, koji su u priprostom puku bili vrlo obljubljeni, a predstavljali su najvećeg protivnika unije. Odnosi između Katoličke i Pravoslavne Crkve počeli su se tako zaoštavati, a za izbijanje otvorenog neprijateljstva bio je dovoljan i mali povod.

Već smo naglasili da su pod konac XVII. st. Turci zbog rata bili potisnuti iz jednog dijela hrvatskih zemalja (Slavonija, Lika, Banija, te veći dio unutrašnjosti Dalmacije), kao i iz Mađarske i sjeverne Srbije, što je prouzročilo dvije važne seobe pravoslavnih, *Arsenija III. Crnojevića* (1690.), sa 37.000 srpskih obitelji, i *Arsenija Jovanovića-Šakabenta* (1737.). Ove seobe bile su usmjerene prema Bačkoj i Banatu, te prema istočnoj Hrvatskoj (Srijem). Dok su prijašnje seobe prema zapadu bile vlaške ili ijekavsko-štokavske, ove prema sjeveru u većini su se sastojale od Srbâ ekavaca. Tako je nastala granica koja

je pravoslavne Srbe odijelila jedne od drugih, a veze između srijemskih metropolita u Srijemskim Karlovcima i pečkih patrijarha oslabile su. Zbog toga je Pečka patrijaršija počela gubiti srpski karakter, a ukinuta je fermanom sultana Mustafe III. 1766. god. i potčinjena Carigradskoj patrijaršiji. Za episkope su od tada bili postavljeni gotovo uvijek Grci, fanarioti. Spomenuli smo da je car Leopold I. doseljenom patrijarhu Arseniju Crnojeviću priznao crkvenu vlast ne samo nad doseljenim pravoslavnim Srbima, već i nad onim kršćanima grčkoslavenskog obreda koji su prije stotinu i više godina došli u Hrvatsku i osnovali grkokatoličku Marčansku biskupiju. Tako je došlo do sukoba između vlaško-hrvatskih unijata sa srpskim pravoslavnim srijemskim metropolitima. U toj borbi uspješni su protivnici unije dobiti pod svoju vlast i stanovnike istočnog obreda u Lici, Kordunu i Baniji, koji su ranije pristupili uniji. Istodobno, srpska Karlovačka (srijemska) metropolija organizirala je pravoslavno djelovanje ne samo među Srbima u Srijemu i Vojvodini (tadašnja južna Mađarska), već i među pravoslavnim Vlasima i Hrvatima u Hrvatskoj. Tako je bila osnovana eparhija u Karlovcu, koja se uskoro podijelila na karlovačko-senjsku (1713.) i kostajničko-zrinopoljsko-ličku (1713.–1769.), te pakračku (1705.) i lepavinsko-severinsku (1734.–1750.). Srijemskom metropolijom upravljao je najprije metropolit sa sjedištem u Krušedolu (1751.), a onda sa sjedištem u Srijemskim Karlovcima. Na taj je način Karlovačka metropolija u Srijemskim Karlovcima, sve do 1920. godine, obuhvaćala sve pravoslavne Srbe, Vlahe i Rumunje u Vojvodini i Hrvatskoj. Izvan njezine jurisdikcije nalazili su se pravoslavni Vlasi i Hrvati u venecijanskom dijelu Dalmacije i u Bosni, a od šezdesetih godina XIX. st. i Rumunji, koji su osnovali svoju zasebnu Rumunjsku pravoslavnu Crkvu u Ugarskoj. Karlovački metropoliti nosili su naziv vrhovnog metropolita i srpskog arhiepiskopa, a priznavali su vrhovnu vlast Pečke patrijaršije do njezina ukidanja. Metropolit Josip Rajačić dobio je 1848. god. naslov patrijarha, nakon što je već ranije (1833.) Srbija postala kneževinom. Na području Srbije bio je eliminiran islam, a srpska kneževina postala je nacionalna i vjerska jezgra za daljnje okupljanje zemalja u kojima su živjeli Srbi.

Osnivanjem Karlovačke metropolije sve više dolazi do izražaja želja Srpske pravoslavne Crkve da podvrgne pod svoju vlast i sve Vlahe koji su bili slavenizirani ili kroatizirani. Ovaj napor gubi na svom intenzitetu na području pod Turcima nakon što je ukinuta Pečka patrijaršija, ali se zato pojačava na području banske Hrvatske i u Hrvatskoj vojnoj krajini. Tako je u drugoj polovici XIX. st. započelo srbiziranje nersrpskih pravoslavaca, koje je kulminiralo stvaranjem jake srpske vjersko-nacionalne svijesti kod velikog dijela pravoslavnog stanovništva u Hrvatskoj. Od tada riječ Srbin postaje za mnoge sinonim za pravoslavan. Srpski moderni nacionalizam pomiče se tako migracijama prema sjeveru, a srbiziranjem prema zapadu, stvarajući srpsku pravoslavnu manjinu na hrvatskom povijesnom i etničkom prostoru. Staro središte Srpske pravoslavne Crkve u Peći ostaje izvan utjecaja i djelovanja Karlovačke metropolije, a Kosovo i Metohija postaju prostori na koje se naseljuju Albanci. Za vrijeme diktature Khuena Héderváryja u Hrvatskoj (1883.–1903.) počinju se osnivati i srpsko-pravoslavne škole, a u Pakracu se otvara i srpsko-pravoslavna bogoslovija. Zastava Kraljevine Srbije uzima se kasnije i kao vjerska pravoslavna zastava u Hrvatskoj.

Slično se događalo i u Bosni i Hercegovini nakon austro-ugarske okupacije 1878. godine, gdje je 1905. god. bila potvrđena crkveno-školska autonomija Srpske pravoslavne Crkve. Proces buđenja nacionalne svijesti i forsiranje nacionalnog opredjeljenja preko Crkve doveli su do izjašnjavanja većine pravoslavnih kao Srba, kao i do analognog izjašnjavanja rimokatolikâ i grkokatolikâ kao Hrvatâ, a kod muslimana usporilo je buđenje nacionalne svijesti. Kao negativna posljedica toga procesa pretvorio se prijašnji vjerski mozaik u veliku izmiješanost dviju nacija, Hrvatâ i Srbâ, ne respektirajući pri tome niti povijesne, niti kulturne, niti političke granice. To je kasnije dovelo do kompliciranih odnosa između ova dva susjedna naroda. Postupno oblikovanje Srbâ i Hrvatâ u moderne, vjerski heterogene nacije, i stvaranje manjina na hrvatskom i srpskom nacionalnom području doveli su do trzavica i nesnošljivosti, te do teških sukoba između manjina i domaće nacije, koje su onda iskorištavali stranci, kao npr. režim Khuena Héderváryja u banskoj Hrvatskoj, autonomaši u Dalmaciji, Kalajev režim u Bosni i Hercegovini, kao i Talijani, Nijemci i Mađari za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Došlo

je i do biološkog istrebljivanja muslimanâ tijekom prošlog stoljeća u Srbiji, Sandžaku i u istočnoj Bosni i Hercegovini, kao i do pokušaja međusobnog istrebljivanja Srbâ i Hrvatâ katolikâ i muslimanâ za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Iz svega iznesenoga proizlazi da su se na području nastanjenom Hrvatima tijekom povijesti susrele tri velike svjetske vjeroispovijesti: *katoličanstvo*, *pravoslavlje* i *islam*. Ali, dok su katoličanstvo i islam dvije univerzalne vjeroispovijesti, pravoslavlje je s osnivanjem pojedinih nacionalnih država bilo podijeljeno u cijeli niz pravoslavnih nacionalnih Crkava. Budući da Hrvati nisu osnovali autokefalnu pravoslavnu Crkvu u vrijeme buđenja nacionalne svijesti, iako je to Eugen Kvaternik još 1861. god. izričito tražio od hrvatskoga bana J. Šokčevića, zauzela je Srpska pravoslavna Crkva kod najvećeg dijela pravoslavnih koji su živjeli među Hrvatima njezino mjesto. Ona je uspjela pridobiti za srpstvo u prvom redu već slavenizirane i kroatizirane potomke Vlahâ. Prema tome, prozelitizam srpskog pravoslavlja među Hrvatima nije bio samo religioznog, već i političkog karaktera, a nacionalno privođenje srpstvu znalo je zbog toga imati i prizvuk propovijedanja nacionalne nesnošljivosti.

Nakon 1918. god. hrvatski narod našao se po prvi put u svojoj povijesti u jednoj balkanskoj državnoj tvorevini, gdje su teror i fizička sila bili česte političke pojave. Tzv. ujedinjenje, koje su srpski političari jednostrano smatrali »prisajedinjenjem« Hrvatske Srbiji, omogućilo je srpskoj vladajućoj oligarhiji da uvede centralistički velikosrpski poredak, u kojem su Hrvati izgubili sve značajke svoje stoljetne državnosti i bili izvrgnuti odnarođivanju, jer se s vremenom potiskivalo i zabranjivalo hrvatsko ime, zastava, prošlost, gušio kulturni i gospodarski napredak. Nova država nije osim toga uopće priznavala pravo makedonskog i crnogorskog naroda na njihovu narodnost. Zajednička država južnoslavenskih naroda, o kojoj su sanjali ideolozi južnoslavenske uzajamnosti – među njima posebice đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer – značila je zapravo izdaju interesa hrvatskog naroda, koji je u zajedničkoj državi izgubio ne samo svoju povijesnu samostalnost i državnost, nego i neke svoje najčistije narodnosne krajeve. Svako nacionalno gibanje bilo je skršeno silom i masovnim terorom. Batinjanje seljakâ i nejednaki porezi također su izazivali i uzrokovali da centralistički režim bude još nepodnošljiviji. Hrvatsko gospodarstvo pogodila je, osim toga, nepravedna zamjena austrijske krune za srpski dinar (4:1), a to je još više produbljivalo suprotnosti u novoj državi, kojoj je naprotiv bio prijeko potreban složni rad za opći napredak, a i opstanak. Braneći svoju cjelovitost i svoj opstanak, hrvatski narod sve više se okupljao oko Stjepana Radića i oko Hrvatske seljačke stranke. Stjepan Radić je tražio da nova država bude savez država ili konfederacija, a Hrvatska suverena republika. Dok su Hrvati tražili konfederativno uređenu republiku, velikosrpska je buržoazija htjela da država bude monarhija, uređena centralistički i unitaristički, tj. da bude vođena iz jednog središta i da se u njoj priznaje samo jedan narod pod dinastijom Karađorđevića. Stoga je ona bila odlučan protivnik i neprijatelj hrvatskog narodnog pokreta. Zbog toga se velikosrpska vlada okomila na protucentralističku i federalističku oporbu u redovima svih potlačenih naroda, osobito hrvatskog, koji je pružao najjači otpor hegemonističkom poretku. Borbom za slobodu hrvatski je narod u novoj državi odlučno pokrenuo tzv. hrvatsko pitanje, tj. rješenje svog položaja i budućnosti Jugoslavije.

Bez sudjelovanja i uz apstinenciju nekih najvažnijih narodnih stranaka bio je donesen tzv. Vidovdanski ustav (28. lipnja 1921.), koji je velikosrpskoj oligarhiji i dvoru osigurao prevlast, priznavajući samo »tri plemena« (srpsko, hrvatsko i slovensko) u državi, a podjelom države na oblasti uklonio je i posljednje ostatke državnosti Hrvatske i ostalih južnoslavenskih zemalja. Od tada velikosrpska vlada i kralj nastoje što više ojačati srpsku vlast, na štetu ostalih naroda. Zapovjednici u vojsci i visoki činovnici u državnoj administraciji bili su gotovo isključivo Srbi, a činovnike u Hrvatskoj postavljao je također Beograd. Hrvatske stranke nastavile su borbu protiv vidovdanskog centralizma i za potpunu ravnopravnost hrvatskog naroda. Stjepan Radić, unatoč teroru, zatvaranjima i krvoprolićima, ostaje vjeran svojim mirotvornim nazorima i u svojoj borbi za reviziju Ustava i za rješenje hrvatskog pitanja prihvaća isključivo parlamentarnu borbu. Unatoč Radićevev popuštanju, velikosrpski vlastodršci nisu promijenili svoju politiku. Sukobi su se zaoštrili do te mjere da je dvor uvidio kako je jedini izlaz u uvođenju diktature.

Organiziran je atentat na Stjepana Radića (20. lipnja 1928.) usred Narodne skupštine u Beogradu. Ubojstvo Stjepana Radića i njegovih suradnika označilo je kraj vidovdanskog poretka. Hrvatsku su potresle demonstracije, štrajkovi i oružani sukobi, a kraljevski dvor pomišljao je čak na odvajanje Hrvatske, što je bila i ranije ideja velikosrpskih političara, koji su u dvojbi da nad Hrvatskom neće moći učvrstiti hegemonističko-unitaristički režim radije bili za izdvajanje smanjene Hrvatske negoli za federalizaciju države. Kralj Aleksandar nakon toga je uveo diktaturu (6. siječnja 1929.), a Kraljevina SHS nazvala se Kraljevinom Jugoslavijom. Narodna imena, zastave i drugi narodni simboli bili su zabranjeni. Otvoreno je uvedena centralistička i hegemonistička vladavina srpskih vlastodržaca i dvora. Zavladao je nasilje i bezakonje, pooštreni su zakoni, a na tisuće ljudi bilo je utamničeno, na stotine ubijeno. Sve je to kod jednog dijela političara stvorilo uvjerenje da su sve mogućnosti parlamentarne borbe iscrpljene i da se na silu mora uzvratiti silom. To je urodilo ustaškim pokretom, koji se u inozemstvu počeo okupljati oko Ante Pavelića mlađeg. Ustaški pokret nastao je kao odgovor na velikosrpske zločine i na diktaturu u Hrvatskoj, a antisrpsvo nekih krugova i sredina u Hrvatskoj bilo je posljedica dvadesetogodišnjeg vladanja velikosrpsva nad Hrvatima. U tom svjetlu moramo promatrati i pojavu *Hrvatske pravoslavne Crkve*.

Srpska pravoslavna Crkva našla se za vrijeme okupacije Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu (1941.–1945.) u teškom položaju. Vlada Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH) prekinula je sve odnose sa Srbijom, te je tako Srpska pravoslavna Crkva izgubila svaku vezu sa svojim sjedištem u Beogradu. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH objavilo je 18. srpnja 1941. god. naredbu prema kojoj nakon osnivanja Nezavisne Države Hrvatske naziv 'srpsko-pravoslavna vjera' nije više u skladu s novim državnim uređenjem, te naređuje da se ubuduće ima upotrebljavati naziv 'grčko-istočna vjera'. Ante Pavelić izjavio je 28. veljače 1942. u Hrvatskom državnom saboru da »u pravoslavlje ne dira nitko, ali u hrvatskoj državi ne može biti Srpske pravoslavne Crkve«. Zatim je 3. travnja 1942. donesena »Zakonska odredba o osnivanju autokefalne Hrvatske pravoslavne Crkve«, a na temelju te odredbe proglašen je 5. lipnja 1942. Ustav Hrvatske pravoslavne Crkve. Za poglavara Hrvatske pravoslavne Crkve bio je postavljen ruski emigrantski arhijerej, bivši arhiepiskop jekaterinoslavski i novomoskovski, *Germogen*, koji je bio ustoličen u Zagrebu 7. lipnja 1942. Pravoslavna crkva sv. Preobraženja u Zagrebu, sagrađena 1866. god. na mjestu nekadašnje srednjovjekovne katoličke crkve sv. Margarete, postala je katedralnom crkvom. Ruski sveti sinod isključio je Germogena iz svog sastava i osudio njegov postupak. Zajedno s rumunjskim episkopom Visarionom Pujuom, on je posvetio za episkopa Spiridona Mifku, kasnijeg sarajevskog episkopa.

U svijetu je poznato da hrvatsko katoličanstvo stoji na »crnoj listi« svjetskoga ekumenskog pokreta. Propaganda koja želi dokazati da su katolički Hrvati zapreka ekumenizmu na ovim našim prostorima nije istinita i ne koristi nikome, a najmanje ekumenskoj ideji. Hrvatima se predbacuje tzv. »prekrštavanje«. Ponajprije je izraz »prekrštavanje« posve neodgovarajući ako se njime misli označiti prijelaz s jedne vjere na drugu. To je »prelaženje na drugu vjeru«. Prekrštavanje znači ponovno podjeljivanje sakramenta krštenja nekome tko je već bio kršten. Katolička Crkva priznaje sakrament krštenja podijeljen u Pravoslavnoj Crkvi, pa prema tome ne može biti govora o nekakvom »prekrštavanju« prigodom prelaženja iz Pravoslavne u Katoličku Crkvu, osim ako se sumnja da je sakrament bio valjano podijeljen. Tada se, zbog sigurnosti, podjeljuje sakrament, ali »sub conditione«, ili uvjetno. Tvrdnje nekih pravoslavnih autora da su u NDH prigodom nasilnog prelaženja (»prekrštavanja«) pravoslavnih Srba u Katoličku Crkvu stradali milijuni nevinih ljudi začuđujuće su i neistinite. Tako D. Kašić tvrdi da je u NDH pobijeno 750.000 pravoslavnih vjernika. Podaci kojima je raspolagao Sveti sinod Srpske pravoslavne Crkve tvrde da je približan broj pobijenih Srba u NDH samo do 1943. god. bio oko 700.000. A. Manhattan (pseudonim) tvrdi da je pobijeno 850.000 ljudi, Č. Drašković donosi broj od 1.700.000 pobijenih, itd. Već ove razlike u procjeni izazivaju sumnju, a neke su i apsurdne, kao npr. tvrdnja Č. Draškovića, kada se zna da je uoči Drugoga svjetskog rata na području kasnije NDH živjelo oko 1.800.000 pravoslavnih, što bi značilo da su gotovo svi oni bili pobijeni?! Enciklopedija Jugoslavije

(IV /1960./, 58) tvrdi da je u Drugom svjetskom ratu poginulo i nestalo 588.000 osoba u Hrvatskoj, a Republički zavod za statistiku SRH tvrdi da sveukupne žrtve rata u SR Hrvatskoj iznose 185.327. (Hrvatski književni list, 15 /1969./, 2-3.; Viktor Novak, *Magnum crimen - Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* /Zagreb 1948./; Avro Manhatan, *Catholic terror today* /London 1969./; Sima Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata* /Titograd 1958./)

Unija Makedonaca u Kukušu

U povijesti Makedonske pravoslavne Crkve susrećemo dvije crkvene uprave: *cari-gradsku*, ovisnu o ekumenskoj patrijaršiji, i hijerarhiju *bugarskog egzarhata*. Tek nedavno, nakon gotovo jednog tisućljeća, makedonski narod ponovno je postao potpuno svjestan svoje nacionalnosti, svoje državnosti i svoje crkvene neovisnosti. Nastojanja da se osnuje Makedonska pravoslavna Crkva, koja bi bila nasljednica Ohridske arhiepiskopije, urodila su plodom. Unatoč protivljenju i neslaganju Srpske pravoslavne Crkve, 1967. god. ponovno je uspostavljena Ohridska metropolija, a Makedonska pravoslavna Crkva postala je neovisnom.

Makedonci su u prošlosti – kako smo već prije spomenuli – neprestance bili izloženi opasnosti da postanu plijenom stranih osvajačkih pohoda. Nakon što je Bizant uništio Samuilovu državu (1018.), Makedonija je bila pretvorena u bizantsku provinciju. Carigrad je pokušavao Makedonce helenizirati, a kada je car Dušan osvojio Makedoniju, grčku nacionalističku politiku zamijenila je srpska. Porobljeni od Turaka, Makedonci su bili izloženi islamskom teroru. U XVII. i XVIII. st. bili su Makedonci izloženi velikom pritisku fanariotâ, a da bi se zaštitili od helenizacije, svećenstvo i vjernici obraćaju se Rimu i Austriji, u nadi da će tamo naći potrebnu pomoć. Zbog neispunjenih poreznih obveza prema Carigradu bila je Ohridska metropolija 1766. god. ukinuta, a Grci su počeli Makedoncima nametati svoje školstvo i svoj jezik.

Do svog punog izražaja došla je makedonska nacionalna svijest u XIX. stoljeću, kada su se Makedonci odlučno počeli boriti za svoja nacionalna i crkvena prava. Tom je pokretu, s katoličke strane, puno doprinio kolegij sv. Benedikta u Carigradu i katoličke misijske škole u Solunu i Bitoli, kojima su upravljali redovnici lazaristi iz Francuske. Rezultat tog djelovanja bila je unija pravoslavnih Makedonaca s Katoličkom Crkvom u Kukušu (kod Soluna) 1859. godine. Kukuš, grad obrtnikâ i trgovaca, postao je borac za crkvena prava u južnim dijelovima Makedonije. Na čelu pokreta stajao je poznati učitelj DIMITAR MILADINOV.

Ruski pravoslavni krugovi pokušali su, zajedno s bugarskim nacionalistima koji su sanjali o »Velikoj Bugarskoj«, razoriti uniju, koja je uskoro obuhvatila još 58 sela, sa 49 svećenika. Kako je broj vjernika, zahvaljujući djelovanju unijatskog metropolita *Josifa Sokolskog*, stalno rastao, bio je Sokolski nasilno odveden u Odesu, odakle je kasnije prebačen u Kijev, gdje je kao utamničeni i umro. Da bi zaštitili domaći makedonski kler, lazaristi su u *Zajtenliku* kod Soluna osnovali sjemenište. Da bi se, pak, pomoglo ljudima u vjerskom i kulturnom pogledu, trebalo je po selima osnivati crkvene škole i zavode. U tu je svrhu Josip Alloatti, lazarist, sa svojom sestrom Evfrozinom, osnovao 1889. god. istočnu katoličku kongregaciju redovnica *evharistinki*, sa zadaćom da se brine za crkve, liturgiju, vjeronauk i socijalno pomaganje, posebice za djecu. Najveći zavod nalazio se u Paljurcima kod Đevđelije, u kojem je našlo utočište više siromašnih obitelji. U jeku pokreta sjedinjenje je prihvatilo preko 30.000 Makedonaca. Kada se unija proširila u okolici Đevđelije, naišla je ne samo na otpor bugarskih šovinista, već i na otpor srpskih nacionalista, koji su svojom propagandom nastojali pretvoriti Makedonce u Srbe, smatrajući Makedoniju južnom Srbijom.

Balkanski ratovi, kao i Prvi svjetski rat, značili su postupno umiranje unije. Mirovnim ugovorom u Neuillyju (1919.) Makedonija je bila razdijeljena na Srbiju (Vardarska Makedonija), Bugarsku (Pirinska Makedonija) i Grčku (Egejska Makedonija). Najgore

je bilo Makedoncima u Egejskoj Makedoniji, gdje su grčki šovinsti preko noći likvidirali slavensku liturgiju i uništili domaće škole. Katolici su morali bježati, a njihovo lutanje nalikovalo je na pravi križni put, obilježen brojnim grobovima iznemoglih patnika. Jedan dio tih prognanika naselio se u Strumičkoj dolini. Ništa bolje nije ih očekivalo niti u Vardarskoj Makedoniji, gdje im je režim osporavao svako pravo na nacionalnost i samostalnost. Sestrama evharistinkama bili su oduzeti zavodi i sve škole, a samo su tri sestre – u najvećoj nevolji i u najvećem oskudijevanju – uspjele obnoviti skromni samostan u Đevdeliji, s kapelom koja je služila i za potrebe tamošnje grkokatoličke župe. Na području stare Jugoslavije nalazilo se pet župa makedonskih katolika unijata i spomenuti samostan sestara evharistinki. Kada je križevački vladika dobio jurisdikciju nad svim unijatima u državi, makedonski unijati bili su izuzeti od jurisdikcije solunskog vikarijata i pripojeni upravi križevačkog unijatskog biskupa. I nakon rata Makedonci su nastavili ići križnim putem svoje prošlosti. Pokušalo ih se svim sredstvima privesti na pravoslavlje. Srpski pravoslavni časopisi upozoravali su na opasnost od »rimskih valova«, koji da već zapljuskuju okolicu Đevdelije. Stanovnici okolnih mjesta silom su bili prevođeni na pravoslavlje. Uzalud su katolički biskupi prosvjedovali protiv progona Katoličke Crkve. Njihovi apeli ostali su bez uspjeha.

Od makedonskih unijata potječe današnjih pet župa u jugoistočnoj Makedoniji i još veći broj u Bugarskoj, koje pripadaju katoličkom egzarhatu u Sofiji. Naši makedonski unijati dobili su 1962. godine, u osobi skopskog biskupa dr. Joakima Herbuta, apostolskog vizitatora s punom jurisdikcijom. Osnovana je i Makedonska provincija sestara evharistinki sa sjedištem u Skoplju, koja danas uspješno djeluje među makedonskim unijatima.

4. Redovništvo

Zbog neprestanih turskih ratova usporena je duhovna obnova na području Zagrebačke biskupije. Crkve su bile zapuštene ili porušene osobito u krajevima koji su bili bliže turskoj granici. Vjerske prilike još su se više pogoršale kad su luteranski i kalvinski propovjednici dolazili u Hrvatsku, posebice na područje Vojne krajine. U takvim prilikama u duhovnoj pastvi pomagali su redovnici kao stalni župnici i misionari, u čemu su se isticali *isusovci*. Zbog promicanja duhovnosti počinju se osnivati razne *bratovštine*.

Pavlini su zaslužni za promicanje duhovnosti i prosvjete u Hrvatskoj. Među pavlinima bilo je istaknutih zagrebačkih biskupa i pisaca, kao npr. *Ivan Orlović Belostenec*, pisac rječnika »Gazophylacium«. Pavlini su u *Lepoglavi 1503. god.* osnovali javnu gimnaziju, prvu u Hrvatskoj, a zatim filozofsku (1656.) i teološku (1687.) školu s pravom podjeljivanja doktorata. O značenju tog hrvatskog sveučilišnog središta onog vremena govori glasovita knjižnica djelomice sačuvana kod Čazmanskog zbornog kaptola u Varaždinu, kao i umjetnička djela sačuvana u njihovoj crkvi. Bježeći pred Turcima osnovali su nove samostane u Sveticama (1627.), Križevcima (1665.) i Senju (1643.). Pavlinski red ukinuo je 1786. god. Josip II.

Franjevci su u sjeverozapadnoj Hrvatskoj tijekom XVI. i XVII. st. bili podijeljeni u dvije provincije: provincija Bosna-Hrvatska koja je 1708. god. promijenila ime u provinciju sv. Križa Hrvatska-Kranjska i provincija Ugarska, koja se poslije 1523. zove provincija sv. Marije ili Mariana. Zbog turskog nadiranja franjevci su se selili prema sjeverozapadu u hrvatske i slovenske krajeve gdje su osnivali nove samostane. Od Ugarske marijanske provincije odijelila se Zagrebačka kustodija (1661.) kojoj su pripali samostani u Zagrebu, Varaždinu, Koprivnici, Čakovcu itd. za koje je osnovana nova provincija sv. Ladislava.

Kapucini, posebna grana franjevačkog reda, sagradili su u XVII. st. samostane u Zagrebu, Varaždinu, a kasnije u Rijeci i Karlobagu.

Isusovci ili Družba Isusova utemeljena od sv. Ignacija Loyolskoga (1491.–1556.) sa svrhom da suzbija suvremena krivovjerja i promiče katoličku obnovu pomoću školstva, znanosti, književnosti i duhovnih vježbi, te pučkih misija, započela je svojim djelovanjem u našim krajevima najprije u Dubrovniku 1559. god. Među dubrovačkim isusovcima osobito se ističu: Ruđer Bošković, Bartol Kašić i Ignjat Đorđić.

U Zagreb dolaze 1606. god. na poziv Hrvatskoga sabora i u bivšem dominikanskom samostanu otvaraju 1607. god. gimnaziju, koja prerasta 1662. god. u akademiju, a ova 23. rujna 1669. u Zagrebačko sveučilište.

Isusovci su u Rijeci 1627. god. osnovali kolegij s gimnazijom. U Varaždin dolaze 1632. god. i već 1636. otvaraju gimnaziju.

Turskim porazom kod *Beča 1683. god.* konačno je bila skršena snaga Osmanskoga Carstva. Kao vođe narodne vojske ističu se katolički svećenici (Marko Mesić), ali i mnogobrojni redovnici, posebice franjevci (fra Luka Ibrišimović).

II. CRKVA U DALMACIJI

1. Političke prilike

Hrvatsko-ugarski kralj Ladislav Napuljac prodao je 1409. god. Mlečanima Zadar, Vranu, Novigrad, otok Pag i sva svoja prava na Dalmaciju, čime je Venecija stekla pravo na proširenje svojih područja prema unutrašnjosti Hrvatske zadobivši Obrovac, Knin, Vrliku, Sinj, Imotski, Makarsku, Metković i Budvu.

U doba mletačkog vrhovništva u Dalmaciji gradske općine su sačuvale svoje statute. Na čelu mletačke Dalmacije stajao je generalni providur, koji je stolovao u Zadru i u svojim rukama držao civilnu i vojnu vlast. Javni život pučana odvijao se u obrtničkim i vjerskim *bratovštinama*. Više puta je dolazilo do pobuna pučana protiv plemića. Venecija se nije brinula za kulturni i gospodarski napredak Dalmacije koja je općenito živjela u siromaštvu i zaostalosti, posebice seljaci.

2. Splitska nadbiskupija

Područje Splitske nadbiskupije veoma je stradalo od turskih ratova, kao i biskupije koje su pripadale Splitskoj metropoliji, a nalazile su se na kopnu podalje od mora. U takvim prilikama nadbiskupi nisu mogli pohađati svoje vjernike pod turskom vlasti; zato su često sazivali crkvene sinode na kojima se raspravljalo o promicanju vjerskog i moralnog života u nadbiskupiji.

Jedan od najznamenitijih ljudi na prijelazu iz srednjega u novi vijek svakako je pjesnik *Marko Marulić* (1450.–1524.), pisac latinskih i hrvatskih djela moralnog i filozofskog sadržaja: »De institutione bene vivendi«, »Istorija svete udovice Judit« (tiskano 1521.).

Biskup *Marko Antun de Dominis* (1602.–1616.), prije toga biskup u Senju, pristao je uz protestantizam, otišao u London, u Rimu 1622. god. opozvao krivovjerje, pomirio se s Crkvom, ali su mu spisi nakon smrti spaljeni zajedno s njegovim posmrtnim ostacima. Nadbiskupu *Sforzi Ponzoniju* (1616.–1641.), prijatelju sv. Roberta Bellarmina, Sv. Stolica je potvrdila naslov »Primas Dalmatiae atque totius Croatiae«. Kao propovjednik isticao se makarski biskup *Nikola Bianković* (1695.), koji je u Splitu sagradio crkvu i samostan sv. Filipa Nerija.

Duhovnu brigu u turskom dijelu Splitske nadbiskupije vršili su uglavnom franjevci i popovi glagoljaši. Nadbiskup *Stjepan Cupilli* (1708.–1719.) odlikovao se evangelizacijskim djelovanjem, te ga je papa Inocent XII. nazvao drugim sv. Franjom Saleškim. Osnovao je Ilirsku akademiju za proučavanje hrvatskog jezika. *Pacifik Bizza* (1745.–1756.) osnovao je u *Priku kod Omiša glagoljaško sjemenište*, a surađivao je s Filipom Riceputijem na sabiranju dokumenata za znamenito Farlatijevo djelo »Illyricum sacrum«.

Škola za odgoj svećenika postojala je u Splitu već u VIII. st. uz tamošnji Kaptol, a sredinom XV. st. osnovana je u Splitu tzv. gradska škola za svjetovnjake i klerike. U smislu zaključaka Tridentinskog sabora odlučeno je u Zadru 1579. god. da se osnuju dijecezanska sjemeništa u Splitu i Zadru. Zbog nedostatka sredstava sjemenište je 1594. god. bilo zatvoreno, ali je ponovno otvoreno 1700. god., a uprava je bila povjerena redovnicima kongregacije Somaska koji su došli iz Italije.

Sufragani Splitske metropolije

U *Makarskoj biskupiji* vršili su, za turskoga vladanja, biskupsku vlast susjedni biskupi kao administratori. Makarska biskupija ukinuta je i sjedinjena sa Splitskom nadbiskupijom 1828. godine.

Posljednji *trogirski biskup* Antun Pinelli zahvalio se na biskupskoj službi 1805. god., a biskupija je bila ukinuta 1828. god. Njezino područje podijeljeno je između Splitske i Šibenske biskupije.

Šibenskoj biskupiji pripojeno je 1688. god. područje ukinute *Kninske biskupije*, a 1828. god. ukinute *Skradinske*, te dio područja ukinute *Trogirske biskupije*.

3. Zadarska nadbiskupija

Nadbiskup *Vicko Zmajević* (1713.–1745.) osnovao je u Zadru Ilirsko sjemenište i bio veliki zaštitnik glagoljice. Pomagao je književnike i učenjake, a papa Klement XI. slao ga je u Rusiju zbog uređivanja diplomatskih odnosa između Sv. Stolice i Rusije. Njegov nasljednik *Matej Karaman* (1745.–1771.) boravio je u Rimu i Rusiji i objelodanio staroslavenski Rimski misal koji je dosljednije rusificirao nego drugi prije njega.

III. KATOLIČKA CRKVA U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Političke prilike

Nakon poraza u Bečkom ratu (1683.–1699.) Turska je znatno oslabila, a Bosna je uglavnom dobila svoje srednjovjekovne granice. U pograničnim utvrdama zapovjednici se zovu *kapetani* ili *dizdari* s nasljednom službom, prisvajaju svu vlast u zemlji i povećavaju svoje posjede. Središnja turska vlast je slaba, a njezin zastupnik, vezir, ovisan je o pojedinim velikašima. Stanje se kršćana pogoršalo, jer je njihova želja za oslobođenjem izazvala mržnju turskih vlasti i muslimana općenito. Potkraj XVIII. st. vezir određuje da kršćani moraju nositi crno odijelo u znak društvene diskriminacije, dok muslimani nose odjeću crvene ili zelene boje.

Austrija je protiv Turske povelila tri rata: 1717., 1739. i 1788. god., ali bez uspjeha. Bosanski su se velikaši vješto branili što je kod njih stvorilo svijest o vlastitoj vrijednosti, te su se zbog toga protivili svakom pokušaju iz Carigrada da se državna uprava u Bosni reformira. Na represije carigradske vlade odgovoreno je pojačanom težnjom za autonomijom, koju je nastojao postići *Husein-kapetan Gradašćević* 1831. god. Od njega se odvojio hercegovački feudalac *Ali-aga Rizvanbegović*, koji je sa Smail-ogom Čengićem pomogao turskoj vojsci ugušiti bosanski ustanak. Tako se *Hercegovina* 1832. god. odvojila od Bosne postavši poseban pašaluk, a *Rizvanbegović* hercegovački vezir. *Omer-paša* konačno je 1852. god. slomio otpor ustanika, ukinuo hercegovački pašaluk, a sjedište vezira prenio iz Travnika u Sarajevo. Reformne mjere ojačale su građanski stalež, a 1872. god. otvorena je i željeznička pruga Banja Luka – Novi. Međutim, agrarni odnosi teško su pogađali seljake koji su dizali bune. Posljedice svega toga bile su iseljavanje, posebice katolika iz Bosne i Hercegovine. Ustanak kršćanske raje 1875. god. pokrenuo je europske velesile, koje su na kongresu u Berlinu 13. VII. 1878. god. povjerile Austro-Ugarskoj Monarhiji da okupira Bosnu i Hercegovinu, koju je kasnije 1908. god. i anektirala.

2. Bosanska i Srijemska ili Đakovačka biskupija

Već smo rekli da se bosanski biskup *fra Nikola Ogramić* 1692. god. stalno naselio u *Đakovu* uredivši od Hadži-pašine džamije katedralu. Sretan ishod Bečkog rata potaknuo je Ogramića na razmišljanje da bi svojoj vlasti mogao podložiti cijelu Slavoniju. Međutim je kralj Leopold I. 1701. god. i metropolitanski sud dosudio da bosanskom biskupu pripada samo *Đakovo* s četiri župe: *Đakovo*, *Gorjani*, *Vrbica* i *Vrpolje*, dakle ono što je Bosanska biskupija u srednjem vijeku imala na području Slavonije.

Uz malu Bosansko-đakovačku biskupiju postojala je isto tako mala Srijemska biskupija. Za turskoga vladanja naslov srijemskog biskupa nosili su kanonici u Zagrebu i Ugarskoj, biskupsku su vlast vršili beogradski i smederevački biskupi koji su u Nijemcima imali svoga vikara. Kad su Turci protjerani Srijemska biskupija je dobila vlastite biskupe koji su stanovali neko vrijeme u Kaptolu kod Požege, a područje te biskupije se protezalo od *Iloka* i *Mitrovice* do *Zemuna*. Papa Klement XIV. sjedinio je 1773. god. Bosansku i Srijemsku biskupiju, a prvi biskup sjedinjene biskupije bio je *Matej Franjo Krtica* (1774.–1805.), rodom Riječanin.

Za područje Bosne bio je utemeljen *apostolski vikarijat* 1735. god., zbog toga što je bosanski biskup stolovao u *Đakovu* odakle nije mogao vršiti biskupsku vlast u Bosni.

Zbog političkih razloga nije se željelo prenijeti biskupsko sjedište iz Đakova u Bosnu. Taj vikarijat najuže je povezan s franjevačkom provincijom, *Bosnom Srebrenom*, jer su vikari-biskupi bili bosanski franjevci. Župe su uglavnom bile vezane uz tri glasovita samostana: Kraljeva Sutjeska, Fojnica i Kreševo. Kako je turska vlast priznavala župu kao crkvenu organizacijsku jedinicu koju je posebno oporezivala, franjevci su se protivili osnivanju većeg broja župa. Zbog velikog siromaštva bosanskih katoličkih vjernika i čestih progona na području Bosanskog apostolskog vikarijata bilo je malo crkava i samostana.

Apostolski vikar *fra Rafo Barišić* došao je u sukob s franjevačkom provincijom (tzv. »Barišićeva afera«) koji je završio tako što se *Hercegovina* odvojila od Bosne i dobila posebnoga apostolskog vikara i posebnu franjevačku provinciju (1846.–1863.).

Bosanski katolici poznati su po tome što su obdržavali stroge postove, a svećenike su susretali s velikim poštovanjem, jer su im bili u turskoj državi učitelji, branitelji, pomoćnici i zaštitnici. Posebno poštovanje uživaju bosanski franjevci, tzv. »ujaci«, od kojih su mnogi podnijeli za vjeru mučeničku smrt. Bez pretjerivanja smijemo reći da je Bosna i Hercegovina natopljena suzama i krvlju mnogobrojnih nepoznatih junaka i junakinja katoličke vjere.

II. CRKVA U HRVATSKOJ
OD 1700. DO 1918. GODINE

I. KATOLIČKA CRKVA MEĐU HRVATIMA U HABSBURŠKOJ ILI AUSTRO-UGARSKOJ MONARHIJI

1. Političke prilike

Hrvatska je u upravno-političkom pogledu podijeljena u više posebnih područja: *Kraljevina Hrvatska i Slavonija* (Banska Hrvatska) ima zakonodavno tijelo, Sabor i bana, koji je predstavnik ustavnosti i državnosti i vrhovni zapovjednik redovne vojske (banski banderij). Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. god. vlast bana je smanjena, jer ga na prijedlog ugarskog ministra predsjednika imenuje kralj. Na početku XVIII. st. Banskoj Hrvatskoj pripadaju županije: Zagrebačka, Severinska, Križevačka i Varaždinska, a 1745. god. priključuju joj se: Požeška, Virovitička (Osijek) i Srijemska (Vukovar).

Druga polovica Hrvatske čini posebno vojničko područje: *Vojna krajina* podijeljena u Hrvatsku vojnu krajinu (Karlovac), Slavonsku vojnu krajinu (Varaždin, 1758. Bjelovar) i Bansku vojnu krajinu (Zagreb) kojom zapovijeda ban. Vojna krajina ukinuta je tek 1871. god. i pripojena Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

Tijekom XVIII. i XIX. st. Hrvatska se bori za što veću političku samostalnost. Hrvatski sabor 1712. god. »Pragmatičkom sankcijom« nastupa samostalno prema Bečkom dvoru i Ugarskoj. Hrvatsko kraljevsko vijeće u Varaždinu (1767.–1779.) najviša je upravna vlast u Hrvatskoj, a nakon toga do 1848. god. Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće u Budimpešti. Od 1848. do 1868. god. vrhovna upravna vlast u Zagrebu postupno se smanjuje u korist Banskog vijeća, Banske vlade, Namjesništva, te konačno od 1868. do 1918. god. Zemaljske vlade.

U Beču od 1861. do 1868. god. djeluje Hrvatska dvorska kancelarija na čelu s Ivanom Mažuranićem. Prema *nagodbi od 1868. god.* Hrvatska je sačuvala samoupravu u zakonodavstvu, unutrašnjoj upravi, pravosuđu, bogoštovlju i školstvu, a hrvatski je jezik bio priznat kao službeni. Zajednički su poslovi bili: obrana, financije, trgovina i promet. Od svojih prihoda Hrvatska je mogla trošiti za svoje potrebe samo 45% prihoda, a ostalo je morala predavati Ugarskoj za zajedničke potrebe.

Istra i Dalmacija pripale su temeljem ugovora između Napoleona i Bečkog dvora 1797. god. Austriji. Dalmacija s Istrom pripala je 1805. god. Francuskoj, kao i Dubrovnik 1806. god., da bi Austrija nakon poraza Napoleona 1813. god. ponovno zauzela Istru i Dalmaciju, a 1815. i Dubrovnik. Dapače, Hrvatska južno od Save i Kupe pripala je također Austriji, ali je bila vraćena 1822. god. Banskoj Hrvatskoj i to nakon energičnih prosvjeda Hrvatskoga sabora i zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca. Dalmacija se službeno zove Kraljevina Dalmacija i dijeli se u četiri okružja: Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor. U Dalmatinskom saboru isprva djeluju dvije stranke: narodnjaci i autonomasi, a kasnije pet. Narodnjaci postupno osvajaju pojedine općine, osim Zadra, koji je nakon 1918. god. pripao Italiji, a ostala Dalmacija Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevini SHS).

Habsburške zemlje u užem smislu riječi obuhvaćale su ona područja koje je nekada zauzeo Rudolf Habsburški: Austrija, Štajerska, Koruška i Kranjska. U širem smislu riječi pod pojmom habsburške zemlje podrazumijevale su se: Hrvatska, Ugarska, Češka, sjeverna Italija i Belgija. Prostrana Monarhija sastavljena od mnoštva raznih naroda bila je tako slaba da se nije mogla braniti niti protiv Turaka i Prusa.

Neke reforme već je pokušala provesti *Marija Terezija* (1740.–1780.), a puno dalje je nastojao ići *Josip II.* (1780.–1790.), koji je pod utjecajem *prosvjetiteljstva* želio reformirati ne samo državu nego i Crkvu. U cijelu Habsburšku Monarhiju uveo je centralizam i njemački kao službeni jezik. U Austriji je ukinuto opće crkveno pravo i stvoreno posebno

nazvano »josefinističkim« crkvenim pravom, a cijeli reformni pokret dobio je po njegovu začetniku ime »josefinizam«. Sve biskupe u Austriji, izuzevši olomučkoga, imenovao je car, a potvrđivao papa. Svaki biskup u Austriji morao je prije posvećenja položiti pismenu zakletvu vjernosti caru, a tek onda papi. Biskupi su se zakletvom obvezivali da će svim silama raditi na dobro države i da će, ako opaze da kakva javna pogibao prijete državi, to odmah javiti caru.

Za vladanja Josipa II. bila su ukinuta dijecezanska sjemeništa i osnovana generalna pod isključivim nadzorom države. Brigu za uzdržavanje svećenika u Austriji vodio je fond koji je nastao od imovine ukinutih samostana. Carski dvor je propisao i pravila za raspisivanje natječaja za župe, a ulazak u samostan bio je ograničen raznim propisima. Država je odredila i vrijeme za polaganje redovničkih zavjeta (24 godine).

Josip II. ukinuo je 1783. god. sve samostane kontemplativnih redova, njih preko 700, ostavivši samo one koji su se bavili duhovnom pastvom, školom i njegovom bolesnika u bolnicama. Ali bili su ukinuti i mnogi samostani koji su se bavili školstvom, kao npr. pavlini u Hrvatskoj i neki franjevački samostani. Zabranjena su hodočašća, markovske i tijelovske procesije, a iz crkava je udaljen suvišan ukras. U Zagrebačkoj biskupiji se nisu držali tih odredaba.

Do otvorenog sukoba s Crkvom došlo je zbog Dekreta o toleranciji 1781. god. po kojem je država kod mješovitih ženidaba ukinula tzv. reverzale ili obvezu nekatoličke strane da će se djeca krstiti i odgajati u katoličkoj vjeri. Država je, međutim, odredila da ako je otac katolik i djeca su katolička, a ako je otac nekatolik, muška djeca slijede očevu vjeru, a ženska majčinu. Za provođenje papinih odluka bilo je potrebno dopuštenje cara (placetum regium) koje je ukinuto 1850. god., dok su ostale josefinističke odredbe bile ukinute konkordatom 1855. godine.

Josefinizam je u Hrvatskoj ostavio (uza sve svoje pozitivne strane) loše posljedice, o čemu rječito govori slučaj zagrebačkih biskupa M. Vrhovca i J. Haulika. Ovaj posljednji, iako je bio kandidat Bečkog dvora, došavši u Hrvatsku djelovao je protiv miješanja države u crkvene prilike, zbog čega je Bečki dvor plijenio njegova izvješća Rimu.

2. Zagrebačka (nad)biskupija

Borba zagrebačkih biskupa za slavonske župe bila je uspješna, jer je Zagrebačkoj biskupiji pripao velik dio Slavonije u kojem je nekoć crkvenu vlast vršio pečujski biskup. Međutim, tijekom XVIII. st. Zagrebačka biskupija je izgubila 16 župa u Prekomurju (1776.) koje su pripale novoosnovanoj Sombateljskoj biskupiji uz obvezu sombateljskog biskupa da školuje dovoljan broj svećenika Hrvata za stanovnike Prekomurja. Črnomelj i Metliku izgubila je već u XV. st. u korist Akvilejske patrijaršije. Desetak župa u Slavonskoj Posavini izgubila je Zagrebačka biskupija 1778. god. u korist Bosansko-đakovačke biskupije, dok je na početku XVIII. st. kraj između Petrove gore i Slunja priključen Senjsko-modruškoj biskupiji.

Nakon što su južni i istočni dijelovi Zagrebačke biskupije bili oslobođeni od Turaka, biskupi su se brinuli zajedno sa Saborom i vojnom upravom da opustošeni krajevi dobiju novo stanovništvo. Tako je naseljena Moslavina i Slavonija.

Na zagrebačkoj biskupskoj stolici izredali su se biskupi: Martin Brajković (†1708.), Mirko Esterhazy (†1722.), Juraj Branjug (†1747.), Franjo Thauszy (†1769.), da bi dolaskom za biskupa *Maksimilijana Vrhovca* (1787.–1827.) započelo novo razdoblje povijesti Hrvatske i Zagrebačke biskupije.

M. Vrhovac jedan je od najznamenitijih zagrebačkih biskupa. Biskupom je imenovan u 35. godini života, a biskupovao je 40 godina. U biskupiji je osnovao 100 novih župa *s pomoću vjerozakonske zaklade koja je nastala od imovine ukinutih samostana. U Zagrebu je osnovao dačko sirotište ili orfanotrofij u Vlaškoj ulici 38 za školovanje siromašnih učenika, utemeljio je zakladu za poljepšanje Vlaške ulice, uredio je perivoj koji se po njemu prozvao »Maksimir«, dao je poticaj za gradnju Lujzijske ceste od

Karlovca do Rijeke, osnivač je zakladne bolnice milosrdne braće u Zagrebu, pozvao je kler da skuplja narodne izreke, poslovice, pjesme, listine i rukopise. Osnovao je tiskaru u Zagrebu. Radio je na sjedinjenju Dalmacije s užom Hrvatskom, a na požunskom saboru neustrašivo brani prava Hrvatske protiv mađarskog unitarizma i centralizma. Kao banski namjesnik pozvao je 1809. god. na »insurekciju« ili opći narodni vojni ustanak protiv Francuza, a župnicima je naredio da njegovu okružnicu čitaju javno u Crkvi! Kad su Francuzi bili pobijedeni, a Austrija pripojila područja od Save do mora, M. Vrhovac se neumorno zalagao da se to područje vrati Banskoj Hrvatskoj i u tome je uspio tek 1822. god. Njegov »Diarium« (1810.–1825.) pokazuje da je M. Vrhovac bio jedna od najistaknutijih osoba javnog života ondašnje Hrvatske.

Aleksandar Alagović (1829.–1837.), Slovak sa slavonskim korijenima, bio je veliki pobornik ilirskoga pokreta, a u Požezi je 1834. god. otvorio orfanotrofij za školovanje siromašnih đaka. U Zagreb je sa sobom doveo oca Augusta Šenoe.

Juraj Haulik (1837.–1869.), rodom iz Trnave u Slovačkoj, bio je prvi zagrebački biskup koji je postao nadbiskup i prvi zagrebački nadbiskup koji je postao kardinal. Njegovo djelovanje u Zagrebu proteklo je u nastojanju da duhovno i materijalno obogati hrvatski narod. Kao banski namjesnik vršio je tu službu do dolaska bana Jelačića. Sve što su Hrvati postigli u to doba u političkom i kulturnom pogledu: hrvatski jezik u školama i uredima, osnutak Matice ilirske itd., postigli su zauzimanjem Haulika kod cara u Beču. Bio je ugledan predstavnik Narodne stranke, a u pokretu 1848. god. nije sudjelovao, nego je živio u Beču, zbog čega su narodnjaci tražili njegovu abdikaciju. Utemeljitelj je bio Gospodarskog društva (1841.) i »Gospodarskog lista«, a preuredio je perivoj Maksimir koji se u to doba zvao i Jurjaves. Utemeljio je učiteljsku školu (1847.), a iz Brixena (Tirol) je u Zagreb doveo časne sestre milosrdnice koje su osnovale bolnicu i školu. Pokrenuo je izlaženje »Katoličkog lista« (1849.) i utemeljio hrvatsko književno društvo sv. Jeronima. Za prvostolnicu je dao prelati veliko zvonu, podigao je glavni oltar, dao oslikati prozore u svetištu, nabavio orgulje, lustere i novi »Božji grob«. Najveći uspjeh i zasluga Haulikova je bila uspostava Zagrebačke nadbiskupije 11. XII. 1852. i njegovo imenovanje za kardinala 1856. godine.

Josip Mihalović (1870.–1891.) rodio se u Tardi u Banatu, pristao je 1848. god. uz mađarski nacionalni pokret zbog čega je bio osuđen na četverogodišnji zatvor, kasnije je bio pomilovan, a 1870. god. imenovan je zagrebačkim nadbiskupom i 1887. god. kardinalom. Mihalović je kao nadbiskup branio autonomiju Hrvatske prema Ugarskoj i podupirao hrvatski jezik i književnost. Radio je na sjedinjenju Krajine s Banskom Hrvatskom i bio mecena književnih društava, vjerskih i nacionalnih ustanova. Najveću brigu pokazao je u obnovi stolne crkve koja je 1880. god. stradala od potresa.

Juraj Posilović (1894.–1914.) bio je rodom iz Ivanić-Grada, a prije imenovanja za zagrebačkog nadbiskupa bio je 18 godina biskup u Senju. Za njegova nadbiskupovanja završena je 1898. god. obnova katedrale koja je dobila dva visoka gotička tornja. U Zagrebu je 1900. god. bio održan Prvi hrvatski katolički kongres nakon kojega počinje djelovati Hrvatski katolički pokret poznat i kao Mahničev pokret. Osnovao je »Katoličko tiskovno društvo«, a zaslužan je za pokretanje katoličkog dnevnika i više katoličkih listova.

Antun Bauer (1914.–1937.), rodom iz Breznice kod Brezničkog Huma, isticao se kao protivnik protunarodne vlade bana Khuena Héderváryja. Bio je profesor Katoličkog bogoslovnog fakulteta i član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Novčano je pomagao razne kulturne ustanove, pa tako i osnivanje Medicinskog fakulteta. Nakon 1918. god. bio je najveći protivnik velikosrpskog represivnog režima boreći se za prava hrvatskog naroda.

Zagrebačka biskupija imala je u XVIII. i XIX. st. brojne posjede: Maksimir, Vugrovec, Prečec, Dubrava, Gradec, Konjščina, Biškupec, Pokupsko, Golubovec. Topusko je 1802. god. prepušteno Banskoj vojnoj krajini u zamjenu za posjed Bilet-Stephansfeld u Banatu, koji je uoči Prvoga svjetskog rata parceliran i rasprodan. Za A. Bauera kupljen je dvorac Brezovica za odmaralište zagrebačkih nadbiskupa. Upravno-politička vlast zagrebačkih biskupa u Vlaškoj ulici prestala je 1850. god. koja je tada ujedinjena s Gradecom i Kaptolom u jedan grad – Zagreb.

3. Bosansko-srijemska biskupija

Bulom pape Pija IX. »Ubi primum placuit« od 11. XII. 1852. Zagrebačka biskupija proglašena je nadbiskupijom i *Hrvatsko-slavonskom metropolijom* kojoj su bile podređene slijedeće biskupije: *Bosansko-srijemska* (Đakovačka), *Senjsko-modruška* i *Križevačka*. U to vrijeme na bosansko-srijemskoj biskupskoj stolici bio je glasoviti *Josip Juraj Strossmayer* (1849.–1905.), koji je postao sufraganom zagrebačkog nadbiskupa. Najznamenitiji đakovački biskup sve svoje velike duhovne i fizičke sposobnosti upotrijebio je za dobro Crkve i Hrvatske. Njegovo je geslo bilo: »Sve za vjeru i domovinu!« Sagrađio je stolnu crkvu u Đakovu, osnovao dječjačko sjemenište u Osijeku, uredio samostan sestara sv. Križa u Đakovu. Njegovim nastojanjem osnovana je u Zagrebu Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko sveučilište i Galerija slika. Kao veliki i znameniti govornik isticao se na I. vatikanskom saboru (1869.–1870.) i u Hrvatskom saboru. Svojim darovima pomagao je vjerska, književna, prosvjetna i rodoljubna društva i siromašne studente.

Strossmayer je bio središnja osoba u javnom, kulturnom i političkom životu Hrvatske tijekom druge polovice XIX. stoljeća. Nadao se da će Rusija pomoći malim slavenskim narodima da se oslobode tuđinske vlasti i da uspostave jedinstvo s Rimom. Ideja pomirenja pravoslavlja i katoličanstva bila je bitna odrednica njegove slavenske i južnoslavenske ideje. Od 1851. do 1896. god. bio je apostolski vikar za katolike u Srbiji.

U političkom životu Hrvatske Strossmayer se osobito isticao od 1860.–1873. god. kao jedan od vođa Narodne stranke. Strossmayer nije priznao Hrvatsko-ugarsku nagodbu (1868.) već je radio na njezinoj reviziji. Kada mu to nije uspjelo, povukao se 1873. god. iz političkog života, ali je preko dnevnika »Obzor« usmjeravao tijekom dnevne politike. Zahvaljujući Aleksandru Bresztyenszkom (1843.–1904.) Narodna neodvisna stranka Franje Račkoga i Stranka prava Antuna Starčevića na čelu sa Strossmayerom i Starčevićem pomirile su se 1893. god. i prisilile Khuena Héderváryja na odlazak iz Hrvatske.

4. Senjska i Modruška biskupija

Kad je Senjsko-modruška biskupija postala sufraganskom biskupijom Zagrebačke metropolije, senjsko-modruški biskup bio je *Mirko Ožegović* (1834.–1869.), rodom iz plemićke obitelji iz Vinarca kod Križevaca. U Senju je osnovao javnu gimnaziju i filozofiju sa sjemeništem, sagrađio je novi biskupski dvor i u Zagrebu tiskao »Ritualni obrednik biskupije Senjske« (1859.). Biskup M. Ožegović isticao se i u političkom životu Hrvatske pobijajući u latinski pisanim brošurama pretenzije Mađara na Slavoniju, posebice županiju Požešku, Virovitičku i Srijemsku. Biskupi u Senju, Juraj Posilović (1876.–1894.) i Antun Maurović (1895.–1908.), rodom iz Zagreba, bili su prije imenovanja za biskupe profesori na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu.

Biskup *Rok Vučić* (1910.–1914.), rodom iz Kraljevice, borio se protiv mađarske politike u Rijeci, koja je 1828. god. bila odvojena od Pule i pripojena Senjskoj biskupiji, ali su je 1913. god. Mađari htjeli otcijepiti od Senjske biskupije. Nakon ukidanja hrvatske državne škole u Rijeci 1911. god., zaslugom svećenika bila je otvorena hrvatska privatna škola u Rijeci koja je trebala spriječiti odnarođivanje Hrvata. Hrvatsko liberalno novinstvo smatralo je Sv. Stolicu odgovornom za mađarsku i austrijsku politiku te je širilo lozinku »Los von Rom« (Dalje od Rima), ali su biskup i njegovi svećenici raskrinkali prave krivce.

5. Zadarska metropolija i biskupije u Dalmaciji

Nakon napoleonskih ratova Dalmacija je bila pripojena Austriji (1813.). Sporazumno između Sv. Stolice i Bečkog dvora bilo je odlučeno da se cijela Dalmacija ujedini u jednu metropoliju, a za sjedište je iz političkih razloga izabran *Zadar*. Bulom pape *Leona XII. 1828. god.* bila je preuređena crkvena uprava u Dalmaciji. Ukinute su bile metropolije u Splitu i Dubrovniku i biskupije u Makarskoj, Ninu, Stonu, Korčuli, Trogiru i Rabu. Preostale *biskupije u Splitu, Dubrovniku, Hvaru, Kotoru i Šibeniku* bile su podvrgnute zadarskom metropolitu-nadbiskupu kao jedinom metropolitu cijele Dalmacije.

Po odredbi vlade u Beču bilo je u *Zadru 1826. god.* osnovano Centralno bogoslovsko sjemenište koje je djelovalo do 1921. god., a onda je preneseno (1922.) u *Split*, jer je Zadar po državnom ugovoru između Kraljevine SHS i Italije pripao Italiji. Iako su u Zadru i Dalmaciji dugo vremena vladale nepovoljne političke prilike zbog austrijskih činovnika i talijanaša, svećenici su razvijali hrvatsku narodnu svijest i u velikoj većini bili na strani naroda u borbi za slobodan politički, nacionalni i kulturni razvoj.

Glagoljaško sjemenište u *Priku* bilo je 1821. god. zatvoreno, ali ponovno otvoreno 1848. god. i djelovalo do 1878. kada je zatvoreno, a pitomci su se preselili u Zadar gdje je u sjemeništu osnovana katedra za staroslavenski jezik.

Državna gimnazija u Splitu nalazila se 1817.–1824. god. u sjemenišnoj zgradi, a kasnije u starom biskupskom dvoru. Franjevačka gimnazija u *Sinju* s hrvatskim nastavnim jezikom, postala je 1854. god. javnom, mnogo je učinila za razvoj i uspjeh hrvatskog narodnog preporoda u Sinju i Dalmaciji. Osim gimnazije u Sinju franjevci su imali bogosloviju u Šibeniku i Makarskoj, a novicijat u Visovcu.

6. Istra

Punih pet stoljeća Istra je bila razdijeljena između dvije države, različite po jeziku i značenju. Na početku XIX. st. Istra je imala 129.000 stanovnika, od toga 95.000 u mletačkom, a 34.000 u austrijskom dijelu. Mirom u Campoformiju (1797.) Austrija je dobila Istru, Kvarnerske otoke, Dalmaciju i Veneciju, te je tako Istra bila ujedinjena pod jednim vladarom. Međutim, Austrija je opet bila prisiljena prepustiti Francuzima (1805.) nekadašnju mletačku Istru, a 1809. god. i cijelu Istru koja je postala dio francuske Kraljevine Ilirije sa sjedištem u Ljubljani. Nakon pobjede nad Francuzima Austrija je ponovno zauzela Istru i držala je do 1918. godine.

Francuzi su u Istri ukinuli samostane, uveli civilnu ženidbu, oduzeli župnicima matične knjige, ukinuli 616 crkvenih bratovština, odnijeli kao plijen iz crkava posude, svijećnjake i misno ruho (samo iz Vrbnika 18 kaleža i 12 svijećnjaka).

Stalnost austrijske uprave postignuta je tek 1825. god. kad je Trst s okolicom dobio autonomiju, a od ostalog austrijskog Primorja stvorena je pokrajina Istra za kotareve: Kopar, Piran, Buzet, Buje, Motovun, Poreč, Rovinj, Vodnjan i Pula. Glavni grad Istre bio je Pazin (1825.–1860.), a nakon toga Poreč.

Crkvenom reorganizacijom 1828. god. bila je ukinuta Pulska biskupija i pripojena Porečkoj, od koje su oduzete neke župe i pripojene Tršćanskoj biskupiji, a to isto učinjeno je s Buzetskim dekanatom (11 župa). Tako se nova Porečko-pulska biskupija na jugu povećala, a na sjeveru smanjila. Toj su biskupiji bila pridružena područja ukinutih biskupija: Koparske i Novigradske.

Tako su u Istri ostale samo dvije biskupije: *Tršćansko-koparska* i *Porečko-pulska*. Osnovanoj Goričkoj metropoliji (1830.) bila je podvrgnuta Istra s Kvarnerskim otocima, kao i Krčka biskupija, koja je do tada bila u sastavu Zadarske metropolije. Spomenutom reorganizacijom bile su ukinute i dvije male otočke biskupije: Rapska i Osorska, a njihova područja pripojena Krčkoj biskupiji. Sva je Istra katolička zemlja, osim malog mjesta Peroja kod Vodnjana u kojem žive pravoslavni.

Kako je veliki dio Istre 1832. god. pripao Tršćanskoj biskupiji bilo je vrlo važno kakvi su biskupi stolovali u Trstu. Uglavnom su to bili Slovenci (uz jednog Hrvata), koji su imali razumijevanja za hrvatske i slovenske svećenike koji su kod svojih vjernika budili i čuvali nacionalnu svijest i omogućavali propovijedanje i vjersku pouku na narodnom jeziku. Jedan od najzaslužnijih biskupa bio je *Juraj Dobrila* (1857.–1875.), koji se kod svog dolaska u Poreč predstavio vjernicima ne samo talijanski već i hrvatskom poslanicom, koja je u toj biskupiji bila prvo pastirsko pismo pisano hrvatskim jezikom. Kao pitomac bečkoga zavoda »Augustineum« polazio je bogosloviju na sveučilištu zajedno s Josipom Jurjem Strossmayerom, s kojim je kasnije surađivao na rodoljubnom radu za vjeru i domovinu. Kao tršćansko-koparski biskup Dobrila je razvio svestrani rad na pastoralnom i narodno-političkom području, braneći odvažno prohibitke Hrvata u Istri i tražeći da se hrvatski jezik uvede kao službeni u škole i državnu upravu. Pokrenuo je novine »Naša sloga« (1870.), priredio pučki molitvenik »Oče, budi volja tvoja« (1854.) i molitvenik za mladež »Mali bogoljub« (1889.).

Tijekom XVIII. i XIX. st. polako je počelo izumirati glagoljaško bogoslužje u Istri. U novije vrijeme zauzima se za čuvanje i promicanje glagoljskog bogoslužja krčki biskup *Anton Mahnič* (1896.–1920.), podrijetlom Slovenac. Njegovom zaslugom osnovana je 1902. god. u Krku Staroslavenska akademija sa svrhom da njeguje staroslavenski liturgijski jezik, glagoljsko crkveno pjevanje i glagoljašku tradiciju u hrvatskom narodu. Akademijina imovina prenesena je 1928. god. u Zagreb i predana na čuvanje Hrvatskoj bogoslovskoj akademiji u kojoj je bio osnovan Staroslavenski odsjek. Najznačajniji pročelnik akademije bio je svećenik dr. Svetozar Rittig.

7. Bosna i Hercegovina

Temeljem zaključaka Berlinskog kongresa (13. VI.–13. VII. 1878.) Austro-Ugarska je okupirala Bosnu i Hercegovinu. Okupacija je trebala biti privremena, a suverena prava sultana nepovrijeđena. Međutim, Austro-Ugarska je 1908. god. proglasila *aneksiju* Bosne i Hercegovine, zemlja je dobila ustav i sabor u koji su došla 20 virilista (vjerski prelati) i 72 zastupnika (1910.). Hrvati su bili podijeljeni u dvije političke stranke: *Hrvatska zajednica* (franjevci) i *Hrvatska katolička udruga* (nadbiskup Stadler).

Vrhovnu upravu u državi imalo je Ministarstvo financija u Beču na čelu s ministrom *Benjaminom Kallayem* (†1903.), koji je pokušao stvoriti »bosanski narod« i »bosanski jezik«. Katolički vjerski poslovi uredili su se prema konkordatu između Austrije i Sv. Stolice iz 1855. god. Pravoslavni su dobili svoju autonomiju 1905. god., a muslimani 1909. god. Katolici Hrvati osnivaju svoje kulturno-prosvjetno društvo Napredak, pravoslavni Srbi Prosvjetu, a muslimani Gajret.

Ugovorom između Sv. Stolice i Austro-Ugarske Monarhije 1881. god. bila je uspostavljena redovita crkvena hijerarhija osnivanjem triju dijeceza: *Vrhbosanske nadbiskupije i metropolije* sa sjedištem u Sarajevu i sufraganske biskupije: *Banjalučka biskupija* sa sjedištem u Banjoj Luci i *Mostarska biskupija* sa sjedištem u Mostaru, kojoj je 1890. god. povjerena uprava Trebinjske biskupije.

Prvi vrhbosanski nadbiskup i metropolit bio je *Josip Stadler* (1882.–1918.), rodom iz Slavenskog Broda i profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Kao nadbiskup pokreće službeni list »Srce Isusovo«, koji od 1887. god. nosi ime »Vrhbosna«, otvara dječjačko sjemenište s gimnazijom u Travniku (1882.), dovršava zgradu bogoslovnog sjemeništa u Sarajevu (1893.), gradi stolnu crkvu (1884.–1889.), osniva redovničku družbu Služavke malog Isusa za njegovanje zapuštene djece. Zbog njegove djelatnosti biskup J. J. Strossmayer nazvao ga je »čudotvorcem«. S Aleksandrom Bresztyenszkiim pokrenuo je časopis »Balkan« koji se bavio pitanjem crkvenog jedinstva. U javnom političkom životu nastupao je kao hrvatski rodoljub zbog čega je u Beču i Budimpešti imao protivnike, a i domaći su protivnici prema njemu bili često nepravedni (franjevci).

Glavna redovnička snaga u Bosni i Hercegovini bili su *franjevci* podijeljeni u dvije provincije: bosansku i hercegovačku (Hercegovina se odijelila od Bosne 1844. god., a samostalna franjevačka provincija postaje 1892. god.). Franjevačka bogoslovija osnovana je 1893., a franjevačka gimnazija u Visokom 1899. god.

Na *Širokom Brijegu* osnovana je 1861. god. gimnazija, na Humcu novicijat (1870.), a samostan u Mostaru 1890. god. Većinom župa u Bosni i Hercegovini u to doba upravljaju franjevci.

Isusovci su preuzeli dječjačko sjemenište i gimnaziju u Travniku i bogoslovno sjemenište s bogoslovijom u Sarajevu. Zahvaljujući isusovcu Eriku Brandisu travnička gimnazija raspolagala je s jednom od najuređenijih prirodnih zbirki u Europi.

Trapisti ili reformirani cisterciti došli su u Bosnu 1869. god. i kraj Banje Luke podigli opatiju pod imenom »Marija Zvijezda«.

Sestre milosrdnice došle su iz Zagreba 1871. god. i osnovale niz svojih samostana u kojima su djelovale kao nastavnice u nižim i višim pučkim i osnovnim školama.

Služavke maloga Isusa utemeljio je sam Josip Stadler (1890.), sa svrhom da se brinu za odgoj mladeži i pomažu siromašne i zapuštene.

Klanjateljice Predragocjene Krvi Isusove došle su u Budžak (»Nazaret«) kod Banje Luke 1879. god. i posvetile se odgoju mladeži i nastavi u školama.

Kćeri Božje ljubavi preuzele su brigu za duhovno i materijalno dobro kućnih pomoćnica (1882.).

U Bosni i Hercegovini bilo je 1882. god. 35 katoličkih konfesionalnih škola. Te su škole polazili i nekatolici, jer su se odlikovale stručnim obrazovanjem i dobrim odgojem.

8. Hrvatski katolički pokret

Katolička Crkva je u drugoj polovici XIX. st. u svim europskim zemljama proživljavala teške trenutke. Italija je okupirala Crkvenu državu (1870.), u Njemačkoj se provodio tzv. »Kulturkampf«, u Francuskoj su bile ukinute redovničke zajednice. Sve je to potaklo katoličke intelektualce da ustanu na obranu Crkve i njezina slobodnog djelovanja. Kao sredstva obrane imali su poslužiti: katolički tisak, politička borba u parlamentima, studij filozofije i sociologije prema načelima socijalne enciklike pape Leona XIII. »*Rerum novarum*« (1891.). Sva ta nastojanja oko obnove i obrane Crkve dobila su naziv: »Katolički pokret« (motus catholicus, movimento cattolico, katholische Bewegung). Po uzoru na austrijske i njemačke katolike posljednjih godina XIX. st. stvara se u Sloveniji Katolički pokret (Janez Krek, Anton Korošec), koji će u Hrvatskoj pod vodstvom krčkoga biskupa *Antona Mahniča* prerasti u snažan obnoviteljski pokret hrvatske inteligencije. Ime »katolički pokret« tom gibanju dao je A. Breščenski (Bresztyenszky).

Anton Mahnič (1850.–1920.), rodom Slovenac, kao profesor teologije u Gorici u svojem časopisu »*Rimski katolik*« (1880.–1896.) pobijao je suvremena protucrkvena gibanja, a kao krčki biskup (1896.–1920.) tražio je da hrvatska djeca vjersku pouku primaju na svom hrvatskom jeziku, osnovao je »Hrvatsku čitaonicu«, bavio se socijalno-gospodarskim radom i osnovao časopis »*Svećenička zajednica*«. Za širenje kršćanske prosvjete osnovao je tromjesečnik »*Hrvatska straža*« (1903.), a kao pristalica staroslavenskoga bogoslužja osnovao je Staroslavensku akademiju.

Na poticaj A. Mahniča hrvatski katolički sveučilištarci osnovali su svoja katolička akademska društva: u Beču »*Hrvatska*«, u Zagrebu »*Domagoj*«, te u Grazu, Innsbrucku i Budimpešti. U Beču je 1904. god. počeo izlaziti đački časopis »*Luč*« iz kojega se razvio *đački pokret*. Prvi katolički đački sastanak bio je održan 1906. god. na Trsatu, hrvatsko-slovenski katolički đački sastanak u Zagrebu (1907.), a u Splitu svedjački sastanak (1909.).

Početna godina djelovanja Hrvatskog katoličkog pokreta smatra se 1900., kada je u Zagrebu održan *Prvi hrvatski katolički kongres*, na kojem je sudjelovala tadašnja generacija hrvatskih katoličkih svjetovnjaka i svećenika. U Zagrebu je pokrenut dnevnik »Hrvatska« (1904.–1910.) kao tijelo katoličkog pokreta. Izvanstranački katolički dnevnik »Jutro« (1908.–1919.), »Riječke novine« (1912.–1914.) i »Novine« (1915.–1918.) najavljivali su dolazak katoličkih laika na javnu političku i kulturnu scenu Hrvatske. Posebnu ulogu odigrala je katolička književna revija »Hrvatska prosvjeta« u kojoj su sudjelovali Petar Grgec, Ferdo Rožić i Ljubomir Maraković. U prvim godinama katoličkog pokreta isticali su se mladi književnici i publicisti: Lj. Maraković, P. Grgec, J. Andrić, R. Eckert, P. Rogulja, M. Pavelić, I. Poljak, A. Dujmušić, F. Galović, Š. Petranović, F. Binički.

9. Iseljena Hrvatska

Tijekom XVIII. i XIX. st. pa sve do 1918. god. nalazimo brojna hrvatska naselja na prostoru između Tise, Dunava, Drave i Mure u kojima žive Hrvati pomiješani s raznim narodnostima i vjeroispovijestima. Ta su naselja pripadala Ugarskoj, a crkveno biskupijama Kaločkoj, Pečujskoj, Vesprimskoj i Sombateljskoj.

Hrvati u *Bačkoj* se dijele u dvije skupine: *Bunjevci* i *Šokci*. Bunjevci su se doselili iz zapadne Hercegovine, jugozapadne Bosne (Livno, Duvno, Imotski), donje Neretve, Mostara, Konjica, Prozora, Bugojna i Travnika (oko 1610. god.). Šokci se iz sjeveroistočne Bosne doseljuju (bježeći pred Turcima) u Bačku, Baranju i dalje prema Budimpešti. Veliki broj dolazi u Ugarsku od 1690.–1697. god. predvođeni bosanskim franjevcima. Još za turskoga vladanja u XVII. st. bosanski franjevci imaju u Budimpešti svoju rezidenciju i župu, a nakon oslobođenja od Turaka tu djeluje franjevačko učilište. Franjevci su osnovali svoje samostane u raznim mađarskim mjestima, a 1735. god. osnovana je i franjevačka provincija sv. Ivana Kapistranskoga. Teškoće su nastale kada je mađarski nacionalni pokret pokušao spriječiti slobodan kulturni razvoj nemađarskih naroda u Ugarskoj, pa tako i Hrvata. Kao kulturno središte bačkih Hrvata ostala je *Subotica*, gdje je Narodno vijeće 1918. god. sastavljeno od Hrvata i Srba preuzelo vlast u gradu, a Narodno vijeće u Novom Sadu 25. XI. 1918. god. proglasilo otcjepljenje Bačke, Baranje i Banata od Mađarske. Prema Trijanonskom ugovoru oko 180.000 bunjevačkih i šokačkih Hrvata ostalo je u Mađarskoj izvrgnuto pomadžarivanju, a ostatak pravoslavizaciji u sastavu novostvorene Kraljevine SHS.

Veliki broj Hrvata iselio se u *Gradišće* (Burgenland), a prve seobe zabilježene su već oko 1520. god. Hrvatski sabor u Topuskom 1535. god. prosvjedovao je protiv feudalaca koji mame Hrvate na preseljenje u sjeverne krajeve. Hrvati iz Like i Primorja (od Senja do Obrovca), Pokuplja i Pounja sele u Gradišće, u okolicu Beča, u opustošena sela Moravske i u okolicu Bratislave. Velik dio tih izbjeglica i prognanika bio je pomadžaren ili ponijemčen. Za očuvanje hrvatske narodnosti u tim krajevima veliku zaslugu ima Crkva, jer se u župama s hrvatskom većinom propovijedalo, katehiziralo i pjevalo hrvatskim jezikom (lirske narodne pjesme »jačke«). Najplodniji gradišćanski pisci bili su Martin Meršić i Ignac Horvat.

Znatnije iseljavanje Hrvata u Ameriku i druge prekomorske zemlje započelo je nakon 1880. god., a masovno traje od 1900. do 1914. god. U tom se razdoblju iselilo iz Hrvatske i Slavonije oko 300.000 stanovnika, iz Dalmacije oko 100.000, iz Bosne i Hercegovine oko 20.000, iz Istre oko 40.000 ljudi. Iz spomenutih krajeva iselilo se između dva svjetska rata oko 120.000 Hrvata.

Prva hrvatska župa u *Sjedinjenim Američkim Državama* (SAD) osnovana je 1894. god. u Pittsburghu (Pennsylvania), a tijekom slijedećih deset godina osnovane su hrvatske župe u Clevelandu, Chicagu, Kansas Cityju, Steeltonu i St. Louisu. U SAD-u je 1939. god. postojala već 31 hrvatska katolička župa.

U *Južnoj Americi* otvorile su Sestre milosrdnice 1934. god. samostan u Argentini (Buenos Aires) s osnovnom školom i obdaništem. Slijedećih godina njihovo se djelovanje proširilo i u susjedne države.

III. KRŠĆANSTVO MEĐU HRVATIMA
U KRALJEVINI SHS I JUGOSLAVIJI
(1918.–1941.)

I. KATOLIČKA CRKVA U JUGOSLAVIJI (1918.–1941.)

1. Političke prilike

Hrvatski sabor raskinuo je 29. listopada 1918. god. sve državne odnose s Austro-Ugarskom i proglasio Hrvatsku neovisnom državom, Državom Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS), a Narodno vijeće u Zagrebu priznato je kao vrhovna državna vlast.

Predstavnici Narodnog vijeća pošli su u Beograd da pregovaraju s vladom Kraljevine Srbije o ujedinjenju, ali je srpski regent i prijestolonasljednik Aleksandar Karađorđević 1. prosinca 1918. proglasio uspostavu nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) u koju su ušle: Država SHS, Kraljevina Srbija i Kraljevina Crna Gora.

Mirovnim ugovorom u Rapallu 1920. god. Kraljevina SHS prepustila je Italiji hrvatske krajeve: Istru, Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu, a kasnije i Rijeku.

Vidovdanskim ustavom od 28. VI. 1921. god., koji je donesen bez sudjelovanja Hrvata, Slovenaca i Makedonaca, u novoj državi je nametnut unitarizam i centralizam, a država je podijeljena na oblasti čime je bio uklonjen i zadnji ostatak državnosti Hrvatske. Zbog toga su u novoj državi nastali progoni, nacionalni i politički sukobi, koji su eskalirali atentatom u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. VI. 1928. u kojem su bila ubijena dva hrvatska zastupnika, Pavao Radić i Đuro Basariček, a vođa Hrvatske seljačke stranke *Stjepan Radić* umro je 20. VIII. 1928. god. od zadobivenih rana.

Zbog nastalih prilika kralj Aleksandar je ukinuo Vidovdanski ustav i 6. siječnja 1929. god. uveo diktaturu, a državu prozvao imenom Jugoslavija. Država je podijeljena na banovine, bila je zabranjena upotreba hrvatskoga imena i zastave, a uvedeni su progoni, zatvaranja i ubijanje hrvatskih rodoljuba.

Nakon atentata u Marseilleu 1934. god. u kojem je poginuo kralj Aleksandar, diktatura je bila ukinuta, ali su se politički progoni nastavili. Uoči samoga početka Drugoga svjetskog rata predsjednik vlade Dragiša Cvetković i vođa HSS-a Vlatko Maček potpisali su sporazum po kojem je osnovana *Banovina Hrvatska* spajanjem Savske i Primorske banovine i pripajanjem nekih kotareva u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini.

Zbog pristupanja Kraljevine Jugoslavije trojnom paktu 25. III. 1941. (Njemačka, Italija, Japan) došlo je u Beogradu noću 26.–27. III. 1941. do državnog udara. Malo kasnije, 6. travnja, Njemačka je napala Jugoslaviju, koja je već 17. travnja kapitulirala.

U Zagrebu je 10. travnja 1941. god. bila uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska na čelu s dr. Antom Pavelićem.

2. Crkvene i vjerske prilike

Kada je Kraljevina SHS dobila svoje konačne granice, trebalo je urediti i pitanje biskupijskih granica. Tako je osnovana Bačka apostolska administratura za dijelove Kaločko-bačke nadbiskupije koji su pripali novoj državi (1923.), sa sjedištem u *Subotici*. Dio Pečujske biskupije koji je pripao Kraljevini SHS bio je pripojen Đakovačko-srijemskoj biskupiji (Slavonija, Baranja).

Kada su Talijani 1918. god. zauzeli Zadar nestala je ondje metropolija, a Zadarska se nadbiskupija ograničila na grad Zadar, dok je ostalo područje potpalo pod upravu šibenskoga biskupa kao administratora.

Grad Rijeka je od 1786. god. do 1925. god. pripadao Senjsko-modruškoj biskupiji, ali kada je ugovorom između Kraljevine SHS i Italije pripao potonjoj, osnovana je 1925. god. posebna *Riječka biskupija*.

Iako su Talijani samo privremeno okupirali grad i otok Krk, ipak su 1919. god. iz Krka odveli biskupa A. Mahniča i zatočili ga u Italiji, odakle se vratio u Zagreb bolestan i kao gost zagrebačkog nadbiskupa A. Bauera umro 14. XII. 1920. godine.

Beograd je za turskoga vladanja neko vrijeme bio rezidencija katoličkih biskupa, a za mali broj katolika u Srbiji brinuo se od 1850. do 1897. god. đakovački biskup J. J. Strossmayer kao apostolski vizitator. Predviđenim konkordatom između Kraljevine Srbije i Sv. Stolice (1914.) Beograd je trebao dobiti nadbiskupiju. Ona je popunjena tek 1924. god. dolaskom za nadbiskupa fra Rafaela Rodića.

Trijanonskim ugovorom između Kraljevine SHS i Mađarske velik dio Čanadske biskupije istočno od rijeke Tise pripao je novoj državi. Za ta je područja bila osnovana posebna apostolska administratura za Banat sa sjedištem u Zrenjaninu (Bečkerek).

Barskom nadbiskupu priznala je Sv. Stolica 1902. god. da se može i dalje služiti naslovom »primas Serviae«, a od 1912. god. barski nadbiskup je postao administrator onoga područja koje je spomenute godine pripalo Crnoj Gori.

Malobrojni katolici u Makedoniji i na Kosovu teško su stradali za turskih progona, a njihovi su biskupi često mijenjali svoje rezidencije: Prizren, Skoplje, Letnica, Janjevo. Sjedište skopskoga biskupa od 1821. god. bio je Prizren, a od 1934. god. Skoplje.

Unatoč ustavu i zakonima kojima je bila zajamčena vjerska ravnopravnost u novoj državi Katolička Crkva je bila zapostavljivana i materijalno prikraćivana. Kada se odnos Crkve i države trebao riješiti konkordatom, Srpska pravoslavna Crkva to je spriječila čuvajući tako svoj povlašteni položaj u državi koju je smatrala svojom. Katolička Crkva, posebice u razdoblju diktature, bila je napadana najpogrdnijim riječima kao sotonska organizacija i Kainov izrod, i to kako od strane liberalno-unitarističke tako i od pravoslavno-svetosavske strane. Neki su svećenici zatvarani, drugi isprebijani, a treći ubijani.

U tim teškim prilikama Katolička Crkva je pokazala svoju vitalnost. Ne samo da je štitila nacionalne interese hrvatskoga naroda, već je pokazala značajne plodove svoga djelovanja na vjerskom i kulturnom području. U Zagrebu je 1920. god. otvoreno Dječjačko sjemenište i velika klasična gimnazija. U Varaždinu franjevci otvaraju 1932. god. svoju gimnaziju s pravom javnosti. Zagrebački isusovci grade 1930. god. novicijjat, filozofski institut i dom duhovnih vježbi.

Broj župa u Zagrebu povećao se dvostruko, a u Hrvatsku dolaze nove muške i ženske redovničke družbe. Veliki broj društava i članova Katoličke akcije svjedoči o intenzivnom duhovnom životu. Domagojci i Orlovi, dva krila Katoličkog pokreta, daju posebnu sliku tom vremenu. Iako su se sukobljavali u pitanjima metode kako najbolje služiti hrvatskom narodu, uvijek su spremno stajali na braniku domovine braneći ljudska i kršćanska načela po kojima se trebao ravnati cjelokupni javni život Hrvatske.

Dobro je napredovao katolički tisak. Znanstvena, stručna, pučka i zabavna štampa dopirala je do širokih narodnih slojeva. Međutim, političko djelovanje katolika u Hrvatskoj pučkoj stranci po uzoru na Katolički pokret u Sloveniji nije imalo uspjeha, jer se cjelokupna hrvatska politička javnost opredijelila za Hrvatsku seljačku stranku Stjepana Radića, a kasnije njegovog nasljednika Vlatka Mačeka.

3. Hrvati i jedinstvo kršćana

Kakvo značenje ima ekumenski pokret u današnjem našem svijetu razdiranom mržnjom, nepovjerenjem i stalnim međusobnim napetostima, pokazuje činjenica da od 5 milijardi žitelja ovog našeg planeta gotovo 1 milijarda ispovijeda vjeru u Isusa Krista uključujući tu i 600 milijuna katolika. Iako milijarda kršćana ispovijeda vjeru u jednoga

Boga i moli isti »Oče naš...«, ima isti izvor objave – Sv. pismo, ipak u toj velikoj Kristovoj obitelji vlada razdor, nesloga i svađe koje propovijedanje Evandjelja čine nevjerodostojnim. Da se svi kršćani udruže i sjedine, predstavljali bi glas savjesti čovječanstva koji bi odjekivao svijetom jače od najjače bombe i potresao srcima i savjestima ljudi željnih mira i međusobnog poštivanja!

Budući da je ekumenska ideja postala jednom od glavnih preokupacija i katolika i drugih kršćanskih zajednica u svijetu, nije nikakvo čudo da se danas u svijetu pokušavaju davati ocjene pojedinim vjerskim zajednicama pa čak i čitavim narodima već prema tome kakav je tko bio ili kakav je udio imao u ekumenskom pokretu, u pokušajima zbližavanja prema drugim narodima i njihovim vjerskim uvjerenjima. Prema toj ocjeni stavljaju se na jednu stranu narodi koji su demokratski, velikodušni, plemeniti, narodi koji su spremni žrtvovati sve samo da što prije dođe do jedinstva svih kršćana. Oni opraštaju, žele zaboraviti uvrede koje su im drugi nanijeli, nisu osjetljivi niti osvetljivi. Jednom riječju, to su pravi uzori ekumenizma.

Na drugoj su strani narodi koji ne žele s drugima voditi dijalog, koji su zatvoreni i zaljubljeni u sebe i koji gledaju samo svoju korist. To su antiekumeničari, neprijatelji ekumenizma!

Nije teško pogoditi na koju stranu i u koju grupu smo smješteni mi Hrvati katolici. Strpali su nas u ovu drugu skupinu! Nazivaju nas najgorim imenima i smatraju nas najvećom zaprekom za razvoj ekumenizma u tom dijelu Europe. Osobno sam puno puta sa zaprepaštenjem slušao kako utjecajne osobe iz kruga svjetskog ekumenskog pokreta Hrvate smatraju »crnom ovcom« svjetskog ekumenizma.

Publikacije iz francuskog, engleskog, talijanskog i njemačkog jezičnog područja koje obrađuju ekumensku problematiku gotovo da se nadmeću u pokušajima da Hrvatima katolicima predbace najgora zlodjela i zločine koje su počinili nad vjernim pravoslavicima. Ponegdje se iz pojedinačne krivnje stvara kolektivna koja se nepravедno pripisuje čitavom narodu. Kao da je zavladała nekakva »protuhrvatska neuroza« koja sprečava svako logično rasuđivanje o tome što su Hrvati u prošlosti učinili i što danas čine za međusobno zbližavanje i pomirenje kršćanskih naroda. Posebno nas zabrinjava činjenica što takve glasine i iskrivljena tumačenja pojedinih događaja iz nedavne prošlosti dolaze iz redova teologa Srpske pravoslavne Crkve i što su pojedinci iz redova iste Crkve svoje sudjelovanje u ekumenskom pokretu pokušali iskoristiti i za nacionalno-političku pozornicu optužujući pred cijelim svijetom katoličke Hrvate za nečuvene zločine osporavajući im tako i samu sposobnost i mogućnost da vode dijalog!

Nalazimo se pred jednim paradoksom. Kao rijetko koji narod upravo su Hrvati otvoreni prema drugima, poslovično gostoljubivi, kozmopoliti, ljudi koji često nepravедno zapostavljaju svoje, a precjenjuju tuđe. Hrvati su panslavisti i tvorcı južnoslavenske ideje koja je imala za cilj okupiti sve slavenske narode na jugu Europe u jednu veliku, snažnu i sretnu zajednicu ravnopravnih naroda. Za tu su ideju pogibali, trošili svoje najveće umne i tjelesne snage, obijali tuđe pragove u potrazi za saveznicima u ostvarivanju ideje jedinstva i zajedništva južnoslavenskih naroda. Dali su velikane uma i srca koji su u toj borbi za jedinstvo izgorjeli, a onda bili nepravéđno zaboravljeni. I ono što nijedan narod na svijetu ne bi učinio, to su bili kadri žrtvovati Hrvati: odreći se svoga nacionalnog subjekta, svoga imena i svoga jezika samo zato da bi stvorili veliku zajednicu južnoslavenskih naroda. Zato smo s pravom osjetljivi kada nam netko želi imputirati nesnošljivost prema drugima i nesposobnost da vodimo dijalog s ljudima suprotnih ideologija i različitih vjerskih uvjerenja. Upravo se u krilu hrvatskoga naroda rodila ideja političkog i vjerskog jedinstva svih slavenskih naroda, a zastupali su je najbolji sinovi Hrvatske.

Počasno mjesto u tom nizu hrvatskih velikana misli i duha koji su svoj život posvetili bratskom zbližavanju naroda, tolerantnosti i uzajamnom poštivanju bio je jedan od najvećih umova XVII. stoljeća, svećenik *Juraj Križanić* (1617.–1683.). Možemo ga smatrati pionirrom ekumenske ideje i prvim katoličkim eruditom Zapada koji je pokazao veze i mogućnosti izmirenja između pravoslavaca i katolika. Svojim je životnim idealom smatrao ostvarenje jedinstva svih Slavena na vjerskom polju. Križanić smatra da je podjela Slavena na katolike i pravoslavce fatalna. Kao osvjedočeni katolik radi na tome da se svi Slaveni nađu u Katoličkoj Crkvi, ali ne u latinskom obredu i u latinskoj disciplini. Zahvaljujući

prirođenoj širini svoje hrvatske duše, Križanić je prije gotovo tri stoljeća pitanje jedinstva kršćana shvaćao na jedan za ono vrijeme gotovo nevjerojatno napredan način. Jedini je izlaz u izmirenju. Zato će pravoslavci u njemu gledati plaćenog agenta iz Rima koji želi pokatoličiti Slavene, a katolici će vjerovati da je panslavistički sanjar koji želi sve slavenske narode staviti pred neprihvatljivo skrbništvo nekakve slavenske super-države. Rusija nije bila spremna ni zrela da prihvati progresivne ideje velikog Hrvata, zato ga je prognala u Sibir gdje je Križanić proveo punih 15 godina. Umro je u Beču, u vrijeme turske opsade toga grada. Tijelo mu je nađeno među palim vojnicima Jana Sobieskoga.

Dva stoljeća poslije Jurja Križanića zastupat će u vezi s crkvenim jedinstvom sličnu tezu veliki ruski filozof Vladimir Solovjov (1853.–1900.), koji je u Hrvatskoj našao više razumijevanja i gostoljubivosti nego zlosretni J. Križanić u Rusiji. Zahvaljujući svesrdnoj potpori velikoga hrvatskog biskupa mecene *Josipa Jurja Strossmayera* (1815.–1905.) Solovjov je u Hrvatskoj mogao nastaviti rad koji je Križaniću u Rusiji bio onemogućen. U osobi đakovačkoga biskupa Hrvatska je opet svijetu dala velikog borca za crkveno jedinstvo. Nećemo pogriješiti ako ustvrdimo da je Strossmayer idejom o jedinstvu svih slavenskih naroda bio gotovo »opsjednut«. Kroz sve njegove propovijedi i knjige provlači se kao nit misao: jedinstvo Crkve. Jedva da je bilo koji biskup u ovom dijelu Europe o jedinstvu toliko govorio i pisao, a tragičnost razdijeljenosti kršćana na Balkanu tako bolno osjećao kao veliki biskup iz Đakova. Poznato je da je njegov nastup na Prvom vatikanskom saboru, koji mu je pribavio laskavi naziv najboljeg govornika i pronio mu slavu cijelim svijetom, bio uperen protiv oportunisti da se proglasi dogma o papinoj neprevarljivosti i zbog toga da se razdor između Pravoslavne i Katoličke Crkve ne bi još više produbljivao. Smatrao je da su Hrvati zbog upotrebe staroslavenskog jezika u liturgiji kao i zbog geografske blizine s pravoslavnim svijetom upravo određeni da budu most na putu sjedinjenja Istoka i Zapada. Imenovan od pape Pija IX. apostolskim vikarom za katolike u Srbiji, biskup Strossmayer uspostavlja vrlo žive kontakte s pravoslavcima u Srbiji i Crnoj Gori. Đakovo postaje središtem međusobnih susreta pravoslavaca i katolika. Strossmayerovim nastojanjem Crna Gora je 1886. sklopila konkordat sa Sv. Stolicom; intenzivno je radio i na uspostavljanju dobrih odnosa između Srbije i Sv. Stolice putujući nekoliko puta u Srbiju gdje je bio srdačno dočekan. Nažalost, povijest je nakon Prvoga svjetskog rata pokazala da je pitanje crkvenoga jedinstva između katolika i pravoslavaca na Balkanu mnogo složenije nego što je to smatrao veliki ideolog i začetnik ideje o jedinstvu svih južnoslavenskih naroda.

Dolaskom na Petrovu stolicu pape Lava XIII. (1878.–1903.), velikog pomiritelja Crkve s modernom kulturom, otvara se novo poglavlje crkvene povijesti. Crkva se otvara svijetu i radništvu. Papa želi okupiti sve kršćane u jednu veliku jedinstvenu zajednicu. Lav XIII. obraća se istočnim Crkvama i anglikancima. Posebnu pažnju iskazuje slavenskim narodima. Naglašava povijesno značenje djelovanja svete braće Ćirila i Metoda među Slavenima, a Hrvate katolike smatra najpozvanijima da budu most između katoličkog Zapada i pravoslavnog Istoka. Vjerni papi kao i uvijek u povijesti, Hrvati gotovo oduševljeno prihvaćaju papinu inicijativu za crkveno jedinstvo i pokreću u Zagrebu 1896. god. časopis »Balkan« s podnaslovom »jedinstvu i bratskoj slozi«. Časopis prelazi uske nacionalne okvire i po svojoj otvorenosti dobiva veliko svjetsko značenje. Dok je đakovački biskup Strossmayer već samim svojim ugledom i pionirskim djelovanjem na polju zbližavanja pravoslavnih i katolika izvršio veliki utjecaj na svoje suvremenike, dotle se gotovo u isto vrijeme u Zagrebu okuplja grupa laika oko časopisa »Balkan« i vrši veliki utjecaj na širu javnost. Duša tog pokreta koji je išao za tim da se Hrvati, Bugari i Srbi što prije nađu za zajedničkim obiteljskim stolom u jednoj Crkvi bio je sveučilišni profesor, laik i istaknuti radnik u katoličkim krugovima *dr. Aleksandar Bresztyenszki* (1843.–1904.). Bresztyenszky je djelovao kao profesor na Pravnoj akademiji u Zagrebu, bio je rektor Sveučilišta i dekan Pravnog fakulteta. Zbog opozicije prema banu Khuenu Héderváryju prijevremeno je umirovljen, pa odlazi na svoje imanje Pleso kraj Zagreba gdje se bavi političkim radom, piše članke o hrvatskim prilikama i izdaje časopis »Balkan« u kojem sudjeluje velik broj prijatelja jedinstva, a među ostalima sarajevski nadbiskup Josip Stadler i križevački vladika Julije Drohobeczky. Nažalost, časopis »Balkan« prestao je izlaziti 1903. god., a Aleksandar Bresztyenszky, s čijim je imenom spojena novija hrvatska povijest i koga su mnogi smatrali mostom koji će premostiti najrazličitija

oprečna mišljenja, prerano je umro na svom imanju u Plesu. Svu svoju imovinu ostavio je Sveučilištu. Niti Sveučilište u Zagrebu a niti Crkva nisu se još odužili tom velikanu naše povijesti.

Neposredno poslije Prvoga svjetskog rata hrvatska sveučilišna omladina na studiju u Beogradu intenzivno radi na zbližavanju katolika i pravoslavaca, okupljena u akademskom klubu »DAN« i u Akademskom društvu »Sv. Ćirila i Metodija«. Inicijatori toga pokreta postali su kasnije ugledni katolički laički radnici.

U krilu hrvatskog naroda uvijek su nicali pojedinci i čitave grupe ljudi koji su se istinski zalagali za ostvarivanje jedinstva među kršćanima i za suradnju među narodima. Svaka akcija na tom području s koje god strane dolazila bila je svesrdno prihvaćena. To dokazuje i najnovije razdoblje crkvene povijesti kada je Drugi vatikanski sabor dao zeleno svjetlo ekumenskoj ideji koju su Hrvati već odvajkada njegovali. U Zagrebu je odmah 1966. pokrenut časopis »Poslušni Duhu« koji je trebao postati ekumenski vodič ne samo za kršćane na Balkanu nego i za one kršćane u svijetu koji su obavijesti o našim međuvjerskim i međunacionalnim pitanjima crpili iz stranih izvora i tako dobivali vrlo smušenu i često pogrešnu sliku o ekumenskoj situaciji u nas. Nažalost, ni ta inicijativa nije prihvaćena od onih kojima je bila namijenjena, tako da je časopis uskoro prestao izlaziti.

Ako dakle postoje zapreke za dijalog, onda je pogrešno te zapreke tražiti u Hrvata i svu krivnju za dosadašnje neuspjehe jedino i isključivo pripisivati Hrvatima katolicima. Upravo zvuči apsurdno da se pioniri ekumenizma u ovom dijelu svijeta, Hrvati, danas smatraju protivnicima ideje za koju su se toliko borili. Kako je to moguće? Otkuda u kršćanskom svijetu ta fama da smo uskogrudni, egoistički raspoloženi i da smo za dijalog nesposobni!?

Postoji jedan pojas na karti Europe koji se proteže od sjeveroistočnog dijela Francuske i od južnog dijela Belgije preko sjeverne Švicarske i Italije, južne Njemačke, Austrije, Češke, Slovačke i Mađarske i u kojem ime Hrvat (»Kroate«, »Krobot«) znači strah i trepet. Majke u kolijevci straše djecu da će, ne budu li dobra, doći »Krobot«! Kako je do toga došlo? Hrvati, dobri vojnici, vični vojevanju iz trajne suočenosti s turskom opasnošću na vojnoj granici gdje su preko 300 godina branili pristup Turcima u Europu i u potocima krvi »zaradili« naziv »predziđe kršćanstva«, bili su kao ratnici povlačeni po cijeloj Europi. Kao vrsni konjanici oni su obično jahali na čelu vojske i tako su za mirna područja bili glasnici rata, a ljudi su ih doživljavali kao donosioce svega onoga što rat sa sobom donosi. Posebno su se istakli u tridesetgodišnjem ratu kao i u burnim, revolucionarnim događajima iz 1848. god. Gordih ratnika više nema, ali je zato ostalo zastrašujuće ime »Krobot« kojem se i danas bez veće grižnje savjesti pripisuju nevjerovatne stvari.

Pitanje informacija koje dolaze u svijet od posebne je važnosti. Upravo u vrijeme kada se rađao suvremeni ekumenski pokret Katolička Crkva je na sve to gledala s priličnom dozom sumnje. Iako gotovo bremeniti iskustvom u radu za sjedinjenje kršćana, mi smo propustili priliku da budemo nazočni na mnogobrojnim ekumenskim sastancima na kojima se, posebno poslije Drugoga svjetskog rata, pokušalo ocrniti Hrvate katolike. Uz našu inteligenciju, posebno su u tome zatajili naši teolozi. Premalo smo koristili, i još danas premalo koristimo mogućnosti da na mnogobrojnim međunarodnim sastancima, tečajevima, teološko-znanstvenim skupovima svijet informiramo o sebi. To je veliki propust koji nam se sada osvećuje. Kršćanski je Zapad već primio informaciju o nama, dok smo mi šutjeli. Neupućenim smo strancima prepustili da nas predstave svijetu.

Na jedinstvu svih kršćana i na bratskom zbližavanju svih naroda moramo još intenzivnije raditi i to molitvom, obnovom nas samih i dijalogom. Razlozi razdora stvorili su kompleks nepovjerenja, a to je isto tako važno pitanje kao i razlike u naučavanju. Zato je ljudska i duhovna atmosfera od neprocjenjive važnosti za ekumenizam. Moramo cijeniti ono što je pozitivno kod drugih, jer to stvara povjerljiviju međusobnu atmosferu. Ali ne pretjerujmo. U želji za sjedinjenjem »pod svaku cijenu« neki su se Hrvati pretvarali i u kozmopolite, panslaviste i negatore svojih vlastitih nacionalnih vrijednosti. Tuđe se može poštivati samo onda ako se zna cijeniti svoje vlastito! A mi svoje kao da još ne znamo dovoljno cijeniti. Možemo li onda zahtijevati od drugih da to čine?

Jedno ipak možemo i moramo: informirati druge o stvarnom stanju ekumenske prakse na ovom našem djeliću svijeta i zahtijevati od drugih da poštuju ono što smo ideji zbližavanja među narodima žrtvovali i dali.

4. Starokatolici

Burno najavljivan, još burnije započet, I. vatikanski sabor (1869./70.) doživio je dramatičan svršetak. U želji da ne spriječe definiciju po kojoj je papa, kada kao službena osoba – tj. »ex cathedra« – donosi za svu Crkvu neku konačnu odluku o vjeri i moralu, neprevarljiv, 55 biskupa, među kojima i naš J. J. Strossmayer, otputovalo je iz Rima prije konačnog glasovanja. Tako je na IV. saborskoj sjednici sa 533 glasa »za« i 2 »protiv« prihvaćena konstitucija »Pastir vječni«, koja je sadržavala nauk o primatu i papinoj neprevarljivosti. Za vrijeme sjednice kao da se samo nebo sručilo nad crkvom sv. Petra. Vani je bješnjela oluja. Gotovo sat i pol grmjelo je i sijevalo. Nastala je takva tama da su morali donijeti svijeće kako bi papa Pio IX. mogao pročitati riječi konstitucije. Jedni su to tumačili potvrdom, a drugi opomenom neba! Kotač povijesti počeo se prijeteci valjati. Samo jedan dan nakon sjednice izbio je njemačko-francuski rat, dva mjeseca kasnije Rim je osvojila vojska Pijemonta, prisilivši papu da postane dobrovoljni »vatikanski zarobljenik«.

Saborska definicija postala je kamen spoticanja. Biskupi koji su napustili Rim prije glasovanja naknadno su se pokorili odluci Sabora. Kada je nadbiskup Münchena, G. Scherr pri povratku iz Rima, na kolodvoru, rekao glasovitom crkvenom povjesničaru i protivniku dogme o papinu primatu *Ignazu Döllingeru* (1799.–1890.): »Pođimo na posao!«, ovaj je nadodao: »... za staru Crkvu!« »Postoji samo jedna Crkva« – nadovezao je nadbiskup. Döllinger je odgovorio: »Stvorili su, međutim, jednu novu!«¹

I doista, Döllingerove su se riječi obistinile, ali na njemu samome. On je naime prvi iznio misao o »staroj katoličkoj Crkvi« koju je I. vatikanski sabor u svojoj biti izmijenio. Brojni profesori teoloških fakulteta u Bonnu, Breslauu (danas Wrocław u jugozapadnoj Poljskoj), Pragu, Luzernu i Münchenu odbili su podržati odluku Sabora, odlučivši se boriti za »starokatoličku Crkvu«. Od 22. do 24. rujna 1871. sastalo se u Münchenu, pod predsjedanjem praškog profesora crkvenog prava Ivana Fr. Schulte, više od 300 delegata iz različitih europskih zemalja na prvom »*Starokatoličkom kongresu*«. Uzalud je Döllinger opominjao da ne suprotstavljaju oltar oltaru i ne stvaraju crkveni raskol. Kongres je zaključio da se osnuje samostalna crkvena organizacija, »Starokatolička Crkva«, kojoj Döllinger ipak nikada nije pristupio.

Tako je nastala nova vjerska sljedba »Starokatolička Crkva«, koja se prema 1. članu »Starokatoličkog ustava«, što ga je sastavio dr. Ivan Fr. Schulte, definira ovako: »Katolici koji zabacuju novouspostavljene nauke na tzv. Vatikanskom saboru (u Rimu 1870.) – sjednica IV. – u papinskoj buli 'Pastor aeternus' o nepogrešivosti pape i o njegovoj svevlasti nad cijelom Crkvom, sačinjavaju vjersku zajednicu pod nazivom 'Starokatolička Crkva'«. ²

Povijest

Prva starokatolička zajednica osnovana je u Njemačkoj. Na sastanku u Kölnu (14. lipnja 1873.) izabran je profesor teologije iz Breslaua *J. H. Reinkens* za biskupa nove Crkve. Da bi se sačuvalo pravo apostolsko nasljedstvo, Reinkens se obratio *jansenističkoj*

¹ HUBERT JEDIN, *Kleine Konziliengeschichte* (Freiburg i. B. 1963) 123.

² Isprave o Hrvatskoj starokatoličkoj Crkvi (Zagreb 1940) izdala je Biskupska kancelarija Hrvatske starokatoličke Crkve.

Crkvi u Utrechtu da mu podijeli biskupsko posvećenje.³ Jansenistički biskup H. Heykamp iz Deventera posvetio je prvog starokatoličkog biskupa, i to po Rimskom pontifikatu, po kojem su ređeni i biskupi nasljednici Reinkensa. Time je raskol bio izvršen. Papa Pio IX. ekskomunicirao je Reinkensa. Starokatolička Crkva uskoro je započela reformama. Katoličko poimanje ispovijedi, posta i nemrsa preinačilo se; ukinuti su nerazrješivost braka i svećenički celibat; ukinute su još neke katoličke ustanove i učenja. Međutim, starokatoličke nade da će velik dio katolika privući na svoju stranu nisu se ispunile. Samo su pojedine vlade sa simpatijama pratile starokatolička nastojanja. Bismarck je u starokatolicizmu vidio pomagača u borbi protiv Katoličke Crkve, nadajući se da će s njihovom pomoći ostvariti svoj san o njemačkoj nacionalnoj Crkvi odijeljenoj od Rima. Starokatolici su zato obilno osjetili državnu potporu. Nakon državnog priznanja (1875.) Starokatoličkoj Crkvi Njemačke dopuštena je upotreba katoličkih crkava i grobljâ. Uskoro je SKC Njemačke brojila 70.000 članova, podijeljenih u dvanaest župa.

Godine 1889. udružila se jansenistička Crkva Utrechta sa Starokatoličkom Crkvom u *Utrechtsku uniju*. Tzv. Utrechtskom izjavom⁴ bilo je utvrđeno vjersko učenje svih Starokatoličkih Crkava.

U Švicarskoj je na konferenciji protivnikâ Vatikanskog sabora, u Oltenu 1872., osnovana zajednica koja je 1875. prozvana *Kristovom katoličkom Crkvom*. Broj vjernika, podijeljenih u 5 župa, popeo se na 73.000. Još prije minhenskog kongresa u Beču je odlučeno da se osnuje Crkva odijeljena od Rima. Prva župa osnovana je u Warnsdorfu (danas sjeverna Češka). Godine 1877. državno su priznate tri župske zajednice, a 1888. svećenik A. Chech postavljen je za starokatoličkog biskupskog upravitelja sa sjedištem u Beču (od 1896. do 1918. u Warnsdorfu). Nakon propasti Monarhije za Austriju je osnovana starokatolička biskupija u Beču, a za Češku u Warnsdorfu. Pred Drugi svjetski rat bečka starokatolička biskupija brojila je 45.000, a varnsdorfska 20.000 vjernika.

Zanimljiva je pojava starokatolika u *Sjedinjenim Američkim Državama*. Kao prosvjed na Vatikanski sabor nastala je u Americi *Poljska nacionalna katolička Crkva*, koju je 1897. osnovao svećenik A. S. Kozłowski. Ta Crkva među poljskim iseljenicima u Americi pojavila se i u Poljskoj, kao Poljska katolička Crkva, i do 1926. okupila oko 15.000 vjernika.

U Poljskoj je 1906. nastala sljedba *marivita* (sljedbenici Marijina života). Kada ih je papa ekskomunicirao, pridružili su se Starokatoličkoj Crkvi. Vođa sljedbe, ekskomunicirani svećenik J. Kowalski, zaređen je od biskupa Utrechtske unije. Godine 1924. čitava zajednica, zbog nemoralnosti i sablazni što su ih izazivali »mistični« brakovi svećenikâ sa »sestrama« sljedbe, isključena je iz Utrechtske unije.

Hrvatska starokatolička Crkva

Među svoje preteče Hrvatska starokatolička Crkva ubraja hrvatskog biskupa Grgura Ninskog, borca za narodni jezik u liturgiji, Markantuna de Dominisa, splitskog nadbiskupa,

³ Jansenizam spada među najveće tragedije crkvene povijesti. Pod prividnošću naročite pobožnosti i strogosti propovijedao je kalvinistički nauk o predestinaciji. Osnivač toga naučavanja bio je belgijski biskup Kornelije Jansen (1585.–1638.), po kojemu je pokret i dobio ime. Težeći za obnovom teologije i moralnog života, jansenizam je svojom ozbiljnošću i dubokom religioznošću privlačio mnoge znanstvenike, teologe i laike, a među ostalima i velikog francuskog mislioca Blaisea Pascala (umro 1662.). Dugotrajne rasprave dovele su janseniste do ogorčenog sukoba s Rimom i učinile ih saveznicima galikanizma i episkopalizma. Prognani iz Francuske, jansenisti su se zadržali u Nizozemskoj i u gradu Utrechtu osnovali svoju Crkvu. Od 1724. imaju svoga biskupa, kojega je zaredio ekskomunicirani francuski biskup D. M. Varlet. Posve nezapažena zajednica najednom je postala važna kada je 1873. postavljeno pitanje starokatoličkog biskupskog ređenja, ušavši tako u samo središte starokatoličkog gibanja. Tako je svjetsko središte starokatolika postala nadbiskupija Utrecht. Osim Utrechta, u Nizozemskoj postoje još starokatoličke biskupije Haarlem i Deventer.

⁴ Tekst Utrechtske izjave vidi u prilogu, str. 89–90.

učenjaka i protivnika crkvenog apsolutizma, popove glagoljaše i J. J. Strossmayera, đakovačkog biskupa, protivnika prikladnosti proglašenja dogme o papinoj neprevarljivosti. Neki spominju i Pavla Štoosa, svećenika i istaknutog predstavnika hrvatskog narodnog preporoda.

Pavao Štoos (1806.–1862.), pisac poznate elegije »Kip domovine«, tajnik zagrebačkog biskupa i župnik u Pokupskom, napisao je knjižicu »O poboljšanju čudorednosti svećenstva« (Zagreb 1848.), u kojoj je napao celibat. Svećenici pristalice Štoosovih zamisli prijetili su demonstracijama. Uvidjevši pretjeranost svojih zahtjeva, Štoos je opozvao svoje teze, a nato ga je biskup Haulik imenovao kanonikom Prvostolnog kaptola zagrebačkog. Štoos je međutim umro, ne primivši novu dužnost.⁵

O pokušaju starokatolika da svojim osnivačem i pobornikom prikažu biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1815.–1905.) puno se pisalo. Njegov neustrašivi nastup na I. vaticanskom koncilu, koji mu je pribavio laskavi naziv jednog od najvećih suvremenih govornika, dao je povod starokatolicima da ga prikažu kao svog osnivača. Činjenica je, međutim, da Strossmayer nije bio protivnik same dogme o papinoj neprevarljivosti u stvarima vjere i morala, već da je bio protivnik prikladnosti proglašenja te dogme u tadašnjim prilikama. On koji se toliko borio za jedinstvo Crkava, smatrao je da će nova dogma stvoriti još veći jaz među kršćanima. Strossmayer se doduše dopisuje s nekim pristalicama starokatoličkih ideja (npr. s prof. J. H. Reinkensom), ali te su pismene veze bile posljedica njegove velike želje da ugrožene pridobije za Crkvu i da ih spriječi od otpada. Kada se u tome razočarao, on s njima prekida veze.⁶ Uostalom, J. J. Strossmayer je već u prva dva broja »Glasnika biskupije đakovačke«, čim je list 1873. počeo izlaziti, objavio odluke I. vaticanskog sabora i izrazio svoju odanost Crkvi. Gotovo je nemoguće zamisliti da bi veliki biskup koji je cijeli svoj život i sve svoje snage posvetio ideji jedinstva svih kršćana postao rušiteljem tog istog jedinstva, stvarajući Starokatoličku Crkvu!

Prvi svjetski rat ostavio je duboke tragove ne samo na tijelu Domovine već i Crkve. Katolička Crkva među Hrvatima bila je zahvaćena reformnim pokretom jednog dijela svećenikâ. Temeljne misli pokreta bile su sadržane u knjižici koja je imala žute korice, pa je zbog toga cijeli pokret nazvan »žuti pokret«. Popustivši u moralnom pogledu, neki su svećenici htjeli ozakoniti svoje postupke. Nezaovoljni crkvenom stegom, celibatom i obveznim moljenjem časoslova, htjeli su dotadašnji crkveni zakonik reformirati. Na skupu u Koprivnici početkom 1920., pod vodstvom tadašnjeg župnika Stjepana Zagorca, osnovali su »Udruženje hrvatskog katoličkog klera«. Pokrenuli su svoj časopis »Preporod« i uputili otvoreno pismo zagrebačkom nadbiskupu Antunu Baueru, zahtijevajući: sjedinjenje svih kršćanskih Crkava; osnivanje samostalne crkvene pokrajine za Jugoslaviju, s primasom na čelu; autonomiju Crkve na demokratskim načelima, uz zadržavanje njezine monarhijsko-hijerarhijske strukture; narodni jezik u misi, sakramentima i obredima; fakultativno moljenje časoslova; reformu teološkog studija; ukinuće obvezatnog celibata; materijalno osiguranje svećenikâ uređenjem fonda za uzdržavanje, koji bi se stvorio prodajom crkvenih posjeda.⁷

Kako njihovi zahtjevi da se ukine celibat nisu urodili plodom, jedan je dio napustio službu i istupio iz Crkve. Na čelo »reformatora« prilike su stavile bivšeg splitskog kanonika i župnika *Marka Kalogjera* (rođen 1877. u Blatu na Korčuli, umro 1956. u Zagrebu).⁸ Zajedno s Nikom Petrićem i dr. Stjepanom Vidušićem on postavlja temelje starokatolicizma u nas. Državna vlast, međutim, ne dopušta rad novoosnovanoj »Hrvatskoj katoličkoj Crkvi«; zato je prihvaćen naziv »Hrvatska starokatolička Crkva«, koja je na temelju austrijskog zakona iz 1874. kao »starokatolička Crkva« već dobila zakonsko priznanje. Kalogjera nato odlazi u Beč, gdje od upravitelja biskupije Starokatoličke Crkve Austrije, Adalberta Schindelara, dobiva »Izjavu« o priznanju i autonomiji »Hrvatske starokatoličke Crkve« (29. XI. 1923.).

⁵ Vidi VELIMIR DEŽELIĆ, *Kardinal Haulik* (Zagreb 1929) 96–103.

⁶ JANKO OBERŠKI, *Hrvati prema nepogrešivosti papinoj prigodom Vatikanskog sabora 1869/70.* (Križevci 1921.) 53–59; *Katolički list* 10 (6. ožujka 1924.) 109–111.

⁷ Vidi *Preporod* 1 (1920.) 1–4; *Katolički list* 4–5 (12. ožujka 1920.) 25–29; 13 (30. ožujka 1922.) 149–150; 14 (6. travnja 1922.) 165–168; 26 (26. lipnja 1924.) 307–308.

⁸ Vidi *Starokatolik* 6 (1966.) 3–13.

Na prvom saboru Hrvatske starokatoličke Crkve (od 21. do 22. siječnja 1924. u Zagrebu) proglašeno je osnivanje HSC, a za prvog biskupa jednoglasno je izabran Marko Kalogjera. Po uvjerenju starokatolikâ tim se činom »konačno utvrdila i priznala vjekovna težnja hrvatskog naroda da služi Bogu svojim jezikom, što su već od ranih vjekova njegove nacionalne svijesti tražili i borili se za to njegovi najplemenitiji sinovi, napose biskup prvoborac – Grgur Ninski.⁹

Iste godine Kalogjera je u Utrechtu posvećen za biskupa. Učinili su to utrechtški nadbiskup F. Kenninck i harlemski biskup J. van Vlijmen. Od tada pa sve do svoje smrti (15. prosinca 1956.) Marko Kalogjera je stajao na čelu HSC, koja je u svojoj kratkoj povijesti proživljavala teške trenutke, unutarnje rascjepe, sumnjičenja i nerazumijevanja, boreći se za svoj opstanak u narodu čije ime s ponosom spominje.

Broj vjernika novoosnovane Crkve stalno se povećavao, i to ne samo u Hrvatskoj (Zagreb–Stenjevec, Šaptinovci, Bogomolje na Hvaru, Split, Sušak, Osijek), nego i u Sloveniji, Srbiji i Bosni. Od triju župa u početku: Zagreb (svećenik Ivan Cerovski), Karlovac (svećenik Stjepan Vidušić) i Koprivnica (svećenik Josip Luketić), HSC brojila je pred rat 23 župe, 68.000 vjernika i 42 svećenika. Međutim, već sredinom 1933. dolazi do neslaganja i unutarnjeg rascjepa u HSC. Ambicije pojedinaca podržavanih sa strane i optužbe protiv Marka Kalogjere zbog njegove navodno sumnjive moralnosti dovode do sukoba između biskupa i sinodalnog vijeća, koji je rezultirao isključenjem Kalogjere i HSC iz Utrechtske unije.

Opozicija M. Kalogjere, pod vodstvom Ante Donkovića i Alfonza Šempera, bira na odijeljenom saboru 80-godišnjeg svećenika *Ivana K. Cerovskoga* za upravitelja tzv. »Hrvatske starokatoličke Crkve Utrechtske unije«. Pojedinci nastoje preko Utrechta politički djelovati na HSC. Sukob se još više zaoštrio kada je opozicija održala sabor u Karlovcu (12. VII. 1936.) i *Antu Donkovića* izabrala za biskupa nove Hrvatske starokatoličke Crkve Utrechtske unije, a Marka Kalogjeru ekskomunicirala. Novoj Crkvi pripale su župe Karlovac i Koprivnica.

Drugi svjetski rat donio je djelomično uništenje i zabranu djelovanja HSC. U ratnom vihoru stradalo je desetak svećenika, opustošeno mnogo crkava, smanjio se broj vjernika. Nakon rata HSC nastavila je svoje djelovanje u novim prilikama. Opozicijska, »shizmatička«, HSC Utrechtske unije napustila je zbog pomanjkanja svećenika župe u Karlovcu i Koprivnici, ali je 1954. »nezakonito« prisvojila župu Zagreb–Stenjevec. Te godine osnovan je Savez starokatoličkih Crkava SFRJ, koji je trebao vratiti jedinstvo razdijeljenoj Starokatoličkoj Crkvi. Još 1946. osnovana je »*Slovenska starokatolička Crkva*«, a Kalogjera posvećuje u Zagrebu njezina prvog biskupa Radovana Jošta, koji je imao rezidenciju u Mariboru. Uz pomoć Radovana Jošta stvara *Vilim Huzjak* 1954. »Hrvatsku narodnu starokatoličku Crkvu« sa sjedištem u Stenjevcu. Huzjak je ređen u Utrechtu, a njegova je Crkva odmah priznata od Utrechtske unije. Iste je godine osnovana i »Starokatolička Crkva Srbije i Vojvodine« na čelu s biskupom *Milanom Dobrovoljcem*, kojeg posvećuje biskup Poljske nacionalne katoličke Crkve Julian Pekala.¹⁰ Kako ta Crkva u tom trenutku nije bila članica Utrechtske unije, dolazi do sukoba između Huzjaka i Dobrovoljca, ali i do skorog pomirenja. Za potrebe starokatolika u Bosni i Hercegovini osnovana je 1965. i posebna »Starokatolička Crkva Bosne i Hercegovine«.¹¹

Izvan Utrechtske unije ostala je i nadalje Hrvatska starokatolička Crkva, koja je poslije smrti Marka Kalogjere 1956. ostala bez biskupa. Za tu Crkvu postavlja se najednom pitanje apostolskog nasljedstva,¹² jer punih dvanaest godina ni jedan postojeći

⁹ *Nav. dj.*, 11–12.

¹⁰ Juliana Pekalu posvetio je za biskupa Jakob Pruchniewski, biskup poljskih mariavita.

¹¹ Od godine 1928. u Bosni je za potrebe malobrojnih starokatolika djelovao starokatolički vikarijat.

¹² Pitanje apostolskog nasljeđa (*successio apostolica*) za starokatolike je od najveće važnosti. Želja imati biskupa bila je u XVIII. stoljeću u Nizozemskoj veća od želje biti u zajedništvu s papom. Velika se važnost pridaje legitimnom izboru i ređenju đakona i svećenika, a napose biskupa. U dokumentima o ređenju izričito se spominje da je sve obavljeno prema *Pontificale Romanum*. Namjera

starokatolički biskup u zemlji, a ni nadbiskup Utrechta, ne žele posvetiti za biskupa Kalogjerina nasljednika. Našavši se u bezizglednom položaju, HSC bira bivšeg katoličkog svećenika *Grgura Čengića* za biskupa, poziva biskupe sumnjive Liberalne katoličke Crkve iz Londona, Reihinga i Kocka, koji rede Čengića. On, međutim, ne djeluje kao biskup, jer Hrvatskom starokatoličkom Crkvom upravljaju *Zvonimir Bartulović* i *Miho Dubravčić*.

Biskup Milan Dobrovoljac posvećuje za biskupa »Starokatoličke Crkve u Sloveniji« Antona Kovačevića, a ovaj za potrebe novostvorene »Starokatoličke Crkve Bosne i Hercegovine« 1968. posvećuje za biskupa svećenika HSC, kojemu je u Zagrebu bilo zabranjeno vršenje službe, *Stjepana Šegovića*.

Kako Stjepan Šegović nije bio smatran članom HSC, pitanje biskupa ostalo je otvoreno. Zato je u sporazumu sa sinodalnim vijećem HSC Miho Dubravčić, bivši katolički svećenik, molio biskupa Šegovića da mu podijeli biskupsko posvećenje, što je ovaj i učinio 1969. u Šaptinovicima kraj Našica. Tako je u osobi Mihe Dubravčića HSC nakon dvanaest godina ponovno dobila nasljednika Marka Kalogjere.

Međutim, Hrvatska starokatolička Crkva i nadalje nastoji doći u kontakt s Utrechtskom unijom, koja odbija razgovore s Kalogjerinom grupom. Dr. Milivoj Barbarić, kao predstavnik HSC, odlazi u Njemačku i iznosi starokatoličkom biskupu Josephu Brinkhuesu težak položaj u kojem se nalazi HSC. Jedinstvo se mora ostvariti, a sablazan otkloniti. Tek nakon desetgodišnjeg dopisivanja s Utrechtom, godine 1973. u našu zemlju dolazi prvi put harlemski biskup G. A. van Kleef. Veliki su naponi konačno urodili plodom. Dana 31. listopada 1973. dolazi do sporazuma između Vilima Huzjaka i Mihe Dubravčića. Oni se povlače sa svojih položaja. Stjepan Šegović to, međutim, odbija. U lipnju 1974. umire Huzjak, a u srpnju iste godine i Šegović. Na sinodalnoj sjednici 14. srpnja 1974. u Zagrebu, uz sudjelovanje delegata Huzjakove »Hrvatske narodne starokatoličke Crkve« i »Hrvatske starokatoličke Crkve«, uspostavljeno je jedinstvo. Nova vjerska zajednica valja da nosi davno priželjkivano i po mišljenju starokatolika jedino ispravno ime »*Hrvatska katolička Crkva*«. Zajednica još nema biskupa, a ni upravitelja. Biskupske usluge pružat će biskup Haarlema Gerhard Anselm van Kleef i nadbiskup Utrechta Marin Kok.

Naučavanje

Po uvjerenju starokatolikâ i prema Utrechtskoj izjavi od 24. rujna 1889. možemo naučavanje starokatoličkih Crkava sažeti u slijedeće misli:

Kršćanske *dogme* imaju samo vremensku, a ne trajnu vrijednost. Tzv. deuteronomske knjige, koje Katolička Crkva ubraja u kanonske, zabacuju se. Učenje o *tradiciji*, kao tumačenje i nadopunjenje Biblije, nejasno je. Manjka tumačenje odnosa između crkvenog učiteljstva, Biblije i predaje. Naučavanje o »Filioque« je manjkavo i često se daje prednost formuli da Duh Sveti proizlazi »od Oca preko Sina«.

Starokatolici štiju *Mariju* i o njezinu djevičanstvu govore s velikim strahopočitanjem. Starokatolički kalendar sadrži gotovo sve blagdane Blažene Djevice Marije. Zabacuju se, međutim, katoličke dogme o bezgrešnom začeću i uzašašću Marijinu. Ljudi se spašavaju samo vjerom (*sola fide*), koja ih potiče na djelotvornu ljubav. *Ljudska je volja* nakon istočnoga grijeha ostala slobodna, ali se priznaju zasluge »de condigno« (djela, vrijednost kojih zahtijeva nagradu kod Boga). Zabacuje se katoličko učenje o prenosivosti zasluge svetaca (oprosti), ali se sveci časte zbog njihova dobrog primjera i zagovora za nas. Prava Katolička Crkva označuje se kao »ujedinjenje svih dijelova Crkve koju je

da se čini ono što radi Rim, posve je očita. Iako je u obrede uveden narodni jezik, ipak se kod biskupskog posvećenja kao bitno traži latinska formula: »Accipe Spiritum Sanctum!« Zato od strane Katoličke Crkve nikada nije bila osporavana niti stavljena u pitanje valjanost biskupskog ređenja u utrechtskoj Crkvi.

osnovao Krist«. Zabacuje se primat pape, ali se priznaje sakramentalni karakter svećeništva, biskupskog reda i apostolskog nasljedstva (sukcesija). Biskupsko posvećenje i svećenički red može podjeljivati samo valjano zaređen biskup.

Bit, smisao i svrha *sakramenata* tumači se u katoličkom smislu. Ima sedam sakramenata. Zanimljivo je, međutim, da Poljska nacionalna katolička Crkva u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi smatra navješćivanje i slušanje riječi Božje osim sakramentom, ali se zato krštenje i potvrda smatraju jednim sakramentom, kako bi se sačuvao broj od sedam sakramenata.

Sveta misa je pomirbena žrtva u kojoj je Krist realno nazočan, ali se niječe transspustancijacija (pretvorba) u katoličkom smislu. Pričest se može dijeliti pod jednom ili pod objema prilikama. U ispovijedi svećenik nema sudske vlasti, nego samo najavljuje oprostjenje grijeha koje se zbilo na temelju molitve vjernika. Tajna ispovijed i zajednička pokornička pobožnost vrijede jednako.

Starokatolička liturgija

Starokatoličke Crkve poznaju *samo narodni jezik* u liturgiji. Tako je na Hrvatskom starokatoličkom crkvenom saboru 23. svibnja 1937. Marko Kalogjera rekao: »Danas ovdje pred oltarom Boga velikoga ponavljamo naš sveti zavjet: u Hrvatskoj Crkvi samo hrvatski jezik, samo hrvatska vlast!«¹³ Sveta misa, kao služba Božje zajednice, smije se slaviti ako su nazočne najmanje tri osobe. Hrvatska starokatolička Crkva služi se starim katoličkim obrednikom i misalom za puk dr. Dragutina Kniewalda, katoličkog liturgičara. Sada je u upotrebi Biblija koju je izdala »Stvarnost«. Mise se ne služe po narudžbi (intencije). Obred mise jednak je onom katoličkom prije liturgijske obnove II. vatikanskog sabora.

Uređenje

Starokatoličke Crkve odijeljene su od Rima, samostalne, nacionalne Crkve, koje se sastoje od samostalnih biskupija. Od 1889. *nadbiskup iz Utrechta* predsjedava međunarodnim starokatoličkim kongresima. On je 1931. uspostavio interkomuniju s anglikancima.

Biskupijom upravlja *biskup* ili upravitelj, kojega biraju delegati svećenika i laika na sinodi koja se održava svake četvrte ili pete godine, ili prema potrebi. Predmet sinodalnih rasprava jesu vjerski, upravni i financijski problemi. Umirovljeni biskup nema više nikakve upravne vlasti u Crkvi, dok njegova posvetiteljska vlast ostaje i dalje netaknuta, jer se biskup bira doživotno. Trenutačno, sadašnjom »in statu fieri« »Hrvatskom katoličkom Crkvom« upravlja sinodalno vijeće s *Nikolom Burekom* na čelu, s potpredsjednikom Milanom Fistrićem i tajnikom dr. Milivojem Barbarićem.

Najveći problemi Starokatoličke Crkve u nas jesu pomanjkanje svećeničkih kandidata i teško materijalno stanje. Ranije su kandidati za svećenike upućivani na studij u Bern ili Bonn. Neko vrijeme je i u Zagrebu djelovala starokatolička škola za spremanje svećenika. Međutim, kako je priljev katoličkih svećenika koji su napustili službu postajao sve slabiji, Hrvatska starokatolička Crkva našla se u nezavidnu položaju. Danas ona broji pet svećenika i jednog đakona, a šest župa (Zagreb-Branimirova, Zagreb-Stenjevec, Šaptinovci, Beograd, Petrovaradin i Subotica). Postoji još, po uvjerenju starokatoličkih pristalica Utrechtske unije, hrvatska »shizmatička« župa

¹³ *Starokatolik* 6 (1966.) 13.

Dubrave Donje kraj Tuzle, kao i župa Mali Idoš, nastanjena vjernicima mađarske nacionalnosti.¹⁴

Vrlo je teško odrediti i približno točan broj vjernika, jer se o tome ne vodi nikakva statistika. Po proračunu koji se temelji na vjerskoj praksi starokatolikâ, možemo govoriti o najviše 5.000 starokatoličkih vjernika.

Prema starokatoličkom godišnjaku iz 1956. članice Utrechtske unije bile su slijedeće starokatoličke zajednice:

1. Katolička biskupija starokatolika u Njemačkoj – središte je Bonn, gdje se od 1902. nalazi starokatoličko sjemenište pripojeno bonskom sveučilištu.
2. Starokatolička Crkva Austrije.
3. Kristkatolička Crkva Švicarske – sjedište biskupa je Bern. Tu se nalazi i kristkatolički bogoslovni fakultet, kao i redakcija »Međunarodnog crkvenog časopisa«.
4. Crkva Utrechta.
5. Poljska nacionalna katolička Crkva u SAD – njezini članovi podređeni su biskupima u Scrantonu, Mancheseeru, Buffalu i Chicagu.
Poljska katolička Crkva u Poljskoj – sjedište je u Krakovu, kamo se 1946. preselilo iz Varšave.
6. Hrvatska narodna starokatolička Crkva i Hrvatska starokatolička Crkva.

Spomenimo na kraju da se u Kanadi, u Torontu, nalazi župa Hrvatske narodne starokatoličke Crkve, kojom upravlja svećenik Ante Nikolić, ali jurisdikciju nad njim obavlja biskup Poljske nacionalne katoličke Crkve.

Svećenike u pastvi uzdržavaju vjernici, svojim dobrovoljnim doprinosima, dok se drugi uzdržavaju radom svojih ruku u raznim zvanjima.

Tisak

Prije rata starokatolici su u nas razvili vrlo živu izdavačku djelatnost. Uz mjesečnik »Starokatolik« i »Kalendar Grgur Ninski« Hrvatska starokatolička Crkva izdala je niz brošura i knjižica, pretežno informativnog i polemičkog karaktera.

Poslijeratna informativna djelatnost započela je 1965. izdavanjem dvomjesečnika »Starokatolik«, koji se umnožavao na šapirografu. Osnivanjem Huzjakove Hrvatske narodne starokatoličke Crkve pokrenuto je izdavanje mjesečnika »Starokatolički glasnik«, a sjedište Saveza starokatoličkih Crkava SFRJ u Beogradu, pod predsjedništvom Vilima Huzjaka, izdavalo je četiri puta godišnje »Informativni bilten«. Prema sporazumu i dogovoru obiju Crkava, 1973. prestali su izlaziti »Starokatolik« i »Starokatolički glasnik«, kako bi se mogao pokrenuti novi časopis, koji bi na najbolji način tumačio nauk i želje Hrvatske katoličke Crkve. Sinoda Hrvatske starokatoličke Crkve 14. VII. 1974. promijenila je naziv u Hrvatska katolička Crkva, a novi službeni list nazvan je »Hrvatski katolički glasnik«.

¹⁴ Najnoviji razvoj unutar starokatolikâ doveo je do velikih razmimoilaženja. Dok jedni (tzv. zagrebački smjer) smatraju povezivanje s Utrechtom izlazom iz sadašnje krize i jačanjem Hrvatske starokatoličke Crkve u suvremenom svijetu, dotle drugi, protivnici unije s Utrechtom (tzv. izvanzagrebački smjer), smatraju da bi pripajanje Utrechtu značilo »protestantizaciju« katoličkog nauka starokatolika, tj. zabacivanje nauka o sakramentima i štovanju Marije i svetaca. Pristalice unije s Utrechtom smatraju ove posljednje »otpadnicima i šizmaticima«. Župe koje se otimaju utjecaju Utrechta pripadaju starokatoličkim Crkvama Srbije, Slovenije i Bosne i Hercegovine, a među njima se posebno ističe župa Dubrave Donje kod Tuzle, sa svojim župnikom Josipom Kvočićem, kojemu protivnici predbacuju »katolizaciju« starokatolikâ.

Od 1870. do II. vatikanskog sabora odnosi između Katoličke i Starokatoličke Crkve svodili su se na polemiku i međusobna predbacivanja.¹⁵ Međutim, poslije sudjelovanja promatrača starokatoličkih Crkava Utrechtske unije na II. vatikanskom koncilu stvorene su mogućnosti za međusobne susrete i korisne razgovore. Uskoro se pokazalo da katolici nisu dovoljno obaviješteni o vjerovanju i djelovanju starokatolika.

Koncil i pokoncilsko gibanje u Katoličkoj Crkvi pokazali su da su mnoge želje koje su starokatolici nakon I. vatikanskog sabora iznijeli sada ostvarene ili bar zaključene: upotreba narodnog jezika u liturgiji, obnova liturgije, obnova discipline posta i oprostâ, novosti u sakramentu pokore, najavljena reforma crkvenog prava, sve veće sudjelovanje laika na svim područjima crkvenog života, nauk o kolegijalitetu biskupske službe, autoritet biskupskih konferencija i biskupske sinode. Naravno, postoje još razlike, ali od svih kršćanskih crkava *Starokatolička je s Pravoslavnom Crkvom ipak najbliža* Katoličkoj i upravo je stvorena da bude most ili »Crkva sredine« između Katoličke Crkve i drugih kršćanskih Crkava.

Starokatoličke Crkve imaju hijerarhijsku strukturu Katoličke Crkve, bez obzira što se njihove granice poklapaju s granicama država u kojima se nalaze, pa ih zbog toga možemo nazvati nacionalnim Crkvama. To ih povezuje s Crkvama protestantskog oblika, a naučavanje ih približava Pravoslavnoj i Katoličkoj Crkvi. Zato ih s pravom smijemo nazvati »Crkvama sredine«. Iako je njihov broj vrlo malen, ipak, zbog mogućnosti da igraju u svjetskom ekumenskom pokretu posredničku ulogu, njihova je uloga značajna.

U Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj i Nizozemskoj već su osnovani službeni odbori sa zadaćom da razvijaju suradnju između Rimokatoličke i Starokatoličkih Crkava. U nas, osim povremenih privatnih susreta, još se ništa nije učinilo na upoznavanju i približavanju katolika i starokatolika. To više nas je obradovala vijest da je 27. studenoga 1974. tajnik sinodalnog vijeća Hrvatske katoličke Crkve i član uredništva »Starokatolika« dr. Milivoj Barbarić posjetio Povijesni institut, odjel za povijest ekumenizma Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, i upoznao studente s postankom, razvojem, naučavanjem i značenjem Hrvatske starokatoličke Crkve.

Ekumenizam je napor razjedinjenih kršćana da se nađu, razumiju i pođu zajedno. Nije riječ samo o snošljivosti ili miroljubivoj koegzistenciji. Riječ je o *naporu*. Već je puno učinjeno time što se danas međusobno više ne oslovljavamo grubim riječima, uvredama ili neosnovanim optužbama. Preduvjet svakog razumnog dijaloga uključuje međusobno poznavanje i poštivanje. Drugi korak bit će već lakši.

Prilog

UTRECHTSKA IZJAVA

Biskupi:

Johannes Heykamp, nadbiskup Utrechta;

Gasparus Johannes Rinkel, biskup Haarlema;

Cornelius Diependaal, biskup Deventera;

Joseph Hubert Reinkens, biskup Starokatoličke Crkve Njemačke;

Eduard Herzog, biskup Kristove katoličke Crkve Švicarske,

dana 24. rujna 1889., sabrani u nadbiskupskom dvoru, zazvavši Duha Svetoga, daju slijedeću

¹⁵ Usp. K. B., Crkva i država (Zagreb 1930).

I z j a v u o K a t o l i č k o j C r k v i

Sabrani zbog poziva supotpisnika nadbiskupa Utrechta na dogovor, zaključili smo da ćemo se ubuduće od vremena do vremena sastajati, da bismo, uz suradnju naših pomoćnikâ, savjetnikâ i teologâ, raspravljali o zajedničkim stvarima.

Smatramo prikladnim da prigodom ovog našeg prvog sastanka u zajedničkoj izjavi sažeto izložimo crkvena načela prema kojima smo se do sada u našoj biskupskoj službi ravnali i prema kojima ćemo se i u buduće ravnati, i o kojima smo imali prilike u pojedinačnim tumačenjima češće se izjasniti.

1. Čvrsto se držimo starocrkvenog načela koje je Vincencije Lerinski izrekao rečenicom: »Id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est, hoc est etenim vere proprieque catholicum.« Stoga se čvrsto držimo vjere stare Crkve, kako je ona izrečena u ekumenskim simbolima i uopće priznatim dogmatskim odlukama ekumenskih sinoda nepodijeljene Crkve prvog tisućljeća.

2. Kao vjeri stare Crkve protivno i kao ono što razara starocrkveni ustav, odbacujemo vatikanski dekret od 18. srpnja 1870. o neprevarljivosti i o sveopćem episkopatu ili crkvenoj svemoći rimskog pape. Ali to nas ne priječi da priznamo povijesni primat na način kako su rimskom biskupu, kao »primus inter pares«, sa slaganjem cijele Crkve prvog tisućljeća, dodijelili mnogi ekumenski sabori i oci stare Crkve.

3. Zabacujemo također izjavu Pija IX. iz godine 1854. o bezgrešnom začecu Marijinu, koja nema temelja niti u Svetom pismu, niti u predaji prvih stoljeća.

4. Što se tiče drugih od rimskog biskupa u posljednjim stoljećima izdanih dogmatskih dekreta, bulâ »Unigenitus«, »Auctorem fidei«, »Syllabus« od 1864. itd., mi ih zabacujemo ukoliko su u suprotnosti s naučavanjem stare Crkve i ne priznajemo ih mjerodavnima. K tome ponovno iznosimo sve prosvjede koje je stara katolička Crkva Nizozemske već prije iznijela protiv Rima.

5. Ne prihvaćamo Tridentinski sabor s njegovim odlukama koje se odnose na disciplinu, a njegove dogmatske odluke prihvaćamo samo ukoliko se slažu s naučavanjem stare Crkve.

6. Ocijenivši da je sveta euharistija u Katoličkoj Crkvi odvajkada istinsko središte službe Božje, smatramo svojom dužnošću također izjaviti da ostajemo potpuno vjerni neokrštenoj staroj katoličkoj vjeri o svetom oltarskom sakramentu, dok vjerujemo da pod prilikama kruha i vina primamo sâmo tijelo našega Gospodina Isusa Krista. Euharistijska svečanost u Crkvi nije trajno ponavljanje ili obnavljanje pomirbene žrtve koju je Krist jednom zauvijek na križu prinio. Njezin se žrtveni karakter sastoji u tome da je ona trajna uspomena Krista i na zemlji održavano stvarno ponazočenje onog jednog prinosa za spasenje otkupljenog čovječanstva, koji prema Heb 9,11.12 u nebu trajno vrši Krist, budući da se on sada u Božjoj nazočnosti za nas pojavljuje (Heb 9,24).

Budući da se u tome sastoji karakter euharistije u odnosu na Kristovu žrtvu, ona je ujedno posvećena žrtvena gozba u kojoj vjernici koji primaju tijelo i krv Gospodina čine međusobno zajedništvo (1 Kor 10,17).

7. Nadamo se da će teolozi uspjeti u svojem nastojanju, držeći se vjere nedjeljive Crkve, postići razumijevanje o razlikama koje su nastale nakon crkvenog raskola. Opominjemo svećenike podređene našoj upravi da prije svega u propovijedi i prilikom pouke naglašuju one bitne kršćanske vjerske istine koje zajednički ispovijedaju crkveno odvojene konfesije, a da u raspravama o još postojećim suprotnostima brižljivo izbjegavaju svaku povredu istine i ljubavi i da članove naših zajednica riječju i primjerom tako vode da se prema onima koji drukčije vjeruju vladaju onako kako to dolikuje duhu Isusa Krista koji je naš Spasitelj.

8. Vjernim držanjem nauka Isusa Krista i odbacivanjem svih zabluda koje su nastale ljudskom krivnjom, svih crkvenih zlouporaba i hijerarhijskih težnji, vjerujemo da se najuspješnije možemo suprotstaviti nevjeri i vjerskom nehaju, tom najvećem zlu našeg vremena.¹⁶

¹⁶ KONRAD ALGERMISSEN, *Konfessionskunde* (Paderborn 1969.) 585–587.

5. Slobodni zidari ili masoni

Činjenice

Slobodno zidarstvo (engleski: freemasonry, francuski: francmaçonnerie, njemački: Freimaurerei) vuče svoje podrijetlo od udrugâ srednovjekovnih zidarskih radnika, koji su – služeći se zidarskim znakovima ili simbolima – željeli svoje članove oplemeniti, uljuditi i odgojiti za borbu pravednosti, čovjekoljublja i jednakosti među ljudima. U srednjem vijeku »slobodnim zidarima« nazivali su se oni zidarski obrtnici koji nisu bili vezani članstvom uz postojeće velike crkvene »cehove« određenoga grada ili mjesta, već su se slobodno kretali od mjesta do mjesta, preuzimajući gradnju crkvi i crkvenih zgrada. To su bili uglavnom putujući klesari, graditelji i kipari.

Crkvene staleške udruge zidarskog umijeća ili »zidarski cehovi« srednjeg vijeka uvodili su svoje članove u zidarsko umijeće tajnim, simboličnim riječima, slikama, pojmovima i radnjama. To se zbivalo postupno, uvođenjem u odgovarajući stupanj naučnika (šegrt), kalfe (djetića) i majstora (meštra). Početkom renesanse i reformacije nastavile su crkvene bratovštine svoje djelovanje, poprimivši (kao npr. u konzervativnoj Engleskoj) oblik raznih staleških klubova, koji su od 1641. god. u svoje redove počeli primati članove iz viših staleških ili plemićkih krugova. Tako je »viši«, plemićki stalež postupno prevagnuo u spomenutim bratovštinama, preuzevši u njima odlučujuću utjecajnu ulogu.

Udruge tih »slobodnih zidara« nazivaju se »lože« (engleski: lodge, a znači kućicu ili malu odijeljenu prostoriju u gledalištu) zbog mjesta u kojima su održavali svoje tajne sastanke. U početku su to ponajviše gostionice ili svratišta. U takve »slobodne lože« u Engleskoj, koja je do XVIII. st. trpjela zbog vjerske razjedinjenosti, počeo je pod utjecajem prosvjetiteljstva prodirati deizam, nastojeći stvoriti jednu novu, sveopću religiju čovječanstva, koja bi pridonosila bratimljenju ljudi. Temelje te »naravne vjere« ili deizma (latinska riječ deus znači Bog) postavio je engleski iluminist Herbert Chesbury (†1648.). Prema tom sustavu »naravne religije« jedini oblik istine predstavlja ljudski razum, oslobođen od Božje objave i svjetovne vlasti. Deisti vjeruju da postoje Bog i duša, ali ne priznaju neposredno Božje upravljanje svijetom. »Naravna religija« je ono što priznaju sve religije svijeta, a što se može svesti na tzv. »zajedničke oznake«. To su: Bog postoji i treba mu iskazivati kult; čovjek mora živjeti pobožno i kreposno; čovjeku je prirodna težnja da prezire grijeh i da nastoji oko popravka; postoji vječna kazna za grijeh i nagrada za dobra djela. Sve što se nalazi izvan tih načela predstavlja krivotvorenje prave, izvorne religije i najobičnija je izmišljotina svećenikâ, tvrde deisti.

Rođendanom masonerije smatra se 24. lipnja 1717., kada su se londonske lože ujedinile u prvu, »veliku ložu«, pod vodstvom »velikog majstora«. Blagdan rođenja sv. Ivana Krstitelja namjerno je izabran, jer je sv. Ivan bio zaštitnik srednjovjekovnih »radničkih bratovština«. Uvođenje u ložu vršilo se stupnjevito. U početku su postojala tri stupnja: naučnik, kalfa i majstor.

Prva velika loža dobila je 1723. statut, djelo prezbiterijanskog pastora Jamesa Andersona. Vjerski indiferentizam, međusobno pomaganje članova lože, tajnovitost sastanaka obavijena starim simbolima i običajima zidarâ, gajenje čovječnosti i bratstva, vrlo su rano masonima otvorili vrata europskog kontinenta. Masonstvo se brzo širi i pretvara u tajno udruženje s političkom i kulturnom svrhom. Do sredine XVIII. st. lože su nikle u gotovo svim važnijim gradovima Europe.

Tijekom daljnjeg širenja dolazi i do prvih raslojavanja, ideoloških opredjeljenja i međusobnih masonskih sukoba. Masoni anglosaksonskih, germanskih i nordijskih zemalja sačuvali su vjeru u Boga, ali su ostali deisti i religiozno indiferentni. U isto vrijeme je masonstvo u Francuskoj i u romanskim zemljama izražavalo izričito neprijateljsko stanovište prema objavljenoj vjeri i prema Crkvi uopće. Novo zaoštavanje nastupilo je u razdoblju probuđenog nacionalizma i talijanskog Risorgimenta, kada su masoni bili glavni nositelji republikanskih i revolucionarnih zamisli, a samim time postali su i

grobarima papinstva i crkvene države. Činjenica je da su potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća francuske i talijanske masonske lože postajale sve više antiklerikalnima, propagirajući ne samo ateizam, već i otvoreni antiteizam. Takvo masonstvo, s naglašenim protuvjerskim i protucrkvanim programom, moralo je doći u sukob s nosiocima crkvenog autoriteta.

Međutim, nepovoljni odjeci na širenje i djelovanje masonâ nisu dolazili samo iz katoličkih krugova, već i od vladâ raznih zemalja. Već prije prve crkvene osude masonstva, od strane pape Klementa XII., slobodno zidarstvo bilo je zabranjeno u Nizozemskoj, Toskani, Veneciji i Hamburgu, a slijedile su zabrane u Firenci, Beču i Lisabonu. Turska je 1748., a Rusija 1796. godine zabranila masonstvo, dok je od 1813. u Španjolskoj dolazilo i do pogubljenja masonâ. Godine 1826. slijedila je zabrana u Sjedinjenim Američkim Državama, 1925. u fašističkoj Italiji, a 1933. u nacističkoj Njemačkoj. U Italiji je 1945. god. masonska loža obnovljena, pod nazivom »Veliki Orijent Italije«, a u SR Njemačkoj masonstvo je ponovno dobilo građansko pravo 1949. godine.

Međunarodno povezivanje slobodnih zidara zapravo ne postoji, unatoč postojanju nekih međunarodnih masonskih udruženja. Dapače, zbog različitih svjetonazora, razne nacionalne masonerije često su se žestoko međusobno borile na različitim političkim stranama. Svaka je loža neovisna, pa je krivo uvjerenje običnih ljudi da postoji neki dobro organizirani i jedinstveni međunarodni masonski pokret. Tako su zbog ratnog sukoba između Francuske i Njemačke 1871. god. njemački masoni prekinuli svaku vezu s francuskim masonima. Zbog odbacivanja »vjere u Boga kao graditelja svemira«, Velika loža Engleske prekinula je 1950. godine vezu s Velikom ložom Urugvaja. Nesporazumi i neslaganja među masonima Njemačke nastali su zbog različitog pristupa židovskom pitanju, dok masonske lože SAD još uvijek potresa različito poimanje crnačkog pitanja.

O broju i trenutačnom stanju masonâ u svijetu teško je dati točne podatke, jer neke velike lože, posebice one u romanskim zemljama, iznose nepotpune podatke o broju svojih članova. Prema nekim podacima broj slobodnih zidara okupljenih u 135 velikih loža širom svijeta iznosi oko 8 milijuna. Od toga broja na masone anglosaksonskih zemalja otpada preko 6 milijuna. Drugi opet, ubrajajući među masone i neke masonima slične organizacije, tvrde da u svijetu ima oko 12 milijuna masona.

Što se tiče svjetonazora, potrebno je istaknuti slijedeće: prema Uredbi iz 1723. godine masonstvo se naziva »religijom koja je zajednička svim ljudima«, što znači da je masonstvo sveopća naravno-etička religija razuma. Članovima masonske lože, tvrdi se nadalje, ne mogu postati ateisti i moralni pokvarenjaci (»mason ne može postati glupi ateist niti bezbožan pokvarenjak«). Boga nazivaju »graditeljem« (»Adam, naš praotac, stvoren je na sliku Boga, velikoga graditelja svemira«). Pojam Boga deistički je, ma koliko se masoni pozivali na Poslasticu Hebrejima (11,10), u kojoj se spominje »Bog graditelj i tvorac«, kao i na slične svetopisamske nazive za Boga. Ostale vjerske istine i dogme Katoličke Crkve masoni najodlučnije odbacuju. Međutim, prema jednoj odredbi, kandidatu se ne smije postavljati pitanje njegova vjerskog uvjerenja, niti se o tom pitanju smije raspravljati na sastancima u ložama.

Anglosaksonski masoni su sve do danas zadržali taj svjetonazor. Prigodice su zauzimali i pozitivno stanovište prema kršćanstvu. U već spomenutom spisu iz 1950. godine napominje se da se »kršćanskom Bogu valja iskazivati pravo štovanje i da se masoni vjerom u njega nadahnjuju i da mu ostaju vjerni«. To zapravo znači da su masoni anglosaksonskog prostora odstupili od Uredbe i početnih humanističko-liberalnih zamisli. Inače, engleski su masoni vrlo povezani s državnom Engleskom crkvom i s kraljevskom engleskom kućom. Gotovo svi engleski kraljevi, od Georgea IV. (†1830.) nadalje, bili su masoni, kao i vodeći engleski državnici (npr. Winston Churchill).

U slobodno-zidarskoj literaturi masonâ Njemačke i skandinavskih zemalja, posebice Švedske, kršćanske se istine i osoba Krista rado ističu, a njihovi obredi primanja u lože zbivaju se prema obredu kršćanskih viteških redova. Članovi masonskih loža u Njemačkoj bili su pruski kraljevi i neki poznati pjesnici (Herder, Klopstock, Goethe). U Austriji su masonima pripadali skladatelji Mozart i Haydn.

PODACI I DOGAĐAJI

- Između XI. i XII. stoljeća u Europi nastaju prvi savezi trgovaca i obrtnika, tzv. »cehovi« (staleške udruge obrtnikâ jedne struke), »bratovštine« (udruge za međusobnu pomoć), čiji članovi svoje obveze potkrepljuju posebnom zakletvom.
- U XIII. i XIV. stoljeću nastaju »slobodne udruge«, obrtničke bratovštine »slobodnih zidara« (masona), zidara, graditelja i kipara, koji nisu bili vezani članstvom u nekom »cehu«.
- 1717. u Londonu je osnovana (24. lipnja) Velika loža Engleske.
- 1723. Velika loža prihvaća »ustrojstvo« škotskoga prezbiterijanskog pastora Jamesa Andersona.
- Od 1728. nadalje masonerija se širi Europom, dolazi u Pariz, u Madrid, u engleske kolonije u Indiji i Sjevernoj Americi, osvaja Lisabon, Den Haag i Stockholm.
- 1738.: Apostolsko pismo »In eminenti« pape Klementa XII.
- 1751.: Apostolska uredba »Providas Romanorum Pontificum« pape Benedikta XIV.
- 1769. utemeljena je prva masonska loža u Hrvatskoj (u Glini). Utemeljili su je časnici iz Sedmogodišnjeg rata (1756.–1763.).
- 1773.: Velika loža Francuske počinje se nazivati »Veliki Orijent« i tijekom vremena vrši snažan utjecaj na masone romanskoga jezičnog prostora, kao i na masone u prekomorskim zemljama. Godine 1775. nastaje prva loža američkih crnaca.
- 1815. osnovana je Velika loža Rusije, a 1822. prva južnoamerička Velika loža Brazila. Slijede Švicarska (1844.), Italija (1860.), na čelu s velikim majstorom Garibaldijem, Ugarska (1870/71.), Australija (1884.), Turska (1909.), Bugarska (1917.), Jugoslavija (1919.), Češka i Slovačka (1920.), Poljska (1921.), Rumunjska (1923.).
- 1878. loža »Veliki Orijent Francuske« izbacuje iz svoga statuta i obrednika svaku pomisao na postojanje Boga i besmrtnost duše.
- 1884.: Enciklika »Humanum genus« pape Leona XIII.
- 1905.: masoni esperantisti osnivaju »Esperanto Universala Framasona Ligo« (Basel), a 1921. godine utemeljeno je »Međunarodno masonsko udruženje« (Ženeva), upereno protiv njemačkih i anglosaksonskih masona.
- 1925. fašistički režim u Italiji donosi zakon o zabrani djelovanja tajnih društava, posebice masonerije.
- 1933.: Zabrana djelovanja masonâ u nacionalsocijalističkoj Njemačkoj. Masonerija je bila zabranjena u bivšem Sovjetskom Savezu, državama socijalističkog bloka, kao i u razdoblju diktature u Španjolskoj i Portugalu.
- 1950.: Velika loža Engleske izjavljuje da pravim masonima ne priznaje one koji odbacuju »vjeru u Boga kao graditelja svemira«.
- 1955.: L'Osservatore Romano (19. ožujka) potvrđuje da se Katolička Crkva protivi masoneriji.
- 1974.: U priopćenju (19. srpnja) Kongregacija za nauk vjere potvrđuje da kan. 2335. Crkvenog zakonika protiv masonstva ostaje i dalje na snazi, napominjući da se ovaj zakon, kao i svaki krivični zakon, mora tumačiti u restriktivnom smislu.
- 1981.: L'Osservatore Romano (3. ožujka), osvrćući se na priopćenje Kongregacije za nauk vjere, potvrđuje izopćenje za pripadnike masonstva.
- 1983.: Novi Crkveni zakonik, koji je stupio na snagu 27. studenoga 1983., ne govori više izričito o masonstvu.

Javni život Sjedinjenih Američkih Država pod velikim je utjecajem masonâ, koji više djeluju na socijalnom, gospodarskom i karitativnom području, njegujući drugarstvo i prijateljstvo. Oni su manje filozofski usmjereni od svojih drugova u njemačkom prostoru. Od Georgea Washingtona do H. Trumana gotovo je polovica američkih predsjednika pripadala masonima. Njima je pripadao i poznati pisac Mark Twain, a danas među članovima masona ima i oko dva milijuna američkih crnaca.

Masoni romanskih i latinsko-američkih zemalja odbacili su vjeru u »Svemogućega graditelja svemira« već 1877. godine. Učinio je to »Veliki Orijent Francuske«. Ta je odluka obnovljena 15. rujna 1952. i još je i danas na snazi. Francuska je loža uvijek bila neprijateljski raspoložena prema vjeri i prema Crkvi. Vodeći enciklopedisti bili su masoni. U svom razvoju francuski masoni razvili su razne stupnjeve masonstva, a njihova protuvjerska i protucrkvena djelatnost dobivala je sve više i značaj tajnosti. Trostupnjeveni obred primanja pretvorio se u obred od 33 stupnja, čime se masonstvo sve više predstavljalo opasnom tajnom organizacijom.

Kao tajni znakovi masonstva vrijede uglavnom posvuda simboli koji dočaravaju put prema svjetlosti, a lože obično kao svoje simbole ističu Bibliju, trokut, kutomjer i šestar, nekadašnje oznake zidarskih obrtnika.

Dileme

Katolička Crkva osuđivala je slobodne zidare zbog njihova deističkog svjetonazora, kao i zbog njihova protuvjerskog i protucrkvengog djelovanja. Dakle, pred očima tadašnjega crkvenog autoriteta stajao je onaj oblik masonstva koji se isticao bojovnim antiklerikalizmom. Od 1738. do 1918. pape su objelodanile preko dvanaest raznih zabrana. Stari Crkveni zakonik (kan. 1240., čl. 1., t. 1.) nepopravljivim je masonima i članovima sličnih tajnih udruga uskraćivao crkveni ukop. Zbog mjesnih prilika i raznih okolnosti, ove se papinske zabrane nisu uvijek strogo primjenjivale, a u nekim se zemljama iz državnih razloga nisu ni objavljivale.

Prvi je protiv masonstva nastupio papa Klement XII. (1738.), a zatim su slijedili Benedikt XIV. (1751.) i posebice Leon XIII. (1884.). Činjenica je da su u doba prosvjetiteljstva, kada masonerija još nije bila pod utjecajem protucrkvengog i protuvjerskog francuskoga masonskog smjera, brojni katolici, pa čak i biskupi (npr. zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac) bili članovi loža. U doba talijanskog Risorgimenta ili borbe za nacionalno ujedinjenje lože su odigrale vrlo značajnu ulogu, a brojni talijanski rodoljubi i državnici bili su članovi masonerije, počevši od Garibaldija, pa sve do naših dana. Talijanska je loža bila pod jakim utjecajem protucrkvene francuske masonerije, pa stoga i stroge papinske odredbe treba promatrati i iz kuta tadašnjih političkih prilika.

Na temelju svega iznesenoga možemo zaključiti da u biti postoji nespojivost između katolicizma i masonstva, i to zbog masonskih filozofskih i deističkih nazora. Prepuštajući svakom pojedincu da sâm sudi o masonskoj toleranciji i o borbi za pobjedu humanističkih ideala, ostaje ipak činjenica da je masonstvo u Francuskoj i u nekim romanskim zemljama nanosilo veliku štetu vjeri i Crkvi. U tom smislu možemo promatrati i negativno djelovanje Velike lože Jugoslavije (1919.), koja je preko kraljeva iz kuće Karađorđevića bila povezana s Velikom ložom Francuske i između dva rata rovarila protiv Katoličke Crkve na svim područjima crkvenog i političkog života. Nastupajući unitaristički i centralistički prema Hrvatima, išla je pod ruku s onima koji su tlačili Hrvate i ostale narode.

Sve većim utjecajem liberalizma kao svjetonazora, unatoč povećanju broja svojih članova, masonstvo je izgubilo svoje dosadašnje značenje. Ipak, mora mu se priznati veliko karitativno djelovanje, ali je ono danas usmjereno uglavnom prema istomišljenicima. Njegovo je zvjezdano razdoblje prošlo. Sve brojnije publikacije u svijetu i kod nas u ovo naše vrijeme žele čitatelje upozoriti na »staro-novi svjetski pokret« i time dokazuju

da masonstvo počinje pripadati prošlosti. Podvaljivanja o nekakvom navodnom članstvu pojedinih papa, kardinala, biskupa i svećenika u ložama današnjice predstavlja uzaludno trošenje riječi i bezrazložno prolijevanje tinte.

Borba u sadašnjosti i budućnosti za religiozne i duhovne pozicije već je davno prebačena na polje odnosa kršćanstva i ateizma. Masonstvo se može natjecati samo na sporednoj stazi. U romanskim zemljama masonstvo doduše još može nastavljati svoju protukršćansku ulogu, ali više ne predstavlja glavnog sugovornika kršćanstvu.

Ako Katolička Crkva još i danas osuđuje masonstvo, onda to nije zbog toga što bi ono za Crkvu predstavljalo suparnika, već zato što je ono u biti areligiozna filozofija, namijenjena eliti ili »izabranima«, utemeljena samo na naravnom moralu i na humanističkom racionalizmu, te što je širom otvorena najrazličitijim idejnim strujanjima i zato nespojiva s kršćanskim poimanjem otkupljenja i spasenja, koje je jedino ostvarljivo u Kristu Isusu, umrlom i uskrsnulom. Zbog svega toga novi Crkveni zakonik masonstvo više ni ne spominje.

da masonstvo počinje pripadati prošlosti. Podvaljivanja o nekakvom navodnom članstvu pojedinih papa, kardinala, biskupa i svećenika u ložama današnjice predstavlja uzaludno trošenje riječi i bezrazložno prolijevanje tinte.

Borba u sadašnjosti i budućnosti za religiozne i duhovne pozicije već je davno prebačena na polje odnosa kršćanstva i ateizma. Masonstvo se može natjecati samo na sporednoj stazi. U romanskim zemljama masonstvo doduše još može nastavljati svoju protukršćansku ulogu, ali više ne predstavlja glavnog sugovornika kršćanstvu.

Ako Katolička Crkva još i danas osuđuje masonstvo, onda to nije zbog toga što bi ono za Crkvu predstavljalo suparnika, već zato što je ono u biti areligiozna filozofija, namijenjena eliti ili »izabranima«, utemeljena samo na naravnom moralu i na humanističkom racionalizmu, te što je širom otvorena najrazličitijim idejnim strujanjima i zato nespojiva s kršćanskim poimanjem otkupljenja i spasenja, koje je jedino ostvarljivo u Kristu Isusu, umrlom i uskrsnulom. Zbog svega toga novi Crkveni zakonik masonstvo više ni ne spominje.

IV. KRŠĆANSTVO MEĐU HRVATIMA
OD 1941. DO 1990. GODINE

1. Kronika događaja

Ulaskom partizanskih odreda u Zagreb 8. svibnja 1945. god. završeno je razdoblje Nezavisne Države Hrvatske (10. IV. 1941. – 8. V. 1945.). Dan kasnije bio je završen Drugi svjetski rat.

Hrvatska se našla u novoj političkoj, gospodarskoj i vjerskoj stvarnosti. U novoj državi održan je 2. VI. 1945. prvi susret između predstavnika nove komunističke vlasti i katoličke crkvene hijerarhije, nakon čega su bile osnovane savezne, republičke, kotarske i općinske komisije za vjerska pitanja. Novi Ustav FNRJ bio je prema ruskom uzoru donesen 1946. god. Prema njemu Crkva je bila odvojena od države. Osnovni zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica bio je proglašen 22. V. 1953. god., a prema njemu bili su doneseni republički zakoni. Prema tim zakonima bila je zajamčena sloboda savjesti i vjeroispovijesti svim građanima, a ispovijedanje vjere bilo je proglašeno privatnom stvari svakog građanina. Vjerske su zajednice mogle izdavati svoje časopise i osnivati svoje škole za spremanje vjerskih službenika.

Međutim, jasno proglašena načela i doneseni državni zakoni nisu se poštivali. Posvuda u Hrvatskoj progonili su se vjernici i svećenici kao »klerikalistički i profašistički element«. Pod tim su se pojmom razumijevali svi svjesni i vjerski usmjereni Hrvati. Nakon uhićenja zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca progoni su se još više rasplamsali, a mnogi su vjernici i svećenici bez suda bili likvidirani ili osuđivani na dugogodišnje kazne zatvora. Sve je to sijalo nepovjerenje između onih koji su priznavali bezbožni ili ateistički svjetonazor i onih koji su vjerovali.

Kao nužna posljedica odvajanja Crkve od države izvršeno je 1949. god. i zakonsko odvajanje škole od Crkve, a vjerska se pouka nije više smjela održavati u školama, već samo u crkvama ili crkvenim zgradama.

Na čitavom području nove države bila je provedena (1946.) agrarna reforma, koja je posebice pogodila Crkvu, jer ju je posve osiromašila.

Novi napad na Crkvu i na njezino tradicionalno uređenje dogodio se 1949. god. kada su Crkvi oduzete matične knjige. U razdoblju od 1950. do 1953. god. svećenici su bili prisiljavani učlanjivati se u tzv. »svećeničko staleško udruženje« sa svrhom da surađuju s novim državnim vlastima u promičbenom smislu, a zauzvrat su bili oslobođeni od plaćanja službeničkog poreza. Oni koji nisu pristupili udruženju bili su izvrgnuti progonima.

Nakon smrti zagrebačkog nadbiskupa kardinala Alojzija Stepinca (10. II. 1960.) mnogi su se nadali poboljšanju odnosa između Crkve i države, tim više što je obnova Crkve započeta na II. vatikanskom saboru (1962.–1965.) bila sa simpatijama prihvaćena i od komunističkih država. U jeku te obnove bio je potpisan *Protokol* (1966.) između Sv. Stolice i SFRJ kojim su bili uspostavljeni diplomatski odnosi između dviju država.

Događaji koji su vezani uz »Hrvatsko proljeće« 1971. god. pobudili su nove nade za međusobno poboljšanje odnosa između Crkve i države, ali je brutalna represija, koja se okomila na pokret hrvatskoga nacionalnog i vjerskog buđenja, dovela do njihova ponovnog zahlađenja.

Međutim, uporna vatikanska tzv. »istočna politika« tražila je način kako uspostaviti podnošljiv »modus vivendi« između katolika i komunističkih vlasti u istočnom bloku. U tom kontekstu potrebno je gledati i neka administrativna rješenja u Crkvi među Hrvatima. Tako je 1969. god. obnovljena Splitska metropolija i Splitsko-makarska nadbiskupija. Uspostavljena je Riječka metropolija i Riječko-senjska nadbiskupija (1970.). Iste godine u Rimu je na najsvetčaniji način bio proglašen prvi hrvatski svetac – sv. Nikola Tavelić. Poboljšani politički odnosi između Sv. Stolice i SFRJ omogućili su posjet predsjednika SFRJ J. B. Tita papi Pavlu VI. (1971.) i održavanje Međunarodnog Mariološkog i Marijanskog kongresa u Zagrebu i u Mariji Bistrici. Iste godine bila je osnovana samostalna Banatska apostolska administratura sa sjedištem u Zrenjaninu, a pavlini su ponovno došli (iz Poljske) u Hrvatsku (Kamensko kraj Karlovca).

Bačka je bila 1968. god. izdvojena iz Kaločke nadbiskupije i na tom je području osnovana *Subotička biskupija* sa sjedištem u Subotici. Iste je godine Baranja i sjeverna Slavonija (Miholjac, Valpovo) odvojena od Pečujske biskupije i pripojena Đakovačko-srijemskoj biskupiji.

Kao rezultat općeg »aggiornamenta« u Katoličkoj Crkvi odlučeno je da se na prvu nedjelju Došašća 30. XI. 1969. god. u Hrvatskoj počinje služiti sv. misa obvezatno na živom hrvatskom jeziku, što su vjernici prihvatili s velikim oduševljenjem. Upravo je ova odluka pridonijela i nastojanju hrvatskih kulturnih djelatnika da se hrvatski jezik konačno smije nazivati hrvatskim imenom, a što je komunistički režim uporno odbijao osporavajući pravo hrvatskom narodu da svoj jezik naziva svojim vlastitim imenom.

2. Ustrojstvo Katoličke Crkve

Katolička Crkva među Hrvatima ima četiri metropolije:

1. *Zagrebačka metropolija* sa sufraganskim biskupijama: Đakovo i grkokatolička biskupija Križevci.
2. *Riječka metropolija* za nadbiskupiju Rijeka-Senj, sa sufraganskim biskupijama: Krk i Poreč-Pula.
3. *Splitska metropolija* za nadbiskupiju Split-Makarska, sa sufraganskim biskupijama: Dubrovnik, Hvar, Kotor, Šibenik.
4. *Sarajevska metropolija* za Vrhbosansku nadbiskupiju, sa sufraganskim biskupijama: Banja Luka, Mostar-Trebinje.

Sv. Stolici izravno je podvrgnuta *nadbiskupija Zadar*, a biskupija Subotica Beogradskoj nadbiskupiji.

Pojedine nadbiskupije imaju slijedeći broj župa:

Zagrebačka (421), Đakovačka (145), Križevačka (51), Riječko-senjska (166), Krčka (51), Porečko-pulska (63), Splitsko-makarska (164), Dubrovačka (65), Hvarska (45), Kotorska (27), Šibenska (68), Vrhbosanska (111), Banjalučka (39), Mostarska (64), Zadarska (107), Subotička (112), Pazinska apostolska administratura sa sjedištem u Poreču (54).

3. Katolički tisak

Među katoličkim hrvatskim vjernicima veoma se razvio katolički tisak, koji je djelomice dostigao pa i nadmašio predratnu razinu:

Bogoslovska smotra, teološka revija Katoličkog bogoslovnog fakulteta, obnovljena 1963. god.

Marulić, hrvatska književna revija od 1968. god.

Sv. Cecilija, glazbeni časopis Instituta za crkvenu glazbu Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu.

Veritas, obnovljeni Glasnik sv. Antuna Padovanskoga, izdaju franjevci konventualci u Zagrebu.

Glasnik Srca Isusova i Marijina, izdaju isusovci u Zagrebu.

Vjesnik Đakovačke biskupije (1872.), pripada starijoj hrvatskoj periodici.

Svesci – Kršćanska sadašnjost, izdaje »Kršćanska sadašnjost« kao reviju za suvremena crkvena pitanja.

Crkva u svijetu, časopis za vjersku kulturu, izlazi u Splitu.

Zvona, izdaje Nadbiskupijski ordinarijat u Rijeci.

Marija, vjerski list štovatelja Bl. Djevice Marije, izdaju splitski franjevci.

Obnovljeni život, dvomjesečnik za religijsku kulturu, izdaju isusovci u Zagrebu.

Glas koncila, katolički tjednik utemeljen 1962. god.

Mali koncil, list za djecu iz Zagreba.

Kana, obiteljska revija, izdaje »Kršćanska sadašnjost«.

Osim spomenutih časopisa i listova pojedine župe izdaju svoja glasila, a (nad)biskupije svoje vjesnike.

Među kršćanskim izdavačkim kućama ističu se:

Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda (nekadašnje Društvo sv. Jeronima) koje izdaje svake godine hrvatski katolički kalendar »Danica«, najčitaniju knjigu među Hrvatima, kao i književnu reviju »Marulić«.

Kršćanska sadašnjost, centar za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije objelodanjuje djela iz hrvatske crkvene povijesti, koncilske dokumente, prijevode Sv. pisma i knjige koje prate suvremena zbivanja u katoličkom svijetu.

PRILOZI

KRONOLOŠKI PREGLED DOGAĐAJA

Godina	Hrvatska	Ostale zemlje
oko 550.	Prve provale Slavena u Dalmaciju.	535.–555. Gotsko-bizantski rat.
614.	Pad Salone i bizantske vlasti u Dalmaciji.	568. Utemeljenje avarske države u Ugarskoj. Slaveni postaju njihovi podanici i branitelji.
630.	Dalmatinski se Slaveni oslobodiše avarske vlasti.	626. Avarsko-slavenski poraz pod Carigradom.
679.	Dalmatinski se Slaveni izmiriše s Bizantskim Carstvom i priznaše njegovu vrhovnu vlast.	
796.	Panonski Hrvati priznaše franačku vrhovnu vlast.	796. Pad avarske vlasti u Podunavlju.
803.	Dalmatinska Hrvatska prizna franačku vrhovnu vlast.	800. Karlo Veliki okrunjen za rimskoga cara.
819.–823.	Ljudevit knez panonsko-hrvatski. Ustanak protiv Franaka.	814.–840. Ludovik Pobožni u Franačkoj.
819.–821.	Borna dalmatinsko-hrvatski knez.	
838.	Ratimir knez panonsko-hrvatski.	
839.	Dalmatinsko-hrvatski knez Mislav i neretljanski knez Družak sklopiše mir s Venecijom.	oko 840. Knez Vlastimir u Srbiji.
841.	Nalet Arapa u Jadransko more.	863. Sveta braća Ćiril i Metod odlaze u Moravsku.
852.	Dalmatinsko-hrvatski knez Trpimir.	
865.–876.	Dalmatinsko-hrvatski knez Domagoj.	871. Osvojenje Barija.
878.–879.	Dalmatinsko-hrvatski knez Zdeslav prizna bizantsku vrhovnu vlast.	871.–894. Svatopluk knez moravski.
879.–892.	Dalmatinsko-hrvatski knez Branimir. Politička i crkvena neovisnost Dalmatinske Hrvatske.	885. Umro sv. Metod, nadbiskup moravski.
884.–896.	Panonsko-hrvatski knez Braslav.	896. Mađari se nastaniše u Ugarskoj.
892.–910.	Dalmatinsko-hrvatski knez Mutimir.	906. Propast Moravske države.
910.–930.	Tomislav najprije knez, zatim kralj hrvatski. Sjedinjenje Panonske Hrvatske s Dalmatinskom. Porazi Mađara i Bugara.	917.–927. Car Simeun Veliki u Bugarskoj.
925.	Hrvatska postaje kraljevinom.	

Godina	Hrvatska	Ostale zemlje
925.	Prvi splitski sabor. Biskup Grgur Ninski.	
930.–969.	Nasljednici Tomislava: Krešimir I. (930.–945.), Miroslav (945.–949.) i Mihajlo Krešimir II. (949.–969.). Slabljenje hrvatske države.	940. Časlav knez srpski. Oslobođenje Srbije.
969.–997.	Stjepan Držislav.	976.–1014. Car Samuilo.
997.–1000.	Svetoslav.	
1000.	Dužd Petar II. Orseolo uzima dalmatinske gradove.	1001. Utemeljenje ugarskoga kraljevstva Stjepana I.
1000.–1030.	Krešimir III. i Gojislav (1000.–1020.), njegov suvladar.	
1019.	Hrvatska prizna nominalnu vrhovnu vlast Bizanta.	1019. Pad Bugarske i Srbije pod bizantsku vlast.
1030.–1058.	Stjepan I.	
1058.–1074.	Petar Krešimir IV. Preporod države Hrvatske. Dalmatinski gradovi i Neretljanska oblast dolaze pod njegovu vlast.	1056.–1106. Henrik IV. u Njemačkoj.
1060.	Splitski sabor. Dvije stranke: latinska i hrvatska.	1073.–1085. Grgur VII. papa.
1075.–1089.	Dmitar Zvonimir. Premoć latinske stranke. Ratovanje na kopnu i moru za papinske interese.	1077.–1095. Ladislav I. u Ugarskoj.
1089.–1090.	Stjepan II.	
1091.–1095.	Almoš, hrvatski kralj.	
1091.–1097.	Kralj Petar. Ladislav provali u Hrvatsku.	1095. Koloman kralj ugarski.
1097.	Pogibija kralja Petra na Petrovoj gori.	
1102.	Ugarski kralj Koloman okrunjen hrvatsko-dalmatinskim kraljem.	1081.–1118. Aleksije Komnen.
1107.	Koloman predobio dalmatinske gradove.	
1115.–1117.	Mletački rat. Koloman umro 1116.	1118.–1143. Ivan Komnen.
1124.	Stjepan II. u Dalmaciji.	
oko 1137.	Bosna se pridružuje Ugarskoj.	
1150.	Manuelova pobjeda na Tari.	1143.–1180. Manuel Komnen.
1167.–1180.	Bizantinci vladaju u južnoj Hrvatskoj i Dalmaciji.	
1193.	Bartol, knez modruški.	
1197.–1203.	Herceg Andrija.	
1202.	Zadar osvojili Mlečani s pomoću križara.	1202.–1204. Četvrta križarska vojna.
1222.	»Zlatna bula« Andrije II.	1215. »Magna charta« u Engleskoj.
1242.	Tatari u Hrvatskoj.	1241. Bitka kod Mohija na Šaju.

Godina	Hrvatska	Ostale zemlje
1247.	Zadar se predaje Veneciji.	1246. Pogibija Fridrika, posljednjega Babenbergovca.
oko 1260.	Bela IV. razdvojio hrvatsko kraljevstvo.	1254. Štajerska u vlasti ugarsko-hrvatskog kralja.
1273.	Prvi slavonski sabor.	1273.–1291. Rudolf Habsburški.
1293.	Knezovi Bribirski postaju nasljedni banovi u Hrvatskoj.	1278. Bitka na Moravskom polju.
1301.	S Andrijom III. izumro rod Arpadovića.	1306. S Većeslavom III. izumro rod Přemyslovića.
1311.–1313.	Ban Pavao Bribirski ratuje s Venecijom radi Zadra.	1310. Luksemburgovci u Češkoj.
1322.	Padom bana Mladena prestaje hrvatsko nasljedno banstvo knezova Bribirskih.	1346. Stefan Dušan postaje srpski car.
1346.	Zadar se predaje Veneciji.	1348. Karlo IV. osniva sveučilište u Pragu.
1347.	Ludovik I. uspostavlja kraljevsku vlast u Hrvatskoj.	1355. Umro Stefan Dušan, srpski car.
1358.	Ludovik I. sjedinio Dalmaciju s Hrvatskom.	1370. Ludovik I. postaje poljski kralj.
1377.	Tvrtko podiže Bosnu na kraljevinu.	1371. Bitka na Marici. Pad Makedonije pod Turke.
1383.	Buna Ivana od Paližne.	
1386.	Pogibija Karla II. Dračkoga.	
1386.	Pokolj kod Gorjana, zarobljenje kraljice Marije i Jelisavete.	1389. Bitka na Kosovu polju.
1394.	Žigmund uspostavlja privremeno svoju vlast u Hrvatskoj.	1396. Bitka kod Nikopolja.
1403.	Ladislav Napuljski okrunjen za ugarsko-hrvatskoga kralja u Zadru.	
1409.	Ladislav Napuljski prodao Dalmaciju Veneciji.	
1415.	Ugarski utjecaj istisnut iz Bosne.	1427. Ugarska dobiva Beograd.
1444.	Hrvatska gubi Omiš i Poljica.	1440. Prva opsada Beograda.
1448.	Stjepan Vukčić postaje herceg sv. Save.	1444. Bitka kod Varne.
1463.	Propast bosanskoga kraljevstva.	1453. Pad Carigrada.
1464.	Osnutak Jajačke banovine.	1456. Druga opsada Beograda.
1469.	Osnutak Senjske kapetanije.	1459. Srbija postaje turski pašaluk.
1480.	Gubitak Krka.	1463. Prvi nasljedni ugovor između Matijaša Korvina i Fridrika III.

Godina	Hrvatska	Ostale zemlje
1482.	Pad Hercegovine.	1491. Drugi nasljedni ugovor između Vladislava II. i Maksimilijana.
1493.	Bitka na Krbavskom polju.	1505. Ugarski sabor isključuje sve strance od prava na ugarsko-hrvatsku krunu.
1520.	Pogibija bana Petra Berislavića.	1506. Treći nasljedni ugovor između Vladislava II. i Maksimilijana, a 1515. četvrti nasljedni ugovor.
1525.	Krsto Frankopan opskrbio Jajce.	1521. Sulejman II. osvojio Beograd.
1526.	Hrvati hoće sebi birati drugoga vladara.	
1526. (29. kolovoza)	Bitka na Mohačkom polju, pogibija Ludovika II. Hrvatska bez kralja.	1526. Bitkom na Mohačkom polju i pogibijom Ludovika II. Ugarska i Češka ostaju bez kralja.
1527.	1. siječnja Hrvati izabraše Ferdinanda svojim kraljem na Cetinu, a 6. siječnja u Slavoniji Ivana Zapoljskoga.	1526. (11. studenoga) Ugri okruniše Ivana Zapoljskoga kraljem. 1526. (16. prosinca) Ugri izabraše Ferdinanda kraljem.
poč. 1528.	Pad Jajca i Banje Luke.	1529. Turci pod Bečom (prvi put).
1537.	Pad Požege i Klisa. Katzianerov poraz kod Gorjana.	1532. Nikola Jurišić u Kisegu.
		1538. Velikovaradinski mir.
		1541. Ugarska razdijeljena u tri dijela.
1573.	Seljačka buna Matije Gupca.	1566. Nikola Zrinski u Sigetu.
1579.	Osnutak Karlovca.	1606. Bečki i Žitvatoročki mir.
1593.	Bitka kod Siska.	1618.–1648. Tridesetogodišnji rat.
1630.	»Statuta Valachorum«.	1664. Bitka kod Sv. Gottharda i Vašvarski mir.
1671.	Smrt Petra Zrinskog i Krste Frankopana u Wiener-Neustadtu.	1683. Turci pod Bečom (drugi put).
		1687. Požunski sabor: Habsburška kuća postaje nasljedna u Ugarskoj i Hrvatskoj po primogenituri.
1690.	Doseljenje Srba u Srijem.	1699. Karlovački mir.
1712.	Hrvatska Pragmatička sankcija.	1713. Karlo III. proglašava Pragmatičku sankciju.
1745.	Obnova i pripojenje Slavonije Hrvatskoj.	1718. Požarevački mir.
1751.	Osnovana srpska metropolija u Srijemskim Karlovcima.	1722. Ugarska Pragmatička sankcija.
1754.	»Militär Grenze-Rechten«; ukinuti posljednji ostaci krajiške samouprave u Varaždinskom generalatu.	1756.–1763. Sedmogodišnji rat.
1755.	Buna krajišnika u Varaždinskom generalatu (»Severinska«). – Buna kmetova u Križevačkoj županiji.	

Godina	Hrvatska	Ostale zemlje
1756.	Urbar Marije Terezije za Slavoniju.	
1767.	Osnutak Hrvatskog kraljevskog vijeća.	
1776.	Rijeka vraćena Hrvatskoj.	
1779.	Hrvatsko kraljevsko vijeće ukinuto.	1781. Patent o toleranciji.
1791.	Hrvatsko plemstvo odriče se upravne i financijske samostalnosti Hrvatske.	1785. Ukinuće kmetstva. 1787.–1791. Rat s Turcima.
1792.	Mađarski jezik uvodi se kao neobvezatni predmet u hrvatske škole.	1792. Francuska naviješta rat Austriji i Pruskoj.
		1794. Urota Ignjata Martinovića.
1797.	Mletačka Dalmacija i Istra dolaze pod Austriju.	1797. Propast Mletačke Republike. – Mir u Campoformiju.
1805.	Požunski mir. Dalmacija i Istra dolaze pod vlast Napoleona I.	
1806.	Francuska vojska zaposjeda Dubrovnik.	
1808.	Kraj Dubrovačke Republike.	
1809.–1813.	Ilirske provincije.	
1827.	Hrvatski sabor uvodi mađarski jezik kao obvezatni predmet u škole.	1825.–1827. Ugarski sabor.
1830.	Lj. Gaj, Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja. – J. Kušević, De municipalibus juribus... – P. Štoos, Nut novo leto...	
1832.	J. Drašković, Disertatia... – J. Derkos, Genius patriae...	1831.–1832. Husein-kapetan Gradašćević.
1835.	Novine horvatske, Danica horvatsko-slavonsko-dalmatinska.	1835. Umro car Franjo I.
1836.	Gaj uvodi u svoje novine ilirsko ime i novi pravopis.	1836. Pogibija Smail-age Čengića.
1838.	Ilirska čitaonica u Zagrebu.	1839.–1840. Ugarski sabor.
1841.	Postanak političkih stranaka u Hrvatskoj.	
1842.	D. Rakovac, Mali katekizam za velike ljude.	
1843.	Zabrana ilirskog imena i grba.	1843.–1844. Ugarski sabor.
1845.	»Srpanjske žrtve«.	
1847.	Hrvatski sabor proglašava narodni jezik »diplomatičkim«.	1847.–1848. Ugarski sabor.
1848.	23. III. J. Jelačić imenovan banom. – 25. III. Narodna zahtijevanja. – 25. IV. Banov proglas o ukinuću tlake, crkvene desetine i urbarijalnih podavanja. – 5. VI. Sastanak Hrvatskog sabora. – 7. IX. Ban naviješta rat peštanskoj vladi; 11. IX. prelazi s vojskom Dravu.	1848. Revolucija u Parizu, Beču, Milanu, Berlinu. – 31. V. – 12. VI. Slavenski kongres u Pragu. – 12. VI. Napadaj generala Hrabowskog na Srijemsku Karlovce. – 2. XII. Franjo Josip I.

Godina	Hrvatska	Ostale zemlje
		1849. Oktroirani ustav (4. III.). – Kapitulacija mađarske vojske kod Világosa (13. VIII.).
		1850.–1852. Omer-paša Latas u Bosni.
		1851.–1860. Bachov apsolutizam.
1859.	Smrt bana Jelačića.	1859. Poraz austrijske vojske kod Magente i Solferina.
		1860. Listopadska diploma.
1861.	Hrvatski sabor; pojava triju stranaka. – Narodna stranka u Dalmaciji.	1861. Veljački patent.
1862.–1865.	I. Mažuranić kancelar. – Samostalna narodna stranka.	1866. Rat s Pruskom; poraz austrijske vojske kod Sadove.
		1867. Austrijsko-ugarska nagodba.
1868.	Hrvatsko-ugarska nagodba. – »Riječka krpica«.	
1870.	Pobjeda Narodne stranke u Dalmaciji na izborima za zemaljski sabor. – »Naša sloga« u Trstu.	1870.–1871. Vlada grofa K. Hohenzwarta. – Rat francusko-pruski. Njemačko carstvo.
1871.	Manifest Narodne stranke protiv nagodbe. Rakovička buna (E. Kvaternik).	
1872.	Smrt Lj. Gaja.	
1873.	Revizija hrvatsko-ugarske nagodbe. – I. Mažuranić ban (do 1880.).	
1874.–1875.	»Radnički prijatelj« (Zagreb).	1875. Ustanak u Bosni i Hercegovini.
		1878. Berlinski kongres; okupacija Bosne i Hercegovine.
1881.	Ukinuće Vojne krajine i njezino priključenje Hrvatskoj. – »Davidova škola«. – Neodvisna narodna stranka.	
1883.–1903.	D. Khuen Héderváry ban. – Uspornost Stranke prava.	
1890.	Proslava 1. maja u Zagrebu.	
1892.	»Sloboda«.	
1894.	Socijalnodemokratska stranka za Hrvatsku i Slavoniju.	
1895.	Nastup mlade generacije (naprednjaci). – Stjepan Radić.	
1896.	Smrt Ante Starčevića.	
1903.	Narodni pokret u Hrvatskoj. – Politika »novoga kursa«.	1903. Sukob između mađarske opozicije i Beča.
1904.	Hrvatska seljačka stranka.	
1905.	Riječka i Zadarska rezolucija. – Hrvatsko-srpska koalicija. – Smrt J. J. Strossmayera.	

Godina	Hrvatska	Ostale zemlje
1906.–1907.	Koalicija na vlasti.	
1907.	Željezničarska pragmatika.	
1908.–1909.	Veleizdajnički procesi. – F. Supilo napušta Koaliciju.	1908. Aneksija Bosne i Hercegovine.
1910.	N. Tomašić ban; pakt s Koalicijom. – Izborna reforma.	1910. Bosansko-hercegovački sabor. – Atentat B. Žerajića.
		1911.–1912. Talijansko-turski rat.
1912.	Ban i komesar S. Cuvaj. – Revolucionarna omladina; atentat L. Jukića.	1912. Prvi balkanski rat.
1913.	Komesar i ban I. Skerlec.	1913. Drugi balkanski rat.
		1914.–1918. Prvi svjetski rat.
		1917. Veljačka i listopadska revolucija u Rusiji.
1918.	29. X. Hrvatski sabor prekida državno-pravnu vezu s Ugarskom i Austrijom. – Država SHS. 1. XII. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.	

LITERATURA

I. dio. Kršćanstvo u Hrvata u ranom srednjem vijeku

- TOMA ARHIĐAKON, *Kronika* (Split, 1977.).
- D. FARLATI – J. COLETI, *Illyricum sacrum*, I–VIII (Venetii 1751–1819).
- F. BULIĆ – J. BERVALDI, *Kronotaksa solinskih biskupa i Kronotaksa spljetskih nad-biskupa*: Bogoslovska smotra III, 1–4 (1912.), IV (1913.).
- S. RITIG, *Martyrologij srijemsko-panonske metropolije*: Bogoslovska smotra II, 2–4 (1911.), III, 1–3 (1912.).
- Ć. TRUHELKA, *Starokršćanska arheologija* (Zagreb, 1931.).
- D. BASLER, *Kršćanska arheologija* (Mostar, 1986.).
- D. MANDIĆ, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti* (Rim, 1963.).
- N. KLAIĆ, *O problemu stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata*: Zgodovinski časopis, XXXVIII, 4 (1984.) 253–270.
- F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata* (Zagreb, 1988.).
- J. KOLARIĆ, *Historiografija o pokrštenju Hrvata*: Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća. Zbornik radova II. međunarodnog simpozija, Split, 30. rujna – 5. listopada 1985., izd. Crkva u svijetu (Split, 1990.) 39–54.
- J. KOLARIĆ, *Cirilo y Metodio, misioneros de la unica iglesia de Cristo*: Pastoral ecumenica II, 6 (Madrid) 333–350.
- J. BRATULIĆ, *Žitja Konstantina-Ćirila i Metodija i druga vrela* (Zagreb, 1985.).
- V. ŠTEFANIĆ, *Tisuću i sto godina od moravske misije*: Slovo 13 (1963.) 5–42.
- I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, I–III (Split, 1963.).
- M. JAPUNDŽIĆ, *Hrvatska glagoljica*: Hrvatska revija, XIII, 4 (1963.) 469–491.
- B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi* (Zagreb, 1982.).
- M. BARADA, *Episcopus Chroatensis*: Croatia sacra I, 1 (1931.) 161–215.
- M. TADIN, *Odnos Hrvata i Arapa u srednjem vijeku*: Susreti (zbornik), VI (Zagreb – Bochum, 1986.) 74–115.
- C. PICARD, *Hrvati i slavenska sredina u Andaluziji u 10. i 11. stoljeću*: Croatica christiana periodica, XIII, 23 (1989.) 219–223.
- L. DOBRONIĆ, *Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji (Hrvatskoj)*: Croatica christiana periodica, X, 18 (1986.) 27–39.
- J. ŠIDAK, *Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogomilstvu* (Zagreb, 1975.).
- M. BRANDT, *Izvori zla. Dualističke teme* (Zagreb, 1989.).
- V. BAYER, *Ugovor s đavlom. Procesi protiv čarobnjaka u Europi a napose u Hrvatskoj* (Zagreb, 1969.).
- D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna* (Rim, 1968.).
- E. HERCIGONJA, *Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovine 16. stoljeća*: Croatica christiana periodica, II, 2 (1971.) 7–100.

II. dio. Kršćanstvo u Hrvata u novovjekovj Hrvatskoj (1500.–1990.)

- M. TOMASOVIĆ, *Marko Marulić Marul* (Zagreb, 1989.).
- F. ŠANJEK, *Korčulanin Vinko Paletin istraživač Yucatanu i teoretičar španjolske »conquiste« u 16. stoljeću*: Croatica christiana periodica, II, 2 (1978.) 83–130.

- M. MIRKOVIĆ, *Matija Vlačić Ilirik* (Zagreb, 1960.).
- J. ADAMČEK, *Reformacija u hrvatskim zemljama: Susreti na dragom kamenu* (Zagreb, 1985.) 61–78.
- M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod, I* (Zagreb, 1969.).
- A. HORVAT – R. MATEJČIĆ – K. PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj* (Zagreb, 1982.).
- J. KOLARIĆ, *Kršćani na drugi način* (Zagreb, 1976.).
- J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja* (Zagreb, 1970.).
- S. M. DŽAJA, *Katolici u Bosni i Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće* (Zagreb, 1972.).
- J. ŠIMRAK, *Arsenije Crnojević i unija* (Zagreb, 1935.).
- J. TURČINOVIĆ, *Misionar Podunavlja Bugarin Krsto Pejkić (1665–1731)* (Zagreb, 1973.).
- M. BOGOVIĆ, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine* (Zagreb, 1982.).
- H. JEDIN, *Velika povijest Crkve, V.: Crkva u doba apsolutizma i prosvjetiteljstva* (Zagreb, 1978.).
- J. BUTURAC, *Povijest Zbora duhovne mladeži zagrebačke* (Zagreb, 1937.).
- A. NIKIĆ, *Djelovanje hercegovačkih franjevac* (Mostar, 1986.).
- J. KOLARIĆ, *Ekumenska djelatnost nadbiskupa Stadlera: Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću*. *Studia vrhbosniensia – I* (Sarajevo, 1986.) 137–166.
- J. KOLARIĆ, *Katolička djetićka društva u Hrvatskoj: Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094–1994. (Zbornik)* (Zagreb, 1995.) 435–457.
- J. OBERŠKI, *Govori Strossmayera biskupa đakovačkog na Vatikanskom saboru 1869–1870* (Zagreb, 1929.).
- M. IVŠIĆ, *Razvitak hrvatskog društva u drugoj polovici 19. stoljeća* (Zagreb, 1936.).
- J. ŠIDAK [i drugi], *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914* (Zagreb, 1968.).
- M. MATAUŠIĆ, *Odnos Katoličke crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848–1900.: Bogoslovska smotra 55* (1985.) 196–215.
- B. PEROVIĆ, *Hrvatski katolički pokret – moje uspomene* (Rim, 1976.).
- J. BUTURAC, *Hrvatski katolički pokret: XVIII, 5, Marulić* (1985.) 553–564.
- J. RADIĆ, *Liturgijska obnova u Hrvatskoj* (Makarska, 1966.).
- I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji* (Split, 1978.).
- Z. MATIJEVIĆ, *Reformni pokret dijela nižeg katoličkog svećenstva u Hrvatskoj: Povijesni prilozi, 8* (1989.) 1–90.
- A. BENIGAR, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal* (Rim, 1974.).
- V. NIKOLIĆ, *Stepinac mu je ime* (Barcelona, 1978.).
- J. BUTURAC – A. IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima* (Zagreb, 1973.).
- I. PERIĆ [i drugi], *Spomenica Bleiburg 1945–1995* (Zagreb, 1995.).

KAZALO

PROLEGOMENA	1
-------------------	---

I. dio

KRŠĆANSTVO U HRVATA U RANOM SREDNJEM VIJEKU

I. KRŠĆANSTVO U NAŠIM KRAJEVIMA PRIJE DOLASKA HRVATA	7
1. Kršćanstvo u Dalmaciji do dolaska Hrvata	7
2. Kršćanstvo u Panoniji do dolaska Hrvata	11
3. Seoba i pokrštenje Hrvata	13
II. CRKVA U VRIJEME NARODNIH VLADARA	17
1. Crkva u doba knezova	17
2. Crkva u doba kraljeva	18
3. Glagoljaštvo i ćirilo-metodska baština	20
III. CRKVA U HRVATSKOJ OD XII. DO XV. STOLJEĆA	29
1. Političke prilike	29
2. Episcopus Chroatensis	29
3. Zagrebačka biskupija	30
4. Slavonija	38
5. Dalmacija u Hrvatsko-ugarskoj državi	38
6. Istra	41
7. Bosna	42
8. Redovništvo	43

II. dio

KRŠĆANSTVO U HRVATA U NOVOVJEKOJ HRVATSKOJ (1500.-1990.)

I. CRKVA U HRVATSKOJ OD XVI. DO XVIII. STOLJEĆA	
I. SJEVERNA HRVATSKA	49
1. Političke prilike	49
2. Zagrebačka biskupija	50
3. Crkvena unija u Hrvatskoj	51
4. Redovništvo	59
II. CRKVA U DALMACIJI	61
1. Političke prilike	61
2. Splitska nadbiskupija	61
3. Zadarska nadbiskupija	62
III. KATOLIČKA CRKVA U BOSNI I HERCEGOVINI	63
1. Političke prilike	63
2. Bosanska i Srijemska ili Đakovačka biskupija	63
II. CRKVA U HRVATSKOJ OD 1700. DO 1918. GODINE	
I. KATOLIČKA CRKVA MEĐU HRVATIMA U HABSBURŠKOJ ILI AUSTRO-UGARSKOJ MONARHIJI	67
1. Političke prilike	67
2. Zagrebačka (nad)biskupija	68
3. Bosansko-srijemska biskupija	70
4. Senjska i Modruška biskupija	70
5. Zadarska metropolija i biskupije u Dalmaciji	71
6. Istra	71
7. Bosna i Hercegovina	72
8. Hrvatski katolički pokret	73
9. Iseljena Hrvatska	74

III. KRŠĆANSTVO MEĐU HRVATIMA U KRALJEVINI SHS I JUGOSLAVIJI (1918.–1941.)	
I. KATOLIČKA CRKVA U JUGOSLAVIJI (1918.–1941.)	77
1. Političke prilike	77
2. Crkvene i vjerske prilike	77
3. Hrvati i jedinstvo kršćana	78
4. Starokatolici	82
5. Slobodni zidari ili masoni	91
IV. KRŠĆANSTVO MEĐU HRVATIMA OD 1941. DO 1990. GODINE	
1. Kronika događaja	99
2. Ustrojstvo Katoličke Crkve	100
3. Katolički tisak	100
PRILOZI	
KRONOLOŠKI PREGLED DOGAĐAJA	105
LITERATURA	113

NAKLADNA KUĆA
„DR. FELETAR“
KOPRIVNICA

ISBN 953-6235-34-X